

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ESKİ ANADOLU'DA GEÇ HİTİT BEYLİKLERİNDEN PATTİN
(M.Ö.1200-600)

Hazırlayan
Halil ÖZKAN

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Yüksek Lisans Tezi

AĞUSTOS 2017
KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**ESKİ ANADOLU'DA GEÇ HİTİT BEYLİKLERİNDEN PATTİN
(M.Ö.1200-600)**

**Hazırlayan
Halil ÖZKAN
4030631006**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Yüksek Lisans Tezi

**AĞUSTOS 2017
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Adı-Soyadı: Halil ÖZKAN

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI

“*Eski Anadolu'da Geç Hitit Beyliklerinden Pattin (M.Ö.1200-600)*” isimli Yüksek Lisans tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan

Halil ÖZKAN

Danışman

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Tarih Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN danışmanlığında Halil ÖZKAN tarafından hazırlanan “*Eski Anadolu'da Geç Hitit Beyliklerinden Pattin (M.Ö. 1200-600)*” isimli bu çalışma, jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

18/08/2017

JÜRİ:

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Üye: Yrd. Doç. Dr. Erhan YOSKA

Üye: Yrd. Doç. Dr. Muhammet Fazıl HİMMETOĞLU

(Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi Tarih Bölümü)

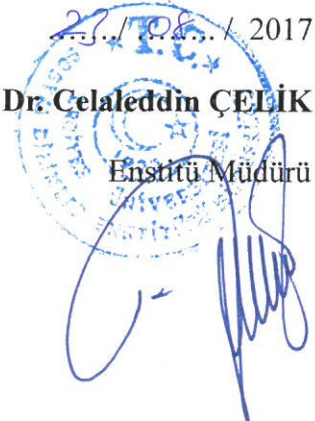
ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun 23/08/2017 tarih ve 28 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

23/08/2017

Prof. Dr. Celaleddin ÇELİK

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Pattin Beyliği “Geç Hitit Beylikleri Devri (M.Ö.1200-600)” diye adlandırılan çağda Anadolu’da bulunan pek çok devletten biridir. Tayyinat Höyüğünde yapılan kazılarda ortaya çıkan binlerce yazılı belge sayesinde bu beyliğin siyasi, sosyal ve kültürel tarihini öğrenmiş bulunuyoruz. Bu bağlamda, “*Eski Anadolu’da Geç Hitit Beyliklerinden Pattin (M.Ö.1200-600)*” başlıklı tez çalışması, bu belgelerden ve Asur arşivinde bulunan yazılı kaynaklardan hareketle Pattin Beyliği’nin İ.Ö. I. bin yılda siyasi konumunu, uluslararası ticaretteki yerini ve önemini vurgulamak, kültürel zenginliğini, sanatsal olarak vermiş oldukları eserleri ortaya koymakla birlikte Hattin, Hattina olarak geçen krallık yapılan araştırmalar sonucunda isminin Pattin olduğu ortaya koyulmuştur. Bu dönemde Pattin Beyliği’nin Anadolu’daki siyasi mücadelesi Asurlular ile ilişkileri ve ticarete olan mücadelesi de araştırılıp gözler önüne serilmiş olacaktır. Asurlular ve Urartular Akdeniz’e açılmak istemişler ve her iki devletin menfaatleri kesişmiştir. Bundan dolayıdır ki bu bölge oldukça önem kazanmıştır.

Bu çalışmayı hazırlarken, birçok kişiden yardım ve destek aldım. Öncelikle bu süreçte; beni sürekli cesaretlendiren, engin bilgisi tecrübesiyle desteğini her zaman hissettiren, yönlendirme ve bilgilendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren saygıdeğer danışman hocam Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN’e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Çalışma süresince tüm zorlukları benimle birlikte göğüsleyen canım kızım Elif Zümra’ya ve hayatımın her evresinde bana destek olan eşim Tuba’ya binlerce teşekkür borçluyum. Son olarak, bana sürekli güvenen ve tüm eğitim hayatım boyunca benden maddi-manevi desteklerini esirgemeyen sevgi dolu anne ve babama minnettarım. Sizler olmasaydınız, bu tez asla bu şekline kavuşamazdı.

Halil ÖZKAN

Kayseri, Ağustos 2017

ESKİ ANADOLU'DA GEÇ HİTİT BEYLİKLERİNDEN PATTİN

(M.Ö.1200-600)

Halil ÖZKAN

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2017

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ÖZET

Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri hakkında çeşitli görüşlerin olmasının yanında bazı kaynaklarda Hititlerin Hattilerle birlikte Anadolu da beraber oldukları ve zengin bir kültürel yaşama sahip oldukları belirtilmektedir. Bazı kaynaklarda ise Anadolu'ya Kuzeyden Kafkaslardan geldikleri iddia edilmektedir. Hititler Anadolu'da hakimiyetini kuran büyük devletlerden biri olmuştur. Hititler Mısır, Asur, Mitanni gibi güçlü devletlerle döneminde mücadele etmiş bunların en önemlilerinden biri Hitit kralı Muvatalli ile Mısır Firavunu II. Ramses arasında yapılan Kadeş Savaşı ve akabinde yapılan Kadeş Antlaşması ne denli bir mücadelenin olduğunu göstermektedir. Hititler Anadolu'da M.Ö.1200 yıllara kadar hakimiyetlerini sürdürmüş olmakla birlikte iç karışıklıklar ve engellenemeyen Asurluların egemenliği Hititlerin dağılma sürecine girmelerinin yanında Ege Göçleri neticesinde Hititler dağılmış ve Anadolu yaklaşık 400 yıllık bir karanlık çağa girmiştir. Bu dönemde yazılı kaynakların çok fazla olmaması sebebiyle net bilgiler olmamakla birlikte ele geçirilen yazıtlarda Anadolu'da Hitit egemenliğinden sonra artçı küçük şehir devletleri veya beyliklerinin kurulduğu ortaya konulmaktadır. Bunlardan en önemlilerinden birisi de Antakya, Suriye civarlarında hakimiyet kuran Pattin Beyliğidir. Pattin Beyliği bulunduğu yer itibariyle ekonomik olarak hem üst seviyede hem de zengin kaynakları bakımından önemli bir yerde bulunmaktaydı. Bulduğu yerin ticaret merkezlerine geçiş güzergahında olması sebebiyle bu bölgede Asur hakimiyetini oldukça fazla hissetmiştir. M.Ö.738 yılında Asur kralı olan Tiglat-pileser tarafından hakimiyet altına alınmasından sonra Pattin Beyliği Asur Devleti'nin bir eyaleti haline gelmiş olmasıyla birlikte Asur Devleti tarafından atanan valiler vasıtasıyla yönetilmeye başlanmıştır. Asur Devleti'nin M.Ö.660'lı yıllara doğru hakimiyetini Babil Devleti'ne karşı kaybetmeye başlamasından sonra Pattin Beyliğini de yani Asur Devleti bünyesinde eyalet ismi olan Kunalua'yı kendi hakimiyetine bırakmak zorunda kalmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Pattin, Asur, Kunalua, Hitit, Kadeş, Anadolu

**THE PATİNA PRINCIPALITY (1200-600 B.C) FROM LATE HİTTİTE
PRINCIPALITIES IN OLD ANATOLIA**

Halil ÖZKAN

Erciyes University, Institute of Social Sciences, Masters Thesis, August 2017

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ABSTRACT

Together with there are various opinions about from where the Hittites came to Anatolia, in some sources it has been indicated that Hittites were together with Hattians in Anatolia and they had a prosperous cultural life. Whereas in some other resources it has been claimed that they arrived to Anatolia from North, Caucasia. Hittites have become one of the great states dominating Anatolia. Hittites have fought with strong states like Egypt, Assyria and Mitanni in its ruling term. One of the most significant event among them was Kades War between the Hittites King Muvatalli and Egypt Pharaoh Ramses the Second then the following Kades Agreement showed that the importance of the rivalry. Hittites had maintained its ruling until 1200s BC, but the unstoppable rise and domination of Assyrians caused the Hittites to enter into dissolution process, then as a result of the Aegean migrations, Hittites had dissolved and Anatolia had entered a dark period lasting 400 years. Although there were not enough written and certain resources about this period, the limited obtained sources indicate that posterior small polis states and principalities established after the dissolution of Hittites in Anatolia. One of the most important ones is the Pattin (Unqi) principality which established its domination around Antakya and Syria. Pattin principality was located in strategically important area, also it was in a high level in terms of economic and rich sources. Since its location was on the route of the trade roads going to trade centers, it felt Asyrian domination pretty well. In 738 BC Pattin principality was conquered by Asyrian King Tigletpileser and it became a state of Asyria Kingdom. After that it was ruled by the governors assigned by Asyria Kingdom. After Asyria lose its power to Babylon Kingdon towards the years of 660 BC, Pattin principality, also known as Kunalua under Asyria ruling, had to be left to its own ruling.

Keywords: Pattin, Asyria, Kunalua, Hitittes, Kades, Anatolia

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK SAYFASI	ii
ONAY:	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1. Yazılı Kaynaklar ve Literatür	2
2. Yöntem.....	5
1.1.I. Tiglat-pileser Devri (M.Ö.1114-1076)	7
1.2.Kronoloji.....	10
2.1.II. Asurnasirpal Devri (Asur-nasir-apli): M.Ö.883-859	11
2.2.III. Salmanassar Devri: M.Ö.858-824.....	13
Kronoloji	19
I.II Hititlerin Ortaya Çıkışı ve Anadolu'da Siyasi Birliği Sağlamaları	21
I.III. Hititlerin Suriye'yi Ele Geçirmeleri ve Faaliyetleri	23
I.III. I.Hitit-Hurri Çatışması	25

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞI VE GEÇ HİTİT DEVLETLERİNİN KURULUŞU

1.1. Geç Hitit Devletleri'nin Ortaya Çıkışı	32
1.2. Geç-Hitit Tanımı	35
1.3. Geç-Hitit Siyasi Coğrafyası.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

PATTİN KRALLIĞI'NIN SİYASİ TARİHİ VE YERLEŞİM YERLERİ

2.1. PATTİN KRALLIĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU.....	53
2.2. BÖLGEDE BULUNAN HÖYÜKLER VE ELDE EDİLEN EŞYALAR.....	55

2.2.1. Alalakh	55
2.2.2. Tel-Tayinat (Kunulua)	57
2.2.3. Antigonía	59
2.3. Kıyı Şehirleri: Sabuniye, Al Mina, Rhosos, Myriandros,	60
2.3.1. Kinet Höyük, Issos	60
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	63
KAYNAKLAR	71
EKLER.....	76
ÖZGEÇMİŞ	89

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CAD	: The Assyrian Dictionary of The Universty of Chicago
ÇÜ.	: Çukurova Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
JANES	: Journal of The Ancient Near Eastern Society
KBo	: Keilschrifttexte aus Bogazköi
KUB	: Keilschrifturkunden aus Bogazköi
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
No	: Number
Obv	: Obverse
RAI	: Reallexikon der Assyriologie, Berlin.
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SAA	: State Archives of Assyria
TAD	: Tarih Araştırmaları Dergisi
TOD	: Tarih Okulu Dergisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vb.	: ve benzeri
Vd.	: ve devamı
Vol.	: Volume
Vs.	: Vesair
Yay.	: Yayınlayan
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

Hititlerin Anadolu'ya tam olarak nereden geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte bu konu üzerinde üç farklı görüş mevcuttur. Birinci görüşe göre Hititler Anadolu'ya Boğazlar üzerinden gelmişlerdir. İkinci görüşe göre Kafkaslar üzerinden gelmişlerdir. Üçüncü görüşe göre Kuzey Suriye üzerinden gelmişlerdir.¹ Bu görüşler arasında en çok kabul edileni Kafkaslardan Anadolu'ya geldikleri yönündedir. Kuzey Kapadokya ve Orta Karadeniz bölgesinde Hattiler isimli yerli halk yaşıyordu (M.Ö.2500-2000). Anadolu'nun en eski adı Hatti Ülkesi olup, bu isim uzun yıllar kullanılmıştır. Hattiler, Hint-Avrupalı bir halk idi. Anadolu da Hattiler'den başka Hint-Avrupalı halk olarak Luwiler ve Palalar da bulunmaktaydı. Bu devirde Anadolu'nun tamamında siyasi birlik söz konusu değildir.

M.Ö.2200'lerden M.Ö.1750'lere kadar Hititler, Hattiler ile beraber Orta Anadolu da yaşıyorlardı. Yüzyıllar boyu birlikte yaşayış bu iki toplumu birbirine kaynaştırmıştır. Bu yolla Hititler, Hattiler'den oldukça etkilenmiş ve kültürlerini de benimseyerek ortak bir kültür oluşturmuşlardır. Hititler Orta Anadolu'da siyasi birliklerini tamamladıktan sonra kültürel olarak gelişme göstermişlerdir. Kendi kültürleriyle Hatti kültürünü kaynaştırdıkları gibi komşu oldukları kavimlerle de kültürel etkileşime girerek çok renkli yapı oluşturmuşlardır.

Bazı görüşlere göre ise Hatti-Hititlerin Anadolu'nun yerli halkı olduğu görüşüdür. Hitit dili ve diğer diller (Hattice, Hurrice, Luwice, Sümerce) üzerine yapılan araştırmalar ve kil tabletlerden elde edilen bilgiler neticesinde dini ve sosyal hayat açısından Hititlerin komşu topluluklarla kültürel etkileşiminin oldukça fazla olup bu

¹ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2006, s. 37.

etkileşimin zamanın iletişim koşulları göz önünde bulundurulacak olursa kısa zaman zarfında mümkün olmadığından Hititler' in Anadolu'ya başka bir yerden gelmediği bizzat Anadolulu oldukları düşüncesidir.

Bu düşünceye göre Hititçenin diğer dillerle olan benzerliğini göstermek için bazı örnekler aşağıda verilmiştir;

Luwice “ anni” – “ anne” , Hititçe “ anna” – “ anne”

Luwice “ as”-“ olmak” , Hititçe “ es “-“ olmak”

Palaca “ ar” – “ varmak” , Hititçe “ ar” – “ varmak”

Palaca “ ka” – “ bu” , Hititçe “ ka” – “ bu”

Lidce “ kud” – “ nerede” , Hititçe “ kuit” – “ ne”²

Ayrıca Hititlerin Hurrili tanrılardan oldukça etkilendikleri bilinen bir gerçektir. Hurrili tanrıça Hepat ve kocası Teşup Hitit ülkesinde oldukça büyük bir öneme sahiptir. Kraliçe Puduhepa'nın kocası kral Hattuşili'ye atfedilen bir duasında Hepat' a yalvarmıştır.

Yukarıda gösterilen dil benzerlikleri ile dini etkileşim zamanın şartları ele alınacak olursa bu etkileşim uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu da Hititler' in bizzat Anadolulu bir kavim olabileceğini göstermektedir.

1.Yazılı Kaynaklar ve Literatür

Çalışmamızda uyguladığımız yöntemden önce kullandığımız kaynaklardan söz etmemiz gerekiyor. En önemli yazılı kaynaklarımız Asur, Geç-Hitit, Babil ve Arami kültürlerinden kalan belgelerdir. Bunlar epigrafik ve filolojik kaynaklardan oluşmaktadır.

Asur Devleti'nin ciddi bir kayıt geleneği vardı. Özellikle tarihsel olayların seyrinde kralların tek yanlı ve propagandist de olsa tuttukları yıllıklar bize büyük resmi ve kanıtlar için nereye bakmamız gerektiğini gösteren önemli kaynaklardandır. Asur krallarının birçoğu, özellikle de bizim çalışmamız dahilinde olan Yeni-Asur Çağı

² <https://yikaroglu.wordpress.com/2011/10/19/luviler-luvi-dili-ve-anadolunun-kokleri/> (Erişim Tarihi), 21.08.2017.

hükümdarları seferlerinin ve dönemin önemli olaylarının kayıtlarını tutmuşlardır. Çoğu zaman bu olayların hükümdarlıklarının kaçınıcı yılına geldiğini de belirtmişlerdir.

Asur ve Babil kaynaklarından Eponim Listeleri ve Senkron Kronikler çalışmamızda önemli ölçüde faydalandığımız belgelerdendir. Asurlar her yıla bir Asur memurunun ismini vermişlerdir. Eponim Listesi'nin anlamı budur. Her kralın, yaptığı seferlerin hangi memurun yılında geçtiğini asırlar boyunca alt alta listeleyen kroniklerdir. Aynı biçimde bunlarla senkron olarak tutulan Babil Kronikleri vardır. Bilim adamları tarafından bir araya getirilip sistematığı çözülen bu eserler bize dönemin (M.Ö.9.-7.yy) kronolojisini neredeyse tam olarak vermektedir. Bu kronolojinin tam olarak bizim hesabımıza oturması ise örneğin M.Ö.13 Haziran 763 yılına denk gelen güneş tutulması gibi eklipsler sayesinde olmuştur. Örneğin o sene de Asur'da Bur-Sagale isimli memurun eponimine denk gelmektedir³. Tüm kronoloji ve senkron olayların tarihleri bu gibi yöntemlerle ortaya çıkmaktadır. Eponim Kronikleri ile ilgili faydalandığımız en önemli kaynak Millard'ın Asur İmparatorluğu Eponimleri çalışmasıdır.⁴

Bu kaynakların siyasi olayları açıklığa kavuşturmakta rolü yadsınacak gibi değildir. Ancak bir başka önemli nokta da kral yıllıklarının seferler dışında mimari ve bayındırlık işlerini de belgelemiş olmalarıdır. Bu tarz dokümanlar da örneğin konumuz olan Geç-Hitit Asur kültürel ilişkileri ile ilgili de ipuçlarına varabiliyoruz.

Neredeyse tüm yıllık ve listeler için A.K. Grayson'un (1972, 1991, 2000) geniş kapsamlı çalışmalarıyla D. D. Luckenbill'in (ARAB 1924) eserlerinden faydalanılmıştır.

Asur kaynakları yıllık ve kroniklerden başka mektup, idari evraklar, antlaşmalar hatta dini belgeler gibi çok sayıda unsur içeriyordu. Özellikle mektup ve antlaşmalar Asur Devleti ile Geç-Hitit Devletleri arasındaki siyasi ilişkilerin aydınlatılmasında

³ Albert Kirk **Grayson**, "Assyria; Ashur-dan II to Ashur-nirari V (934-745 BC)", *Cah UI*. 1982 s. 298-299.

⁴ Alan **Millard**, *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*, Helsinki University Pres. 1994 s. 5.

çok önemlidir. Örneğin Muşkili ve Mita ile ilgili olan ve bizim de çalışmamızda çevirdiğimiz mektup Asur'un Tabal Krallığı'na bakışıyla ilgili değerli gözlemler edinmemizi sağlamaktadır.

Bu belgelerin çoğuna Simo Parpola'nın önderliğinde, Helsinki Üniversitesi'nin gerek basılı gerekse elektronik olarak yayınladığı *State Archives of Assyria* isimli kapsamlı projeden ulaştık.

Asur belgeleri dışında ikinci öncelikli kaynağımız da Geç-Hitit, Aramice ve Fenike Dili'ndeki yerli yazılı kaynaklar oldu. Bunların sayıca en çok olanı da Luwi Hiyeroglifleriyle yazılmış olan Geç-Hitit yazıtlarıdır. Bu yazıtlar Anadolu'nun doğu ve güneyi ve Suriye'nin kuzeyinde yoğunlaşmaktadır. Geç-Hitit yazıtları genellikle Hitit Krallıklarının bıraktığı kısa kaya yazıtları şeklindedir. Asur ilişkileriyle ilgili çok kısıtlı bilgi vermektedirler. Ancak bu kaynaklardan çalışmamız için asıl faydalandığımız nokta Asur yazılı kaynaklarıyla olan senkronizasyondur. Örneğin Asur kaynaklarında geçen kral isimleriyle Hitit yazıtlarındaki eşitlenmesi çok önemlidir.

Yerel yazıtlardan Luwi dilinde olanların dışında çok önemli bazı belgeler Aramice veya Fenike dilinde de olabilmektedir. Zira bu diller de Geç-Hitit ve Arami krallıklarında geçerli olan dillerdendir. Örneğin Arami dilinde yazılmış olan Zakur Yazıtı bize Asur'a karşı bir araya gelen Geç-Hitit ve müttefikleri hakkında ciddi ipuçları vermektedir.

Son olarak bir diğer kaynak da Semitik Filoloji ya da daha özelleşmiş bir tabirle Eski Ahit kaynağıdır. Eski Ahit'teki tarihsel anlatımların içinde Asur ve hatta bazen Suriye ile Suriye'nin şehir devletlerini ilgilendiren olaylardan da bahsedilmektedir. Örneğin Eski Ahit'teki Ben-Hadad ile Asur yazıtlarındaki Adad-İdri'nin eşitlenmesi bize Suriye'deki Geç-Hitit Asur ilişkileriyle ilgili bazı ipuçları vermiştir. Ayrıca tüm modern dillerdeki "Hitit" terimini oturtan ve Eski Ahit'te geçen "Het oğulları"nın aslında genellikle Geç-Hititleri tanımladığı kabul edilir.

Geç-Hitit Hiyeroglif yazıtlarını tek bir *corpus'ta* toplayan J. D. Hawkins'in geniş çalışmaları bize tüm ilerlememizde kılavuzluk eden en önemli yardımcımız olmuştur.

Ayrıca meseleyi ele alırken kurgusal anlamda asıl rehber aldığımız çalışmaların sahibi de yine Hawkins'tir.

2.Yöntem

Tarihi gelişim ve kronoloji için öncelikle Hawkins, Grayson gibi tarihçileri rehber olarak aldık. Fakat bununla yetinmeyip örneğin Karkar Savaşı, Hulli Olayı ya da Urartular ve Muşkili Mita ile ilişkili konu başlıklarında ulaşılabildiğimiz ölçüde başka araştırmacı ve bilim adamlarının da görüşlerine başvurduk. Ortaya çıkan genel durumda her bir araştırmacının fikirlerini temellendiren maddi, filolojik ya da mantık yürütmeye dayalı kanıtları irdelemeye çalıştık.

Örneğin Muşkili Mita'nın neden Frigyalı Midas'la eşitlendiğinin ve neden bu kişinin Geç-Hitit krallıkları üzerinde etkili olduğunun düşünüldüğünü anlamak için "kara taş" adı verilen Frigce Yazıtı konu eden çalışmalar incelenmiş. Ayrıca Asur Kralı'yla Que valisinin onun hakkındaki mektuplaşmalarda incelenmiştir. III. Tiglat-pileser'in ve II. Sargon'un V. Hull'sinin aynı kişi olduğunu ve bu kişinin V. Salmanassar tarafından Asur'a sürülmüş olması gerektiğini düşünen tarihçilerin bunu hangi kanıtlara dayanarak önerdiğini mutlaka referans yerinden görmeye çalıştık. Hem bizden önceki akıl yürütmelerin sebeplerini hem de varsa bizim ileri sürebileceğimiz diğer olasılıkları da tartıştık.

Geç-Hitit Asur ilişkileriyle ilgili olduğunu düşündüğümüz, bu konuyla ilgili bilim adamlarının kullandığı ve bizim değerlendirdiğimiz yazıtların ilgili bölümlerini, belge ve evrakları Türkçe 'ye çevirip çalışmamıza eklemeye çalıştık.

Yazılı kaynakları incelerken bilimin en önemli unsurunun sonuçlar ya da edinilmiş bilgiler değil yöntem olduğunu asla gözden kaçırmamaya çalıştık. Yazılı kaynakların aslında büyük ölçüde o zamanın, siyasi, dini ve kültürel propagandaları olduğunu bizim metnin özünü ancak bilimsel kritik yoluyla, şüphelenerek görebileceğimizi düşünerek okumalar yaptık.

Örneğin bir Asur kralı yaptığı seferden söz ettiğinde asla yenildiğini ya da başarısız olduğunu söylememektedir. Asur yazıtlarına bakılırsa tüm Geç-Hitit krallıklarının daha I. Tiglat-pileser devrinde bellerinin kırılmış olduğunu düşünmemiz

gerekmektedir. Oysa gerçeğin böyle olmadığından şüphelenmek için birçok gerekçemiz vardır.

Örneğin Asur kralları “fethettim; yakıp, yıktım; vergiye bağladım; ülkeyi en uzak ucuna kadar ele geçirdim ve Asur’un tasmaını boyunlarına geçirdim” gibi ifadelerden sonra aynı yörelere defalarca sefer yapmaya devam etmekte olduklarını kendileri söylemektedir. Aynı biçimde bu “yıkılmış” krallıklar hemen sonraki Asur krallarının yıllıklarında anlatıldığı üzere güçlü ittifaklar halinde bir araya gelip Asur’u uğraştırmaya devam etmektedirler. Dahası pek çok durumda yerel yazıt ve anıtlarda da gözle görülür bir düşüş yaşanmamaktadır. Yani maddi kanıtların da yazılı kaynakları sağlayıp sağlamadığını imkanlar ölçüsünde incelemeye çalıştık.

Dolayısıyla yazılı kaynaklara bakarken bilimsel bir yöntem ve özel bir izleneye bağlı kalarak gitmek gerektiğini düşündük ve kesin çıkarımlardan kaçındığımız gibi, elimizden geldiğince bizden önceki tüm çıkarımları da bu gözlükle inceleyip tartıştık. Bir yanda tartışmalar bir yanda ise saf halde yazılı kaynakların tam halde durduğu bir çalışma ortaya çıkarmaya gayret ettik.

Bu noktada kaynaktaki ifadelerin biraz önce değindiğimiz biçimde güvenilirliğinin şüphelilik ölçütünü tahlil ederken disiplinler arası bir çalışma yaptık. Bilgisayar dilleri algoritma mantığından yararlanarak Asur kaynaklarında sözü geçen sefer/fetihleri basitçe bir formülle sınıflandırmaya çalıştık.

Asur metinlerinde linguistik olarak devamlı tekrar edilen bazı desenler olduğunu gördük. Asur metinlerindeki bu edebi desenleri Grayson da incelemektedir.⁵ Aynı şekilde Fales da Asur metinlerinde linguistik olarak görünenin altında propaganda amaçlı bir dil sistemi olduğunu ve bunun analiz edilebileceğini düşünmektedir.⁶ Biz de özellikle yıllıklardaki formüllerin neredeyse her kralda tekrar etmesinin deneysel bir okuma yöntemine tabi tutulmasının metinlerdeki propagandanın deşifre edilmesi

⁵ Nurgül Yıldırım, “Hatay’da Bulunan Çivi Yazılı Belgeler Ve Hiyeroglif Yazıtlar Üzerine Bir Değerlendirme” *Hatay Araştırmaları II. 2015*, s. 4.

⁶ Albert Kirk Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2000, s. 4-6.

anlamında nihai bir sonuç olmasa da bir yaklaşım olacağını düşündük.

Bunun için çıkardığımız formül aşağıdaki gibidir:

Yazıtlardaki Sefer/Fetih'lerin Sınıflandırılması: Aşağıdaki liste Asurların her defasında başarılı olduklarını, fetih yaptıklarını iddia ettikleri seferlerin olası sonuçlarına göre A-F arasında derecelendirilmesidir.

F: Doğruyu söylediğinden, hatta savaşı kazandığından şüphelenilebilir.

E: Haraç alınmış olabilir, bu haraç almaktan kasıt yağma da olabilir. Bu tür ifadelerle kentin fethinden ve vergiye bağlanmış olmasından şüphelenilmeli.

D: Haraç alınmış, tehcir yapılmış olabilir, şehir zayıflamış olabilir ama direncin kırıldığı şüphelidir.

C: Yıllık vergiye bağlanmış, direnç kırılmış olabilir. Vassalıktan şüphe edilebilir.

B: Bağımlı devlet haline gelmiş, vassal olmuş olabilir.

A: Fetih vardır. Asur topraklarına katılmıştır.

Kriterler: Aşağıdaki soruları sorarak bir seferin sonuçlarını daha berrak bir biçimde görmek amaçlanmaktadır.

#1 Haracı/yağmayı ayrıntı vererek anlatıyor mu?

#2 Deportasyon ve ayrıntısı var mı?

#3 Yıllık vergiye bağladığını söylüyor mu?/Yerel kaynaktan doğrulama var mı?

#4 Aynı kral sonra tekrar sefer yapmış mı?/Sonraki krallar döneminde şehir Asur'la savaşmış mı?

#5 Yeniden yapılandırmış/ Hanedan değiştirmiş mi?

#6 Vali atamış ve Eponim Listesi'nde vali var mı?⁷

1.1.I. Tiglat-pileser Devri (M.Ö.1114-1076)

I. Tiglat-pileser M.Ö.1114 yılında tahta geçmiş ve M.Ö.1076 yılına kadar Asur'u yönetmiş olan Orta Asur krallarının en güçlülerinden biridir. I. Tiglat-pileser gerçek

⁷ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, s. 6-7.

anlamda Asur kral yıllıklarını başlatan kraldır. Babil'den Lübnan'a kadar daha önce Asur'un ulaşamadığı kadar geniş bir alana hükmetmiş, I. Tukulti-Ninurta'dan beri tahta çıkan en güçlü hükümdar olmuştur.⁸

I. Tiglat-pileser aynı zamanda yıllıklarında Geç-Hititlerden ve Aramiler'den söz eden ilk kraldır.⁹

Yıllıklarının başında hükümdarlığının ilk yılında Muşkiler ile çatışmak zorunda kaldığını yazmaktadır. Yazıtlara göre Muşkiler daha önce Asurlara vergi veren iki bölgeyi¹⁰ 50 yıldır ellerinde tutmuşlar ve sonra Katmuhi ülkesine saldırmışlardır. Kral bu olayın üzerine onlar ve başlarındaki beş kralla savaşa girer ve onları yener Barnett kralın bu olayı bir savaş sebebi olarak bahane ettiği görüşündedir.¹¹

I. Tiglat-pileser'in Katmuhi ülkesini fethettiğini anlattığı seferde Katmuhi Kralı Kali-Teşub oğlu Kili-Teşub'u tutsak almış ve sonra aynı sefer dahilinde Urratinas Kralı, Hattuhu'nun oğlu Şadi-Teşub'u yendiğini yazmaktadır. Katmuhi'nin bazı bilim adamlarınca bir Geç-Hitit Bölgesi olan Kummuh ile özdeşleştirilmesi kabul gören bir sav değildir. Hatta Barnett bunun imkansızlığına değinmiştir.¹² Ancak ismi geçen kralların onomastiği bu bölgenin Hurri kökenli hanedanlarca yönetildiğini¹³ ve eski Mitanni Bölgesi içinde kalan Erken Demir Çağı'nın Hanigalbat kültür bölgesi içinde bulunduğunu düşündürmektedir. Nitekim ertesi yıl (M.Ö.1113) kral yıllıklarında Subartu Bölgesine sefer yaptığını ve o seferde yerli askerlerle birlikte Hattileri de yendiğini bildirmektedir. Aynı seferden söz ettiği birkaç yazıtta da yine Hatti kelimesi geçmektedir.

I. Tiglat-pileser hükümdarlığının ilk iki yılında Hurri topraklarına sefer yaptığı anlaşılmaktadır. Bu noktada Hitit imparatorluk çağındaki Hurri etkisini ve Asur

⁸ Frederick Mario **Fales**, "To Speak Kindly to him/them, as Item of Assyrian Political Discourse", *Of God(S), Trees, Kings, And Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki 2009, s. 27-28.

⁹ John David **Hawkins**, "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAHIII/1 1982*, s. 381.

¹⁰ Alzi(Elaziğ) ile Purulumzu ya da Purukuzzi: Paul **Jacquot**, *Antioche: Centre de tourisme*. Comité de tourisme, 1931, s. 25

¹¹ Richard David **Barnett**, "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH III/2 1975*, s. 417.

¹² Barnett, s. 420.

¹³ Margaret **Munn-Rankin**, "Assyrian Military Power-1300-1200 B.C" *CAHIII-2 1975*, s. 274.

krallarının Hititler adına anımsayışlarının da bu yönde olduğunu düşündüğümüzde bu seferlerin birer Geç-Hitit teması olduğunu bize düşündürecek yeterli kanıt olmadığını söyleyebiliriz. Ama Asur gücünün Hititlerle komşu olacak hatta belki onlarla başka türlü ilişkiler içine girecek kadar kuzeye çıktığını düşünebiliriz. Nitekim Babil Kralı I. Nabukadnezar'ı (M.Ö.1126 -1103) taklit ederek Anadolu'nun ve Suriye'nin ticaret ağlarına katıldığını ve buraların zengin maden kaynaklarıyla alış veriş yaptığını biliyoruz.¹⁴

I. Tiglat-pileser'in M.Ö.1112 yılında yine Anadolu'ya yaptığı Nairi seferinin sonunda Geç-Hititlerle ilk olası teması kurduğu düşünülmektedir.¹⁵ Kral "Büyük Hatti" ülkesine ait isyankar ruhlu bir kale olan Milidia'yı vergiye bağladığını yazar. Buradaki Milidia Geç-Hitit şehirlerinden biri olan Meliddir.¹⁶ Hawkins'e göre Melid şehir devletinin o dönemki varlığı da M.Ö.1200-1000 dönemine ait yazıtlarla kanıtlanmıştır.

Bu dönemde önemli bir İni-Teşub meselesi vardır. İni-Teşub Asurların da iyi bildiği bir şahsiyet ve M.Ö.1230'larda hüküm sürmüş, Hattuşaş İmparatorluk ailesi ile yakın akrabalığı bulunan bir Kargamış kralının ismidir. Kral birden fazla yazıtta, Hawkins'e göre M.Ö.1104-1087 yılları arasında yaptığı Amurru seferinin dönüşünde Hatti Kralı İni-Teşub'dan ve Melid Kralı Allumari'den vergi aldığını bildirmektedir.¹⁷

Bunun dışında birkaç ayrı yazıtta yine aynı olaydan bahsederken İni-Teşub'u bir Kargamış kralı olarak belirtmiş ya da kralın isminden hiç bahsetmeden Kargamış'tan vergi aldığını bildirmiştir. Ancak Hawkins bazı yazıtlarda geçen "Büyük Hatti'nin Kralı" ifadesinin hatalı olduğunu Asur yazmanlarının hala Hititlerin bir imparatorluk olduğu dönemi anımsadığını öne sürmektedir. Bu yaklaşıma göre Tiglat-pileser'in Kargamış'tan bu kadar erken bir dönemde vergi almış olmasının bir abartı olduğu

¹⁴ Munn-Rankin, s. 459.

¹⁵ Munn-Rankin, s. 462.

¹⁶ John David **Hawkins**, *Die Hethiter. Das Volk der 1000 Götten*, (Direktor)Wenzel Jacob, Konrad Theis Verlag GmbH, Stuttgart 2002, s. 264.

¹⁷ John David **Hawkins**, RA, Vol.8, Ebeling E., Meissner B., Edzard O.D., Walter de Gruyter: MITA. 1997, s. 380.

düşünülebilir. Bunu Hawkins de şüpheli bulmaktadır.¹⁸

Bunun yanı sıra Ussishkin ise Kargamış'ın daha o tarihlerde Asur etkisi altında olmuş olması gerektiğini ve dolayısıyla İni-Teşub'un Asurlarca bilindiğini düşünmektedir.¹⁹

Bu dönemde Geç-Hitit sanatında henüz hala geleneksel Luwi sanatının baskın olduğu görülmektedir. M.Ö.10. ve 9.yy'larda Suriye'de genel anlamda kültürel bir Luwi etkisi ve buna bağlı güçlü bir şehirleşme görülmektedir.²⁰

Hem Hitit hem de Arami şehirleri tarım ve hayvancılıkla geçiniyordu ve arkeolojik delillere göre el tezgahları da vardı. Ayrıca madencilik ve ticaretle de uğraşıyorlardı. El sanatları kendilerine has bir stile sahipti. Asur vergi listelerine bakarak önemli ürünler arasında altın, gümüş, demir, bakır, kalay ve değerli koşum takımlarını sayabiliriz.

Hititler Anadolu'dan getirdikleri bir sistemle, halklarını yüksek ve müstahkem bir kaleden yönetirlerdi ancak Geç-Hitit Çağı'nda bu sistem yerini müstahkem ama geniş ve canlı şehirlere bıraktı.²¹ Bu dönemde Kargamış Suriye'nin bir kültür başkenti olarak düşünülebilir. Diğer tüm devletler Kargamış'a bir çeşit vekilharç gözüyle bakıyor olabilir.²²

1.2.Kronoloji²³

1114: I. Tiglat-pileser'in tahta geçişi

1114: Muški-Asur çatışması ve Asur'un Katmuhi'yi ele geçişi

1113: I. Tiglat-pileser'in Subartu ülkesine yaptığı sefer ve Hititlerle temas.

1112: Nairi seferi, Melid şehriyle temas.

¹⁸ John David **Hawkins**, *Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions*, Vol.I,II, (ed.)Walter de Gruyter, Berlin-New York 2000, s. 290.

¹⁹ David **Ussishkin**, "Was Bit-Adini a Neo-Hittite or Aramaean State?", *Orientalia* 1971, s. 91.

²⁰ Stefania **Mazzoni**, "Syria and the Periodization of the Iron Age A Cross-Cultural 2000, s. 36.

²¹ Horst **Klengel**, "The Crisis Years and the New Political System in Early Iron Age Syria, Some Introductory Remarks", *Essays on Syria in Iron Age*, (ed.) Guy **Bunnens**, Peeters Pres, Sterling-Virginia 2000, s. 21.

²² Guy **Bunnens**, "Syro-Anatolian influence on Neo-Assyrian Town Planning". 1996, s. 17.

²³ Hawkins, Walter de Gruyter, s. 381-382.

1104-1087: I.Tiglat-pileser'in Amurru Seferi. Dönüşte Hatti Kralı İni-Teşup'tan vergi alması.

M.Ö.1104-1087: II. Melid Seferi ve Kral Allumari'den haraç alınması. (F Tipi)

Tiglat-pileser'den II. Asurnasirpal'e kadar Asur Devleti Hititlerle neredeyse hiç temas kurmamıştır denilebilir. Dolayısıyla bu dönem özellikle de iki büyük ve yayılmacı Asur monarkının da etkisiyle Geç-Hititlerin Asurlarla mücadelesinin ciddi olarak başladığı bir zaman dilimidir.

2.1.II. Asurnasirpal Devri (Asur-nasir-apli): M.Ö.883-859

I. Tukulti-Ninurta'nın oğlu II. Asurnasirpal Yeni-Asur'un bir dünya gücü haline gelmesindeki ilk adımı atan kral olarak kabul edilir. Aynı zamanda kendisinden önceki dönemde görülmemiş ölçüde geniş ve ayrıntılı yıllıklar bırakmıştır.

Bu kral en azından on dört önemli sefere çıkmıştır. Hawkins'e göre ilki 876-868 arası, ikincisi M.Ö.875-867 arası seferlerinde ve sonuncusu 866'da olmak üzere batıya, Fırat'ın ötesine üç kez geçmiştir.

II. Asurnasirpal tahta geçtiği yıl (M.Ö.883) daha önce değindiğimiz I. Tiglat Pileser'in devrinde Hurri hanedanı tarafından yönetiliyor olan Katmuhi'ye ve Kassiarri Dağı'na yöneldi ve bu seferin sonunda kaydettiğine göre Aramlar, Hititler ve Hanigalbat hükümdarlarından vergi aldı. Aynı bölgeye üç yıl sonra tekrar yürüdü.²⁴ Grayson ikinci seferde fazla bir direnişle karşılaşmadığını ve bölge halklarının Asur'a gönüllü bir şekilde haraç verdiğini öne sürmektedir.

Asur'un M.Ö.883 yılında²⁵ muhtemelen Hitit Kültürü'nün de etkisinde olan Bit-Adini'yle²⁶ yaptığı önemli bir temas vardır. Bit-Halupe ülkesinin Suru şehri isyan ederek Vali Hamataia'yı öldürerek yerine Bit-Adini ülkesinden Ahi-iababa'yı getirir. Kral bu duruma yazıtlarında büyük tepki gösterir. Bölgeye yaptığı seferde Ahi-iababa'yı ele geçirdiğini yazar.

²⁴ Albert Kirk **Grayson**, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The Royal Inscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1991, s. 255.

²⁵ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 388.

²⁶ Ussishkin, s. 436.

Daha sonraları M.Ö.877 yılında kral bu kez doğrudan Bit-Adini üzerine bir sefer yapar. Seferde Kaprabu isimli kenti ele geçirip Bit-Adini Kralı Ahuni'den vergi aldığını söyler. Ahuni'nin ismi ilk kez bu yazıtta geçmektedir.²⁷ Bu seferin hemen ardından M.Ö.876 yılında kral biraz daha ileri giderek Fırat'ı bir kez daha geçer. İşte bu seferde Kargamış Kralı Sangara'nın ismi geçmektedir. Ondan Hatti Kralı olarak söz eder. II. Asurnasirpal bir savaştan söz etmez ama Bit-Adini ile birlikte Sangara'dan da aldığı vergi ve haraçları uzun uzadıya anlatır. Aynı metnin ilerleyen satırlarında bir başka Hitit merkezine uğrayıp haraç aldığını anlatır. Öncelikle Hazazu şehrine gelir. Bu şehir Pattin yani Unqi Kralı Lubarna'ya aittir. Asur kralı ondan haraç aldıktan sonra onun başkenti olduğunu bildirdiği Kunula'ya geldiğini ve Lubarna'nın ondan korkarak kendiliğinden haracını verdiğini anlatır. Ondan aldığı haracı da uzun uzun, ayrıntılı bir biçimde sayar.²⁸

Kral aynı metnin devamında ilerlemeye devam ederek Pattin Krallığı'na, yani Lubarna'ya ait olan bir başka şehir olan Aribua'ya geldiğini ve burasının müstahkem bir şehir olduğunu yazar. Burada ilginç olan husus şehrin içine girip sarayda kaldığını ve burayı bir üs olarak kullanıp çevredeki bir Arami bölgesi olan Luktuhi ülkesini yağmaladığını ve halkını katlettiğini anlatır.

Zira Asur metinlerinde her kısa yağma seferinde her ne kadar ülkeler fethedilmiş gibi gösterilse de bu denli derin bir ayrıntı verildiğinde bunun altında kısa süreli de olsa Pattin şehrinin Asurnasirpal'le ilişki içinde bulunduğunu düşünebiliriz. Bu da yaklaşık M.Ö.876 yılına denk gelmektedir. Ancak bu seferlerin hiçbirisinde savaştan söz edilmemesini Hawkins daha barışçıl bir ilişkiye yormaktadır.²⁹

Ancak durum ister Asurnasirpal'in anlattığı gibi açık bir haraca bağlama olsun ister daha eşit koşullarda bir barış ilişkisi, Pattin ve Kargamış Devletleri'nin Asur Devleti ile Aramiler kadar zıtlaşmadığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Grayson da Bit-Adini'nin II. Asurnasirpal için ana bir hedef olduğunu söylemektedir.³⁰

Bu aşamada II. Asurnasirpal'in bu bölgede kendinden önceki Yeni-Asur krallarından

²⁷ John David **Hawkins**, "Hattin", *RIA 4*, Berlin 1974. s. 388.

²⁸ Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)*, s. 255.

²⁹ Hawkins, "Hattin", s. 389.

³⁰ Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium*, s. 255.

çok daha saldırgan olduğunu söyleyebiliriz. Öncülleri de Bit-Bahiani, Bit-Zamani (Diyarbakır-Amedi) ve Huzirina gibi Arami merkezlerine sefer yapmış ama Kargamış ve Bit-Adini'ya ulaşacak kadar batıya gelmemiştir.³¹

Bundan sonra M.Ö.866 yılındaki seferinde kral bir başka Hitit merkezi ile temas kurar. Huzirina şehrine sefer yaptığında Kummuh Kralı Katazuli'nin da ona vergi gönderdiğini belirtmiştir.

Hawkins Asurnasirpal'in Hattiler ile kurduğu ilişkinin dostane olduğuna ilişkin bir kanıtı da Kulhu'da verdiği ihtişamlı bir şölene davet ettiği kimseler arasında Gurgum, Kummuh, Hatti (?Kargamış) ve Melid elçilerinin de olmasını göstermektedir. Bu davetin M.Ö.866 seferinden sonra olduğunu belirtmiştir.³²

Hawkins'in de belirttiği gibi Asurnasirpal diğer halklardan olduğu kadar Hattiler'den de büyük miktarlarda kişiyi zorunlu göçe tabii tutup kendi inşa ettirdiği Kulhu'ya getirdiğini belirten bir kraldır. Hawkins'e göre bu durum III. Salmanassar döneminde Asur sanatında görülen Hitit stili etkisinin kaynak noktasıdır.³³

2.2.III. Salmanassar Devri: M.Ö.858-824

III. Salmanassar otuz dört sefer yapmış ve babasının hedeflerini devam ettirerek Arami ve Hitit dünyası üzerinde kalıcı bir baskı kurduğunu söylemek mümkündür. O da tıpkı babası II. Asurnasirpal gibi geniş kapsamlı yazılı kayıtlar bırakmış seferlerini ve önemli mimari projelerini kaydetmiştir. Onun seferleri içinden en azından on dokuz tanesi Fırat'ın ötesine yapılmıştır.

III. Salmanassar'ın bu coğrafyaya ilk seferinin temel amacı güçlü Arami rakipleri olan Bit-Adini'yi yok edip onun bölgesindeki nüfuzunu ele geçirmek gibi görünüyor.³⁴ Zira görünüşe göre babasının döneminden beri Aramiler özellikle de Bit-Adini, Asur için ciddi ve kolay boyun eğmez bir rakipti. Hawkins Bit-Adini'yi

³¹ John David **Hawkins**, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, Roma 1995, s. 280.

³² John David **Hawkins**, *Corpus of Hiyeroglyphic Luwian Inscriptions*; Vol. 1, Umq yazımı için bkz. Andre Lemaire, "Recherches de Topographie Historique Sur Le Pays De Que", *Anatolia Antiqua* I, 1991, s. 270.

³³ Hawkins, "Hattin", s. 390.

³⁴ Hawkins, "Hattin", s. 391.

ortadan kaldırmak için kralın önce çevresindeki muhtemel müttefikler olabilecek Hitit kent devletlerine de güçlü bir darbe indirmek istediğini söyler.³⁵

III. Salmanassar M.Ö.858 tarihinde Bit-Adini’li Ahuni’yi kalesinin içine hapsettikten sonra Fırat’ı geçti. Bit-Adini’nin bazı şehirlerine saldırdı. Nehrin batı yakasında bulunan Kummuh Kralı Katazuli ile Gurgum Kralı Mutallu III. Salmanassar’ın anlattığına göre savaşmadan haraç verdiler.³⁶

Asur orduları Gurgum’un ötesine geçtiğinde karşısında Arami ve Hitit devletçiklerinden oluşan bir koalisyon buldu. Bir Asur kralı ilk kez batıda ciddi bir direnişle karşılaştı. Kral Gurgum’dan Sam’al Kralı Haiianu (Haiianu)’ya ait bir şehir olan Latibu’ya geldiğinde Pattin Kralı Şapalulme³⁷, Kargamış Kralı Sangara ve Bit-Adini Kralı Ahuni’den oluşan müttefiklerle karşılaştı.³⁸ Yıllıklarında kral bu ittifakı dağıttığını söylese de hemen ardından yeniden karşısına çıkarlar. Zira Salmanassar seferin devamında Amanos Dağı’na tırmanıp bir stel diktiğini yazar. Olmstead bu durumun Geç-Hitit ittifakının Sam’al’i işgalden korumadaki başarısına bağlar ve kralın bu stelle kendini avuttuğu yorumunu yapar.³⁹ Bundan hemen sonra da doğrudan Pattin üzerine yürüyerek Şapalulme’nin şehirlerinden biri olan Ališir ya da Alimus denilen müstahkem bir şehrin üzerine yürüdüğünde aralarına Que’dan Kate, Hilakku’dan Pihirim ile Iasbuqe’li (Yasbuqu) Bur-Anate ve Iahane’li Adanu’nun katıldığı ittifakla yeniden çarpışır.

Hawkins’e ve Grayson’a göre kral bu savaşı kazanmış olmalıdır. Ayrıca savaşın sonunda III. Salmanassar bu müttefiklere katılmamış olan Bit-Agusi’nin de Asur’a haraç verdiği yıllıklarda yer alır.⁴⁰

Ertesi yıl yani M.Ö.857 yılında, kral bir Bit-Adini şehri olan Til-Barsip ile Kargamış’ın birçok şehrinin yanı sıra Dabigu ve Sazabe’nin kuşatıldığını

³⁵ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 394.

³⁶ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 395.

³⁷ Hattuşa hanedanıyla onomastik ilişki içindeki kral isimlerden biri. Hawkins, “Hattin”, s. 390.

³⁸ Veysel **Donmaz**, “One 1-B Kulpepe text concerning onions.” *Landwirtschaft im alten Orient*, Berlin 1999, s. 149-150.

³⁹ Albert Ten **Olmstead**, “Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power”, *JAOS*, Vol. 41 1921, s. 351.

⁴⁰ Hawkins, “The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period”, in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, s. 282.

yıllıklarında yazar. Bu hareket M.Ö.857 yılı için direnişi kırmış gibi görünüyor.⁴¹ Kargamış Kralı Sangara, Kummuh Kralı Katazuli, Sam'al Kralı Haianu, Pattin Kralı Kalparunda ve Bit-Agusi Kralı Arame'nin bu noktadan sonra direnmeden yıllık haraçlarını verdikleri görüşü savunulmaktadır.⁴² Ancak bizce aynı bölgelere, özellikle de Sam'al ve Pattin'e yinelenen seferler bu devletlerin o dönemde kesin olarak haraca bağlanmış olması ihtimalini de zayıflatıyor.

III. Salmanassar M.Ö.856 yılında bu kez Bit-Adini'ye ait iki şehrin üzerine yürüdü. Til-Barsip'i tamamen merkeze bağladı ve ismini Kar-Salmaneser olarak değiştirdi. Yine Fırat'ın ötesindeki bir şehir olan Pitru'yu da alarak Asur-Uter-Aşbat adıyla, bir eyalet haline getirdiği Bit-Adini'nin idari merkezlerinden biri haline getirdi.⁴³ Özellikle Til-Barsip tipik bir Asur merkezi haline geldi ve bundan sonra Asur, Hitit kültür bölgesine çok daha yaklaşmış oldu.⁴⁴

Ertesi yıl M.Ö.855'te III. Salmanassar yıllık haracını toplamak için çıktığı üç seferde ele geçiremediği Bit-Adini'li Ahuni'yi Fırat'ın ötesine dek kovaladı ve sonunda ele geçirdi.⁴⁵

III. Salmanassar bu noktadan sonra Suriye'ye girişi güvenceye almış gibi görünüyordu. M.Ö.853 yılında yeni merkezi olan Asur-Uter-Aşbat'ta durup Kargamış, Kummuh, Bit-Agusi, Melid, Sam'al, Pattin, ve Gurgum'dan vergi aldı.⁴⁶ Gurgum Asur'a ilk kez vergi veren kentler arasına katılmış oluyordu.

Kral bundan sonra Suriye'de Şam (Damaskus) kralı Adad-İdri önderliğinde kurulan ittifakla çarpışmak zorunda kaldı. Tarihçiler genel olarak bu kralın Eski Ahit'te adı geçen Ben-Hadad ile aynı kişi olduğunda birleşir.⁴⁷

III. Salmanassar M.Ö.853 yılında Asur-Uter-Aşbat'tan sonra Halep (Halman) ve

⁴¹ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 260.

⁴² Hawkins, "Hattin", s. 392.

⁴³ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 260.

⁴⁴ Nicholes John **Postgate**, "The Land of the Yoke of Asur", *World Archaeology* 23-3, 1992, s. 259.

⁴⁵ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 260.

⁴⁶ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 261.

⁴⁷ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 390.

ardından da Hama'ya ilerleyerek fazla bir direnişle karşılaşmadan bazı yağmalar yaptığını anlatır.⁴⁸ Bu yağmaların anlatıldığı yazıtların karakterine baktığımızda daha ziyade ufak tefek kasaba ya da kale tarzı birimlerin yağmalandığı izlenimini alıyoruz. İşte bu noktada başını Şamlı Adad-İdri ile Hama Kralı Irhuleni'nin⁴⁹ çektiği ittifak harekete geçer. Asur kaynaklarına göre bu orduda İsrail Kralı Ahab'ın⁵⁰ yanı sıra 12 kral olarak adlandırılan başka müttefikler de bulunmaktaydı. Orduların miktarı şöyle listelenmektedir: Şam'dan 1200 savaş arabası, 1200 süvari ve 20000 piyade, Hama'dan 700 savaş arabası, 700 süvari ve 10000 piyade, İsrail'den 10000 asker, Biblos'tan 500 asker, Mısır'dan 1000 asker, Irkata'dan 10000 asker, Arpad şehri kralı Matinu-Baal'den 200 asker, Usanat'tan 200 asker, Siannu'lu Adon-Baal'den 30 savaş arabası ve bir miktar asker, Arap Gindibu komutasında 1000 deve, Amana'lı Ba'assa'dan da birkaç yüz asker gelmişti.

Asur Kralı Salmanassar, Karkar'da yağma yaparken bu orduyla karşılaştığını ve onlara karşı büyük bir zafer kazandığını yazmaktadır. Grayson'a göre bu zaferden şüphelenmek gerekmektedir.⁵¹ Zira kral aynı ittifakla M.Ö.849, 848 ve 845 tarihlerinde tekrar tekrar savaşmak zorunda kalmış ve durumu neredeyse birebir aynı kelimelerle kaydettirmiştir.⁵²

Sonuçta Şam ve Hama önderliğinde kurulan bu ittifakla III. Salmanassar arasındaki mücadelenin kesin sonucu belirsizdir. Ancak M.Ö.841 senesinden önceki bir yerde Adad-İdri komutanı Hazael⁵³ tarafından öldürülerek tahttan indirilir. Bundan sonra III. Salmanassar, artık Hama'dan destek alamayan Şam üzerine M.Ö.841 ve 838 tarihlerinde iki sefer yapar.⁵⁴ Hazael ordusuyla Lübnan Dağları'nda savunma

⁴⁸ Albert Kirk **Grayson**, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2000, s. 9-10.

⁴⁹ Hawkins bize Irhuleni'nin Hurrice bir isim olup Hititçesinin Urhilinia olduğunu bildiriyor ve kralın babası ve oğlunun Hititçe isimlere sahip olduğu için de bunun Anadolu soylu bir hanedan mensubu olduğu görüşünü savunuyor: Hawkins, "Hattin", s. 392.

⁵⁰ Eski Ahit'te Ahab'ın Suriyeli Ben-Hadad'la savaştığı ve zaman zaman onun emri altına girdiği anlatılmaktadır. (I. Krallar 19-22) İsrail Asur yazıtlarında da bunu destekler bir biçimde Şam'ın yanında yer almaktadır: Olmstead, s. 351.

⁵¹ Grayson, *Assyrian and Babylonian Chronicles*, Eisenbrauns, s. 10.

⁵² Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 391.

⁵³ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 393.

⁵⁴ Hawkins, "Hattin", s. 393.

yaptıktan sonra Şam'daki kalesine kapanır ve Asur bu mevkide kuşatma yapar.⁵⁵ Salmanassar yazıtlarında zafer kazandığını iddia etse de Hazael'in ele geçtiğine dair bir kayıt yoktur. Şam Kralı'nın ismi Eski Ahit'te de sık sık geçtiğinden anladığımız kadarıyla zarar görse de ayakta ve ülkesinin başında kalarak Asur'a direndiği söyleyebiliriz.⁵⁶

Bundan sonra III. Salmanassar Anadolu'ya, Hitit krallıklarına döndü. 838'deki son Suriye seferinden önce birkaç defa daha Amanos Dağı'na kadar gelip Hititlerden haraç aldığını yazmıştır. Ancak M.Ö.839 tarihinden itibaren seferlerin hedefi artık Toros yöresindeki Hitit krallıkları özellikle de Toros yöresindeki Que'dir. Que hala Kral Kate tarafından yönetilmektedir. III. Salmanassar bu krallığın şehirlerinden Lusanda, Abarnani ve Kisuatni'yi yağmaladığını yazıtlarına geçirmiştir.⁵⁷

Salmanassar M.Ö.837 tarihinde Anadolu'ya tamamen boyun eğdirme amaçlı bir sefere girişti.⁵⁸ Yıllıklarına göre Melid'den haraç aldıktan sonra devam ederek Tabal ülkesinin içine girdi. Kral burada birçok şehri yağmaladığını ve Tuatte adında bir Tabal Kralı ve oğlu Kiki ile karşılaştığını yazmaktadır. Yazıtlar Oniki Tabal Kralı gibi onların da Asur'a boyun eğdiğini bildirmektedir.⁵⁹ Sonra kral, güneye gümüş madeni olan Tunni Dağı'na ve mermer yatağı bulunan Muti Dağı'nın olduğu bölgeye doğru ilerler.⁶⁰ Orada Kubişna Kralı Puhame'yle çarpışır ve yağma yapar.⁶¹

III. Salmanassar M.Ö.836 yılında hala Lalli tarafından yönetilen Melid ve Tabal'dan tekrar haraç almıştır.⁶² Que üzerine M.Ö.834 yılında tekrar sefer yapmıştır. Her zamanki Hitit haracını aldıktan sonra Amanos'u geçip Timur şehrini yakıp yıktığını anlatmaktadır. Başka şehirleri de yağmaladıktan sonra dönüşte de Bit-Agusi'li

⁵⁵ Grayson, *Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)*, *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press s. 257.

⁵⁶ Hawkins, "Hattin", s. 393.

⁵⁷ Hawkins, "Hattin", s. 394.

⁵⁸ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 391.

⁵⁹ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 392.

⁶⁰ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 263.

⁶¹ Ayrıca Hawkins Kubişna'yı Klasik Çağ'ın Ereğli yakınlarındaki Kybistra ile eşitler. Hawkins, "Hattin", s. 395.

⁶² Hawkins, "Hattin", s. 394.

Arame'nin başkenti olan Muru'yu ele geçirdiğini anlatmaktadır.⁶³ Sonra M.Ö.833 yılında son seferine çıkarak yine Que üzerine yürüdü. Bu kez çok daha hafif bir direnişle karşılaşmış gibidir. Zira Tarzu (Tarsus) gibi birkaç şehri de yağmaladıktan sonra Kral Kate'yi tahttan indirip yerine kardeşi Kirri'yi geçirebilecek kadar rahattı. Görünüşe göre kral yıllar süren seferler sonunda Kuzey Hitit krallıklarındaki direnişi epeyce yumuşatmış gibidir.

Bundan sonraki seferlerin hiçbirisine kral bizzat katılmayıp yerine komutanı Dayyan-Aşşur göndermiştir. Komutanın M.Ö.832-828 arasında yaptığı seferlerin yalnızca bir tanesi Suriye'ye yönelmiştir. Pattin Krallığı'nda çıkan isyan sonunda Kral Lubarna Surri tarafından tahttan indirilmişti. Asur görünüşe göre kendi hükmü altında olduğunu hissettiği bölgedeki karışıklığa göz yummadı ve Surri'yi tahttan indirip yerine Sasi isimli birini çıkardı.⁶⁴

III. Salmanassar'ın M.Ö.857 yılındaki seferinden sonra Sam'al'ın Asur'a haraç verir bir devlet konumuna gelme ihtimalinden söz etmiştik. Bu savı destekler bir Geç-Hitit abidesi mevcuttur. Sam'al Kralı Hayau oğlu Kilamuwa'nın Fenike dilindeki steli düşmanlarla çevrili durumdaki kralın zor anında Asur kralını yardıma çağırdığından söz eder. Bu kral doğrudan ismiyle anılmasa da III. Salmanassar'ın hükümdarlığının ileri yıllarına denk düştüğünü söyleyebiliriz.⁶⁵ Bunu söylememizin sebebi III. Salmanassar'ın ardılı olan V. Şamşı-Adad'ın bölgeye sefer yapmamış olmasıdır oysa Kilamuwa stelde bir Asur yardımından söz ediyor. Bunun Que üzerine yapılan seferlerden biri olduğunu düşünebiliriz. Ayrıca stelde kralın giysisi ve stelin genel stili bariz şekilde Asur etkisini yansıtmaktadır. Kendi ismi Hititçe, babasının ki Aramice, yazıt Fenike dilinde ve stil Asur etkisindedir.⁶⁶ Ayrıca Hayau ile Asur yazıtlarındaki Haianu'yu eşitleyenler vardır.⁶⁷

Başka bazı Geç Hitit-Asur onomastik eşitlemelerinden bahsetmemiz gerekirse: Asur yazıtlarındaki Kummuh Kralı Katazuli ile Kummuh hiyeroglif yazıtlarında geçen

⁶³ Grayson, "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, s. 263.

⁶⁴ Hawkins, *The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia*, s. 393.

⁶⁵ Hawkins, "Hattin", s. 394.

⁶⁶ Mazzoni, s. 45.

⁶⁷ Aslı **Özyar**, "Geç Hitit Krallıkları İlk Geç Hitit Buluntuları", *Arkeoatlas 4*, İstanbul 2005, s. 25.

Panamuwatis'in oğlu Hattušili eşitlenebilir.⁶⁸

Bu dönemde ya da M.Ö.9.yy'dan itibaren Geç-Hitit Devletleri'nde, örneğin Sam'al sanat stiline artık Asur etkisi çok bellidir. II. Geleneksel Akım'ın sonu ile Asurlaşmış Geç Hitit stiline başı bu döneme rastlar.⁶⁹ Pattin Krallığı'nda ise III. Salmanassar'den sonra Arami etkisinin baskın olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁰

Özellikle Asurnasirpal Devri'nde önem kazanan Asur'un Yukarı Dicle Bölgesi'nde ki eyalet merkezi olan Tuşan (Harita 3) vardır. Merkezin Asur kültür öğelerini Güney-Doğu Anadolu'ya taşıdığını söylemek çok yanlış olmaz.⁷¹

Bu dönemde isimleri yerel yazıtlarda geçen krallar vardır. Kargamış'taki Suhis Hanedanı'nın yerini Katuwas Hanedanı'na bıraktığını görüyoruz. Katuwa döneminden kalma yazıtlar elimizdedir. Bu değişimde arkeolojik bulgular bir çatışmayı işaret ediyor olabilir. Bu da Hitit-Arami kültürlerinin mücadelesini akla getiriyor. Ama Kargamış stili M.Ö.9.yy'da hala diğer Suriye devletleri üzerinde etkilidir.⁷²

Genel olarak M.Ö.9.yy sonlarında Fenike, Arami ve Hitit sanatı etkisini karışık biçimde gösteren Suriye'de Asur sanatı etkisinin git gide arttığı görülüyordu.⁷³

Kronoloji

M.Ö.883: II. Asurnasirpal'in tahta çıkışı.

M.Ö.883: II. Asurnasirpal'in Katmuhi bölgesine seferi ve sefer sırasında Bit-Halupe'nin Asur'a isyan edişi ve Bit-Adini'den destek alışı. Ahi-İababa olayı

M.Ö.877-876: II. Asurnasirpal'in Bit-Adini üzerine yaptığı sefer. Ahuni'den vergi alması. (F Tipi)

M.Ö.876: Kralın aynı seferin devamında Fırat'ı geçip Bit-Adini'yle birlikte

⁶⁸ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*; Vol. 1, Umq yazımı için bkz. Andre Lemaire, "Recherches de Topographie Historique Sur Le Pays De Que", s. 332.

⁶⁹ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara 2000, s. 197.

⁷⁰ Metin Alparslan, "Pattin (Unqi) Krallığı, Gurgum Krallığı", *Arkeoatlas 4*, İstanbul 2005, s. 25.

⁷¹ John Bradley Parker, "Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia", *American Journal of Archaeology*, Vol.107/4. s. 535.

⁷² Mazzoni, s. 36.

⁷³ Mazzoni, s. 44.

Kargamış Kralı Sangara'dan vergi alışı. (E Tipi)

M.Ö.876-?: Pattin Kralı Lubarna ile temas ve kralın bu devletten vergi aldığını kayda geçmesi.

M.Ö.866: II. Asurnasirpal'in Huzirina Seferi ve Kummuh Kralı Katazuli'dan vergi alması. (E Tipi)

M.Ö.866?: II. Asurnasirpal'in Kulhu'da verdiği şölen ve Geç-Hitit Devletleri elçilerinin de davetli olması.

M.Ö.858: III. Salmanassar'in tahta çıkışı ve ilk seferi

M.Ö.858 seferinde:

- Fırat'ın ötesine Bit-Adini üzerine yürümesi ve Kummuh Kralı Katazuli (C Tipi) ile Gurgum Kralı Mutallu'nun haraç vermesi (D Tipi).
- Bit-Adini Kralı Ahuni, Kargamış kralı Sangara ve Pattin kralı Şapalulme ittifakıyla savaş.
- İttifakla ikinci savaş, bu kez Que'den Kate, Hilakku'dan Pihirim ile Iasbuqe'li (Yasbuqu) Bur-Anate ve Iahane'li Adanu da ekleniyor.

M.Ö.857: Bit-Adini ve Kargamış üzerine sefer. Kargamış Kralı Sangara, Kummuh Kralı Katazuli, Sam'al Kralı Haianu, Pattin Kralı Kalparunda ve Bit-Agusi Kralı Arame bu noktadan sonra yıllık haraçlarını verir. (C Tipi)

M.Ö.856: Bit-Adini üzerine sefer Til-Barsip'in ve Pitru'nun merkeze bağlanıp isimlerinin Kar-Salmanassar ve Asur-Uter-Asbat olarak değiştirilmesi.

M.Ö.855: Bit-Adini'li Ahuni'nin yakalanışı.

M.Ö.853: Halep Seferi ve ardından Şam Kralı Adad-İdri önderliğindeki İttifak ya da "12 Ordular" ile Karkar Savaşı.

M.Ö.849: Aynı ittifakla savaş.

M.Ö.848: Aynı ittifakla savaş.

M.Ö.845: Aynı ittifakla savaş.

M.Ö.841: Adad-İdri'nin tahttan indirilişi. Tahta Hazael'in geçişi.

M.Ö.841: III. Salmanassar'ın Şam seferi. (F Tipi)

M.Ö.839: Que seferi. (F Tipi)

M.Ö.838: Son Şam seferi. (F Tipi)

M.Ö.837: Melid ve Tabal üzerine sefer. Oniki Tabal Kralı ile savaş. Hubişna Krallığı ile savaş. (C Tipi)

M.Ö.836: Melid ve Tabal'dan haraç alınması. (F Tipi)

M.Ö.834: Que Seferi.(C Tipi) Hititlerden haraç ve Timur şehrinin yağmalanışı. Bit-Agusi üzerine sefer. (D Tipi)

M.Ö.833: III. Salmanassar'ın son seferi. Que üzerine sefer. Kral Que'li Kate'yi tahttan indirip yerine kardeşi Kiri'yi çıkarır. (B Tipi)

M.Ö.831: Komutan Dayan-Aşşur'un seferi. Pattin Kralı Lubarna'yı tahttan indiren Surri'nin tasfiye edilmesi. (B Tipi)

L.II Hititlerin Ortaya Çıkışı ve Anadolu'da Siyasi Birliği Sağlamaları

Hititlerin Anadolu'ya nereden geldikleri tam olarak bilinmemekle birlikte daha önce de belirttiğimiz gibi Hititler'in Anadolu'ya gelişleri hakkında üç farklı görüş ortaya çıkmaktadır. Birinci görüş; Hititler'in Anadolu'ya Boğazlar üzerinden geldikleri, ikinci görüş; Kafkaslar üzerinden geldikleri, üçüncü görüş ise Kuzey Suriye üzerinden geldikleridir.

Hititler'in Anadolu'daki varlıklarına ilişkin elimizdeki ilk bilgiler bugünkü Kayseri il sınırları içerisinde yer alan ve Kültepe olarak bilinen Neşa' da rastlanmaktadır.⁷⁴ Prof. Dr. Sedat ALP' in yapmış olduğu çalışmalar M.Ö.19. Yüzyılda Hititler' in ilk iline rastlamıştır. Kültepe belgelerinde, tabletler Anadolu'nun M.Ö. II. Binin ilk yüzyıllarında nasıl bir dizi yerel güç tarafından bölündüğünü gösterir. Bu dönem Anadolu'sunun etnik yapısını belirlemek zordur; ancak böyle bir coğrafya alanını çok kavimli çok dilli bir yapının belirginleştirdiğini söylemek mümkündür. Nitekim Kültepe metinlerindeki özel adlara ilişkin bir inceleme Hitit, Luvi, Hurri ve Hatti

⁷⁴ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Tukelmat A. Ş. İzmir 1995, s. 11.

adları belgelerde görülmektedir.

M.Ö. III. Binyılın ortalarında Hitit ve Eski Asur metinlerinde Hitit göçleri ile aynı zamanda Anadolu'da var olduklarını öğrenmiş olduğumuz Hattiler, Hititlerle birlikte yaşamış, Hititlere uygarlık dalında pek büyük etkiler yapmıştır.

M.Ö. 20. ve 19. Yüzyıllarda Anadolu siyasi birlikten yoksun küçük prensliklerden oluşmaktaydı.⁷⁵ Ama zamanla bu prenslikler dış tehditlere karşı güçlü bir beyin altında birleşme ihtiyacı hissettiler. Bu zamanlarda Hititlerin başında Kral Pithana vardı.⁷⁶ Kral Pithana'dan sonra oğlu Kral Anitta sonra onunda oğlu I. Tudhalya M.Ö.1740-1710 yıllarında tahta bulundu. I. Tudhalya'dan sonra M.Ö.1710-1680 yılları arasında Puşarumma kral oldu ve Puşarumma'dan sonra da Labarna Hitit tahtına oturmuştur.⁷⁷ Labarna Hitit Devleti' nin kurucusu olarak kabul edilmektedir.⁷⁸ Kral Labarna Hattuşa kentini ele geçirdikten sonra Hattuşalı anlamına gelen Hattuşili unvanını almıştır.⁷⁹ Bundan sonra da Labarna tarihe I. Hattuşili olarak geçmiştir.

Son Kültepe Ib evresiyle I. Hattuşili dönemi arasında yaklaşık yüz yıl vardır ve elimizde belgesi çok az denebilecek düzeyde bulunan dönemdir. I. Hattuşili, dönemine ve icraatına ilişkin belge bırakan ilk Hitit hükümdarıdır. I. Hattuşili, Pithara ve Anitta hükümdarlarına bağlı Kuşşara hanedanına mensuptur. Başkenti Hattuşa'ya taşımıştır. Bunun birçok nedeni olduğu gibi en önemli sebepleri arasında Anadolu'nun merkezinde olması ve yerli ırk olan Hattiler ile kültürel olarak yakınlık kurmak istemesi bunların arasında sayılabilecek en önemli sebeplerdir. Daha sonraki dönemde de Anadolu'da Hattuşili'den sonra gelen krallar siyasi olarak topraklarını genişleme yoluna giderek belli süre sonra Anadolu'da büyük bir devletin temellerini atmışlardır.

⁷⁵ Engin Arın, *Eti Tarihi*, Atatürkçülük Kültür Yayınları, Sayı 17, İstanbul 1998.

⁷⁶ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999, s. 114.

⁷⁷ İlhan Aksit, *Türkiye'nin Tarih Hazinesi Orta Anadolu Uygarlıkları*, Sandoz Yayınları, Ankara 1981, s. 59.

⁷⁸ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2001, s. 81.

⁷⁹ Umar, s. 115.

Eskiçağın en büyük imparatorluklarından biri olan Hitit İmparatorluğu' nu kurduktan sonra konumuz itibariyle imparatorluğun Suriye üzerindeki faaliyetlerine geçelim.

I.III. Hititlerin Suriye'yi Ele Geçirmeleri ve Faaliyetleri

Suriye, İlkçağlardan beri kurulmuş devletlerin bugüne kadar hep ilgisini çekmiştir. Suriye'nin stratejik olarak önemli bir yere sahip olması Anadolu, Mısır ve Mezopotamya'da kurulan devletlerin Suriye üzerinde emellerinin kesişmesi anlamına gelmekteydi. Suriye, güneye açılan bir ticaret kapısının yanı sıra Amanos Dağları'nda bulunan ormanlık alanları ile Eski Çağ'daki devletlerin yapılarının oluşumunda büyük etkisi bulunmaktaydı. Hititlerin kurulmasından sonra Anadolu'da hakimiyetlerini sağlamaları ile birlikte başa gelen kralların çoğu Suriye üzerinde hakimiyet kurmaya çalışmış uzun yıllarda Suriye Hititlerin elinde kalmıştır.⁸⁰

Hititler M.Ö.1800'ler de Anadolu'ya gelip hakimiyet kurmaya başladıkları dönemde Hititlerin başında kaynaklarda Anitta'nın olduğu belirtilmektedir. Anitta'dan sonra başa M.Ö.1740-1710 yılları arasında I. Tudhalia geçmiş, M.Ö.1710-1680 yılları arasında da oğlu Puşarumma'nın Hititlerin başında olduğunu görüyoruz. Bu dönemden sonra Hititlerin başına Hititlerin kurucusu olarak ilan edilen Labarna geçmiştir. Başkentte kaynakların vermiş olduğu bilgilere göre Hattuşa'ya taşınmıştır. Labarna M.Ö.1650'lere kadar başta kalmış ve Hititleri sağlam temellere oturtmuştur. Labarna'dan sonra başa I. Hattuşili geçmiştir. I. Hattuşili döneminde sınırlar Halep'e kadar genişlemiştir.⁸¹ Hattuşili'den sonra başa geçen I. Murşili Halep üzerine giderek burayı Hititlerin topraklarına katmış daha sonra Babil Seferi'ni yapmıştır. Hattuşa'ya döndükten sonra taht kavgaları başlamış ve Hititler karanlık bir çağa sürüklenmiştir. Hititler ile aldığı bir çok krallığı kaybetmiş, Suriye' de Mitannilerin eline geçmiştir. Bu durum M.Ö.1375' e kadar devam etmiştir. M.Ö.1375 yılında başa Hititlerin ikinci kurucusu olarak nitelendirilen I. Şuppiluliuma Hititler içinde bozulan düzeni sağladıktan sonra sınırlardaki anlaşmazlıklara son vermiş ve yönünü Suriye'ye yani Mitannilere çevirmiştir. İlk olarak Mitanniler ile anlaşma yaparak onları tanımış

⁸⁰ Hawkins, "Hattin", s. 395.

⁸¹ Akşit, s. 60.

daha sonra Mitannileri hiç beklemediği bir anda saldırarak onları mağlup ederek sınırlarını Mısır ve Asur topraklarına kadar genişletmiştir. I. Šuppiluliuma diplomat yönünü de oldukça gelişmiş bir kral olması münasebetiyle bu Mısır ve Asur gibi iki güçlü devletle sınır olmamak için Mitanni kralına kızını vererek onu kendi bağlamış ve bu iki devlet arasında da tampon bir devlet yaratmıştır. I. Šuppiluliuma, Mısır'da kral II. Amenofis'in ölümüyle taht kavgasından yararlanmaya çalıştı ancak bu uğurda oğlu ölünce Mısır'a karşı savaş açtı. Hitit ordusu Şam'a kadar gelerek bütün bölgeyi hakimiyet altına aldı.⁸²

M.Ö.1335 yılında I. Šuppiluliuma'nın ölümünden sonra yerine oğlu II. Muršili geçti. Muršili başta iken kuzey, doğu ve batı sınırlarını güvence altına almasıyla birlikte Suriye'de Kargamış civarlarında isyan eden şehir devletleri üzerine gitmiş ve Suriye'de Hititler'in hakimiyetini sağlamlaştırmıştır. Kargamış'a saldıran Asur Devleti'ni de Suriye dışına iterek Suriye üzerindeki hakimiyeti pekiştirmiştir.⁸³

II. Muršili'nin ölümünden sonra başa oğlu Muvatalli geçmiştir. Muvatalli 'de babası gibi ülke sınırlarını sağlamlaştırdıktan sonra güneye Mısır ile arasında artık büyük sorun olan Suriye meselesin de Mısır'a karşı karşıya gelmiştir. O dönemde Kuzey Suriye'nin tamamına Hititler hakim iken diğer bölgeye kendi hakimiyetini kabul eden Amurru Devleti bulunmaktaydı. Amurrular hangi ülke güçlüyse onların tarafına geçmesi durumu Muvatalli'nin harekete geçmesinde etkili oldu. Mısır'ın da Suriye üzerindeki istekleri neticesinde tarihin iki büyük ordusu Kadeş bölgesinde büyük savaşlar yaptı ancak hangi büyük devletin kazandığı belgelerde açıklanmamıştır. Her iki devlette kendisinin bu savaşta hakimiyeti kazandığını ortaya koyması net bir fikir vermemektedir. Ancak sınırlara bakıldığında Hititler'in Suriye üzerinde hakimiyetinin devam etmesi savaşın ne Mısır ne de Hititlerin lehine sonuçlandığı fikrini ortaya koymamaktadır. Uzun süren savaşlardan sonra Mısır ile Hititler arasında Kadeş Antlaşması imzalanmış ve bu iki devlet uzun yıllar bölgede barış içinde kalmışlardır. Bu iki devletin barış yapma sebepleri arasında diğer bir güç olan

⁸² Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, s. 335.

⁸³ Sedat Alp, *Song, Music and Dance of Hittites: Grapes and Wines in Anatolia During The Hittite Period* (English Translations by Yaprak Eran), Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara 2000, s. 31.

Asurlar'ın bölgede hakimiyetini güçlendirmesi büyük bir etken olmuştur.⁸⁴ Muvatalli'den sonra başa III. Hattuşili geçmiştir. Bu dönemde de Hititler Anadolu'da etkin olmuşlar Suriye üzerinde hakimiyetlerini devam ettirmişlerdir. III. Hattuşili'nin ölümünden sonra yerine oğlu IV. Tudhalia geçmiştir ancak Tudhalia babası gibi ülkeyi yönetememiş iç karışıklıkların yanı sıra güneyde Asur Devleti güçlenmiş ve Hititler ile arasında tampon devlet olan Mitannileri yıkmış, Babil'e de hakim olarak Hititlerin zayıflamasında büyük rol oynamışlardır. M.Ö.1200'lerde ise Ege Göçleri neticesinde Hititler Anadolu' da 600 yıllık hükümlerinin ardında şehir devletleri halinde artçılarla birlikte güneydeki şehirlerde hakimiyetlerini sürdürmeye çalışmışlardır.

I.III. I.Hitit-Hurri Çatışması

Hurrilerin M.Ö. IV. Bin yıldan itibaren Kafkaslardan inerek, batıya ve doğru ilerleyip Orta Anadolu'ya oradan da güneye doğru Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye kadar ulaştıkları yapılan araştırmalar sonucunda bilinmektedir. Erzurum-Karaz Höyük'te bulunan eserlerin Hurrilere ait olduğu kabul edilmektedir. Hurriler Anadolu'nun büyük bir kısmına yayılmışlar ve beylikler yada şehir devleti diyebileceğimiz küçük siyasi organizasyonlar halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir. Anadolu tarihi hakkında bilgi veren ilk kaynaklar olan Kültepe metinlerinden anlaşıldığına göre, M.Ö. II. bin yılın ilk çeyreğinde, onların başta Kaniş olmak üzere doğuya ve güneye doğru, Mama, Zalpa, Hahhum, Hurama, Harsamna, Tegaramma, Luhuzatia, Timelkia, Şalahşuva şehirlerinde küçük siyasi organizasyonlar kurdukları anlaşılıyor. Bu beylikler her ne kadar birbirleriyle savaşmış şehirlerini ele geçirseler de kalıcı bir büyük krallık kuramamışlardır. Anadolu'da ilk mekan birliğini kurup, uzun süre hüküm süren Hititler olmuştur.⁸⁵

Boğazköy metinlerinden elde edilen bilgilere göre, Hurriler'in Hititler ile olan ilk münasebetlerinin dostane olmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim Hitit kralı I. Hattuşili, Hitit tarihinde ilk defa siyasi ve iktisadi çıkarlar için Kuzey Suriye'nin önemini görmesi ileri görüşlü bir yönetici olduğunu göstermektedir. Halep Seferi

⁸⁴ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, s. 335.

⁸⁵ Hawkins, "Hattin", s. 395.

esnasında Hurriler ile uğraşmak zorunda kaldığını anallarında anlatmaktadır.⁸⁶ I. Hattuşili zamanında Anadolu büyük bir Hurri istilasına maruz kalmış ancak Hitit Kralı bu istilayı geri püskürterek Anadolu'dan uzaklaştırmıştır. I. Hattuşili'nin Suriye'ye kadar ilerleyip, Hurri merkezleri, Alalah, Urşu, Halep, Zalpa, Hahhum ve Haşşu gibi şehirleri ele geçirmesiyle Hurriler Hitit hakimiyetine girmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Hititler içinde taht sorunları ve iç çekişmeler neticesinde Hurriler bu durumlardan yararlanarak Hititlerin ele geçirdiği yerlerin bir kısmını almış. Hatta Çukurova bölgesinde Kizzuwatna adında bir Hurri Krallığı kurulmuştur.⁸⁷

Hurrilerin tarihte en güçlü oldukları zaman M.Ö.1500'lerden itibaren İran üzerinden gelen İndo-Ari bir kavmin onları hakimiyetine alarak büyük bir devlet kurdukları Mitanni Krallığı zamanıdır. Bunlardan bir grup ise, Tarsus'tan Kayseri'ye kadar Çukurova ve kuzeyinde kurulan Kizzuwatna Krallığı'dır. Mitanni Krallığı'nın merkezi olan Waşukanni şehri henüz bulunamadığından, bu krallık hakkındaki bilgilerimiz Hattuşa, ve Amarna tabletlerinden gelmektedir. Ayrıca, Kültepe, Şapinuwa, Alalah, Nuzi, Emar, Ugarit, Mari, Urkeş, Tell Brak, tabletlerinde Hurri şahıs, yer ve tanrı adları geçmekte olup, onlar hakkındaki bilgilerimiz bu kaynaklara dayanır.⁸⁸

II. Tuthalia'dan itibaren Hurriler'in Anadolu için bir tehlike teşkil etmekten çıktıkları anlaşılmaktadır. Bu kralla birlikte Hitit tahtına dirayetli kimseler geçmeye başlamıştı, böylece I. Hattuşili zamanındaki hudutlara ulaşmaya çalışmışlar ve onunla başlayan fütühat tekrar dönmüşlerdir. Sonradan Büyük Hitit Kralı Şuppiluliuma (M.Ö.1380-1346), Mitanni Kralı Kurtiwaza ile bir antlaşma yaparak, Ege Göçleri'ne kadar yaklaşık iki asır sürecek olan Hitit İmparatorluk Devri'nin Kuzey Suriye'deki hakimiyetini tesis etmiş oluyordu. Hattuşaş sarayı I. Hattuşili'den itibaren I. Şuppiluliuma'nın zamanı dahil olmak üzere iki buçuk asır Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Oliver **Gurney**, *The Hittites*, Socond Edition, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex 1954, s. 3.

⁸⁷ Alberech **Goetze**, "The Hittites And Syria (1300-1200 B.C.)" *CAHIII/2*, 1975, s. 252-253.

⁸⁸ Gurney, s. 4.

⁸⁹ Adil **Alpman**, "Anadolu'da Hurriler." *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22*

Hurriler, Hitit İmparatorluğu (M.Ö.1500-1200) zamanında siyasi bir varlık olmaktan çıkmış iseler de onların kültürü varlığını sürdürmüştür. Boğazköy'de Hititçe yazılmış olarak bulunan Kumarbi Destanı Hurrilere ait olup, Hititlerce benimsendiği anlaşılır. Hurri inancını yansıtan bayram törenlerine ait dini metinler Hattuša arşivinin önemli bir bölümünü oluşturur. Hitit tarihinin en güçlü kraliçelerinde olan Tavananna Puduhepa zamanında Hurri kültürü Anadolu'da yeniden revaç bulmuştur. Bu kraliçenin Kayseri'nin doğusunda yer alan Luluzatiya/Lawazantialı olduğunu, ve Fraktin, Taşçı, İmamkulu, Hanyeri abidelerinin onun zamanında yapıldığını biliyoruz. Bu kraliçe Hurri bayramları unutulmasın diye törenlerin kutlanmasıyla ilgili belgeleri tekrardan yazdırmıştır. Onun zamanında Hurri tanrıları devlet panteonunda başa alınmıştır ki, Yazılıkaya açık hava tapınağındaki tanrı tasvirlerinin başında Hurri fırtına tanrısı Teşup ve eşi Hepat gelir.⁹⁰

Boğazköy tabletlerinde Hurri dokumalarından bahsedilir, altınla süslü dokumalara, Hurrilerin entarisi denilir, daha Koloniler Çağı'nda Mama ve Zalpa'nın kumaşlarından bahsedilmesi onların iyi dokumacılar olduğunu gösterir. Ayrıca Sümerce belgelerde geçen bakır ustası anlamına gelen "tibira" kelimesinin Hurrice olduğu kabul edilir.⁹¹

Hurriler büyük devlet kurma tecrübesine sahip olmasalar da, Hitit Devleti zamanında bir yandan kendi kültürlerini diğer yandan Sumer, Babil medeniyetini Hititlere aktarmışlardır. Böylece Hititlerin inancı ve kültüründe büyük bir yere sahip olmuşlardır, diyebiliriz.

Eylül 1996), Ankara 1998, s. 29-30.

⁹⁰ Bryce **Trevor**, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (Çev: Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003, s. 21.

⁹¹ Gurney, s. 6.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİTİT İMPARATORLUĞUNUN YIKILIŞI VE GEÇ HİTİT DEVLETLERİNİN KURULUŞU

Hitit İmparatorluğu, M.Ö.II. Bin yılın ilk yarısından itibaren Anadolu'da ilk defa geniş çaplı siyasi birliği sağlayan bir devlet olmuştur.

I. Şuppiliuma (M.Ö.1380-1340) ile başlayıp ardı ardına gelen başarılı krallar sayesinde Ön Asya'nın en güçlü İmparatorluklarından biri olan Hitit İmparatorluğu, yüzyıllarca süren egemenlik sürecinden sonra, M.Ö.1200 yılını takiben yıkılmıştır. İmparatorluğun çökmesine neden olan olaylar dizisi, yeni veriler ışığı altında yoğun bir biçimde tekrar araştırılmaya başlanmıştır.⁹²

M.Ö.1200 yıllarında Geç Tunç Çağı'nın bitişine doğru Hitit İmparatorluğu ve Yakın Doğu'da birçok askeri gücün yok olup tarih sahnesinden göçüp gitmesine sebep olmuş tarihi olaylar hala gizemini korumaktadır. Bunun yanında yine arkeolojik olarak ele geçirilen veriler yaygın bir tahribatın varlığıyla kentlerin yakılıp yıkıldığını bize göstermektedir ki; buna bağlı olarak yaklaşık üç yüz yıl boyunca Hitit Uygarlığı'nın yayıldığı tüm bölgelerde gerilediği vurgulanmakta, ancak bazı bölgelerde kültürel devamlılığın bulunduğu da giderek doğrulanmaktadır.⁹³ Hitit İmparatorluğu çok güçlü olduğu bir dönemde aniden yıkılmıştır. Bilim adamları imparatorluğun yıkılmasının nedenleri olarak;

- Kuraklık ve kuraklığın sebep olduğu kıtlık,
- Ekonomik durumun kötüleşmesi,

⁹² John David **Hawkins**, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Bonn 2002 , s. 410.

⁹³ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 410-411.

- Düşman ülkelerin sürekli saldırılar,
- Ülkede yaşayan halkların çeşitli ırklara mensup olması,
- Hitit Devleti'nin deniz gücünün olmayışı,
- Güvenliğin feodal sisteme dayanması gibi sebeplerden bir ya da bir kaçını öne sürmektedirler.⁹⁴

Anadolu'da zaman zaman görülen kuraklık, üretimin azalmasına yol açmış ve Hitit İmparatoru IV. Tudhaliya (M.Ö.1250-1220) döneminde hasatın kötü olması ve kıtlığın önlenmesi amacıyla Mısır'dan tahıl ithal etmek istedikleri tespit edilmiştir.⁹⁵

Boğazköy-Yukarı Şehir'de Tapınak mahallesinde önceleri dinsel yapılar olarak kullanılan binalar atölye ve depo olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ağır vergi yükü, askeri baskı giderek artmıştır. Baskı altında tutulan Anadolu halkı iç ayaklanmalara önderlik etmiş ve bu iç ayaklanmalar Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışında en etkili sebeplerden olmuştur. Anadolu'daki kavimlerin dil ve ırk bakımından farklı olması sürekli iç isyanlar çıkmasına yol açmıştır.

Kuzeyde yaşayan Kaşkalar'ın hakimiyet altına alınamaması ve Yukarı Fırat'ın ötesinde Isuva Krallığı Hitit Devleti'ni çok uğraştırmıştır.⁹⁶ Bir kara devleti olan Hitit Devleti'nin kıyı bölgelerinde Hititli olmayan, Antalya'da Lukkalılar, Kizzuwatna'da Hurri ve Luwiler, Suriye kıyılarında Batı Samileri bulunmaktaydı. Hitit Devleti kıyılardaki bu kavimlerin donanmalarına her zaman muhtaç olmuştur. Donanmanın olmaması deniz ötesi bölgelere ulaşmayı güçleştirmiş ve uzaktaki toprakların kaybı, Mısır ile olan bağlantının kopmasına yol açmıştır, kıtlık olan yıllarda gerekli olan hububat ülkeye getirilememiştir.⁹⁷

III. Hattuşili (M.Ö.1267-1237) sonrasında Hitit Devleti her taraftan tehlikelerle karşılaşmıştır. Hitit Devleti'ne bağlı prenslikler ayaklanmış, dışarıda ise Asurlular Ön Asya'yı tehdide başlamışlardır.⁹⁸

⁹⁴ Süleyman **Özkan**, "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkları Rolü" , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XIII, 1998, s. 71.

⁹⁵ James G. **Macqueen**, "*Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*" (Çev: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara 2001, s. 55.

⁹⁶ Ahmet **Ünal**, *Hititler Devrinde Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002, s. 84.

⁹⁷ Özkan, s. 73.

⁹⁸ Tarık **Özçelik**, *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Çağ Yayınları, Ankara 2002, s. 86.

Hitit Krallığı'nın, toprakları genişlememiş iken kazanılan topraklara kralın erkek çocuklarının yönetici olarak gönderildiğini, krallık için önem taşıyan kentlere de prenslerin idare görevi ile atanması geleneği olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bahsedilen geleneğin Hitit Krallığı'nın sonraki dönemlerinde de uygulandığını bilmekteyiz. Fakat toprakların artması ile Hitit yönetim sistemi geleneğinde de değişikliklere yol açmıştır. Fethedilen topraklara geleneksel atama yapmak yerine, fethedilen bölgedeki idarecinin devam etmesi ve bu toprakların vassal statüde krallığa bağlı olması durumu ortaya çıkmıştır.

Hitit İmparatorluğu, feodal krallıklar konfederasyonundan meydana gelmekteydi. Özellikle yeni devlet döneminde Anadolu toprakları Yukarı Memleket ve Aşağı Memleket diye ikiye ayrılmıştı. Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasındaki ana unsur, ülkenin prenslerin yönetiminde bazı eyaletlere bölünmesi denilebilir. Bu prenslere çok büyük imtiyazlar verilmesi ile merkezi hükümetin otoritesi gittikçe zayıflamıştır. Dini işlerle ilgilenen krallar ülkenin parçalanmasına engel olamamışlardır. Özellikle asıl kral olması gereken III. Murşili ve Kurunta'nın hakkını III. Hattuşili'nin gasp etmesi ülkede bir iç isyanın çıkmasına ve devletin parçalanıp yıkılmasına yol açmıştır.⁹⁹

Hitit Devleti'nin Ege Göçleri ya da Deniz Kavimleri'nin akınlarıyla yıkıldığı görüşü vardır.¹⁰⁰ Mısır Kralı III. Ramses Dönemi'ne ait (M.Ö.1197-1165) Medinet Habu'daki mabedin duvarlarında “ Kuzey Kavimleri ” ya da “ Deniz Kavimleri ” diye adlandırılan düşman saldırılarından bahsedilir;

“ Hatti Ülkesi'nin hiçbir krallığı bu saldırıya karşı koyamadı. Kod, Kargamış, Arzava, Alasia tahrip edildi. Amurru Krallığı'nın bir yerinde karargah kurdular ” demekte ve öküz arabaları ve gemilerle ilerleyen bu kavimlerin her yerde insanları son ferdine değin yok ettiklerini anlattıktan sonra “ Önlerinde bir ateşle Mısır'a doğru gelmeye başladılar. ” demektedir.¹⁰¹

Tarihte “ Ege Göçleri ” olarak bilinen göç hareketlerinin sonucunda M.Ö.1200-1100 yıllarında sadece Anadolu'da olmamakla birlikte, neredeyse tamamen Doğu

⁹⁹ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 410-411.

¹⁰⁰ Özkan, s. 76

¹⁰¹ Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 108.

Akdeniz’de kalabalık bir topluluk hareketi mevcuttur. Toplulukların hareketlerinin izleri, İtalya, Yunanistan ve Ege Adaları’nda, bulunan şehir kalıntılarının döneme ait tabakalarında görülen çok büyük bir yangın izleriyle bilinmektedir. Ege Göçleri’nin aniden gerçekleşmediği, M.Ö.15. yüzyıl da başlayıp, yoğun döneminin M.Ö.12. yüzyılın ilk zamanlarında gerçekleştiği, Mısır ve Asur yazılı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Kalabalık topluluklar olarak Güneydoğu Avrupa kavimleri Anadolu’yu talan etmiş, Anadolu’da sürekli olarak göç etmişler, bu sebeple, Anadolu’da hiçbir yerde çok yoğun bir kalıntı bırakmamışlardır.¹⁰² A. Ünal Ege Göçleri ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Tüm bu felaketleri Ege Göçleriyle geldikleri var sayılan ve Deniz Kavimleri denen ve Mısır kaynaklarının biraz abartarak tüm Önasya ve Yakın Doğu ’yu yağmalamak, yakıp yıkmaktan sorumlu tuttıkları yarı hayali bir kavme atfetmek hiçbir zaman gerçekleri aksettirmez. Buna göre en başta Hatti (Hititler), Qadi (Kizzuwatna), Kargamış, Arzawa ve Alasiya (Kıbrıs) olmak üzere hiçbir kavim, denizden gelen bu çapulculara karşı koyamamıştı. Mısırlılar’ın bu kavimlerle ilgili haberleri o kadar abartmalarının bir sebebi, belki de onların denizden gelmeleri ve tıpkı Orta ve Yeni Çağların korsanları gibi en başta Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz sahillerini yağmalamalarıydı. Firavun Merneptah ve III. Ramses’in yazıtlarında Aqaiwaša (Akalar?), Luka (Lukkalar?), Sardana, Denyen (Danunalar?), Sakar/Isa (Sekles, Sikloi, güya Sicilya?), Sl/rdn (Sardoi, Sardunya?), Plst (Peleset, güya Filistinliler) ve Tursa/Tls (Teres, Tusa, güya Etrüskler) olarak geçen bu kavimlerin, Etrüsk, Aka, Filistinliler, Lukka, Sardunyalılar, Sicilyalılar vs. gibi tarihi devirlerde karşımıza çıkan kavimlerden hangilerine tekabül ettikleri çok tartışmalıdır ve bu konuda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır.”¹⁰³

Hitit Devleti'nin Mira, Kuvaliya, Tarhuntašša ve Kaška ortak kuvveti tarafından yıkıldığı bilinmektedir. Bu sırada batıdan gelen Phrygler’inde bu karışıklıktan istifade ederek Hitit şehirlerini ele geçirdiğini görürüz.¹⁰⁴

I. Şuppiluliuma’nın Suriye’yi kuşattığı dönemde Hitit İmparatorluğu’na bağlı bir krallık merkezi olarak kurduğu Karkamış, beş kuşak süren bir hanedanlık tarafından

¹⁰² Sevgi Aktüre, *Anadolu’da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003, s. 165.

¹⁰³ Ahmet Ünal, “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası Ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi” *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006.

¹⁰⁴ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçuları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 411.

yönetilmiştir. Sülalenin en sonuncu üyesi ve I. Şuppiluliuma'nın torununun torunu olan Kuzi-Teşup bilim adamlarınca yakın zamanda saptanabilmiştir. Kuzi-Teşup Hitit İmparatorluğu'nun karışık döneminde kültürel devamlılığın odak noktasındaki kişi haline gelmiştir. Politik kargaşalar olduğu zamanda Fırat eyaletlerini bir arada tutabilmiş ve doğrudan I. Şuppiluliuma'nın soyundan gelmesi sebebi ile Hattusa Kralı'na özgün “ Büyük Kral ” unvanını almıştır.

1.1. Geç Hitit Devletleri'nin Ortaya Çıkışı

Ege Göçlerinden sonra Ön Asya'nın siyasi durumuna bakıldığında; Mezopotamya'da Kas (III. Babil), Kuzey Suriye'de Mitanni ve Anadolu'da Hitit İmparatorluğu gibi ¹⁰⁵ güçlü Önasya devletlerinin yıkıldığı ve yerlerine, kabile yönetimlerinin oluşturulduğu görülür. ¹⁰⁶

Hitit İmparatorluğu'nun dağılması, Anadolu'da Hint-Avrupa dili konuşanların bütünüyle yok olması anlamına gelmemektedir. Yapılan arkeolojik ve dil bilimsel çalışmaları; “ Deniz Kavimleri ” istilasını izleyen Karanlık Çağ'da Anadolu'da dört yüzyıl süren bir kaos ortamının yaşandığı ve neredeyse göçebe yaşama geri dönüldüğü düşüncesi artık geçerliliğini büyük ölçüde yitirmiştir. Nitekim İmparatorluk çöktükten kısa süre sonra başkent Hattuşa'da hayat daha kısıtlı imkanlarla da olsa devam etmiştir.

Hitit Devleti'nin yıkılması, Hattuşa'da bulunan yazılı belgelerin aniden kesilmesiyle, yaklaşık 450 senelik devirde neler olup bittiğini anlamak da zorlaşmıştır. Karanlık Çağ döneminde yeni göçlerin Anadolu'ya olduğu, bu göçlerde gelmiş toplulukların krallık veya beylikler oluşturdukları açıktır. Ayrıca daha önceleri Anadolu'da yaşamış fakat devlet kurma olanağı bulamamış Anadolu kavimlerinin de bağımsızlıklarını ilan ederek beylikler oluşturdukları kesindir. Lidyalılar, Frigler, Urartular, Likyalılar ve Batı Anadolu'da Grek kolonileri olarak karşılaştığımız devletler arasında, Anadolu'nun Güneyinde Geç Hitit Şehir Devletleri diye isimlendirilen şehir devletleri de bulunmaktadır.

Kuzeyde bulunan şehir devletleri:

* Tabal, Tyanitis (Tuvana Krallığı, Tunna, Hubišna, Shinukhtu, İştunda) adı verilen

¹⁰⁵ Özkan, s. 77.

¹⁰⁶ Firuzan **Kınal**, *Eski Anadolu Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962, s. 232-233.

birkaç kenti kapsamakta idi.

- * Kammanu (Arslantepe Höyüğü- Malatya)
- * Hilakku (Kilikya)
- * Que (modern Karatepe, Kadirli Karatepe deki müstahkem mevki ile)
- * Gurgum (Kahramanmaraş)
- * Kummuh (Adıyaman)
- * Karkamış (antik kent-Gaziantep)

Güneyde bulunan Aramice konuşan şehir devletleri:

- * “Bit-Adini (Suriye-Til Barsip şehriyle)”
- **“Bit Gabbari (Zincirlihöyük-İslahiye,Sam'al ile)”
- * “Unqi ya da Pattina (state) Pattina (Alalah'ın 800m yakınında Kinalua şehri'yle, çağdaş Tell Tayinat şehri-Antakya)”
- **“Bit-Bahiani (Diyarbakır-Hasiçi civarlarında Guzana ile)”
- **”Bit-Zamani (Diyarbakır-Amed)
- * “Ain Dara temple Ain Dara(Suriye), dini bir merkez”
- * “Bit Agusi (Arpad (Syria) Arpad, Nampigi, ve Halep şehirleriyle)”
- * “Hatarikka-Luhuti (başlangıçta Halep olan başkent, ve daha sonraları Hatarikka)”
- * “Hama”(Suriye)¹⁰⁷

M.Ö.II. Bin yıldan itibaren kullanılan, Hiyeroglif Luwi dili, M.Ö.1200'lerden sonra taş eserler ve mimari olarak beş yüzyıl daha siyasi iktidarlar tarafından kullanılmıştır. Hiyeroglif yazılı kültürü ve Hitit İmparatorluğu'nun anıtsal heykeltıraşlığı bölgenin Hitit sonrası yerel devletlerince yaşatılmıştır. İmparatorluğun yıkılışı sonrasında Asur kayıtlarında Suriye ve Toros Dağları Bölgesi “Hatti Ülkesi” olarak temsil edilmeye devam etmiştir.¹⁰⁸ Bu bölgeler Hiyeroglif Luwi dili ile yazılmış olan yazıtların yoğun olarak bulunduğu bölgelerdir.

¹⁰⁷ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, s. 338.

¹⁰⁸ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 410-411.

Bu yazıtlarda geçen Kral adlarında; Şapalulme, Mutallu, Katuzili, ve Lubarna (Şuppiluliuma, Muvatalli, Hattuşili, Kantuzzili, Labarna) gibi imparatorluk devri adlarını çağrıştıran isimler kullanılmıştır. Suriye Prenslikleri Eski Ahit'te de “ Hatti Memleketi ” olarak geçmektedir. I. Argisti'den itibaren Urartu Kaynakları da Malatya şehrini “ Hate Memleketi ” olarak belirtmiştir. Bu bilgiler ışığında Hitit Kültürü ve geleneklerinin Malatya'dan Filistin'e uzanan bir coğrafyada, bölge Asur egemenliğine geçinceye kadar devam ettiği söylenebilir.

Kullandıkları yazı ve dil açısından Luwi zümresinden oldukları anlaşılan, fakat Kral adlarına bakıldığında kendilerini Büyük Hitit İmparatorluğu'nun mirasçıları sayan bu kent devletlerine “ Syro-Hitit Devletleri ”, “ Geç Hitit Devletleri ” ya da “ Doğu Luwiler ” adları verilir. Bu krallıklar “ Demir Çağı Şehir Devletleri ” olarak isimlendirilebilir.¹⁰⁹

Geç Hitit Şehir Devletleri ile Arami kökenli şehirlerde Hitit Hiyeroglif yazısının kullanılması devletlerin yayılışlarını yazıya göre belirlememizi engeller niteliktedir. Geç Hitit Devletleri'nin tespitini güçleştiren diğer nokta ise kentler ile ilgili gayet gerçekçi bilgi alabildiğimiz Asur vesikalarının zamanın kullanılan bölge isimlerinden değişik olarak coğrafi ülke ve şehir isimleri verilmesidir. Bu durumları göz önünde bulundurarak Geç Hitit Devletleri'nin yayılma alanını kabaca şöyle tanımlayabiliriz; Batı'da Tuz Gölü'nden Akdeniz'e kadar; Kuzey'de yine Tuz Gölü'nden Malatya'ya kadar; Doğu'da ise Malatya'dan güneye, Kargamış'a kadar olan bölgeler Geç Hitit Devletleri'nin yayılış sahasını meydana getirir. Kargamış'ın güney kısımları Arami etkisinde kaldığı için Hitit'ten çok bir Arami bölgesi sayılmaktadır.¹¹⁰ Her biri stratejik öneme sahip olan Geç Hitit Şehir Devletleri, Hitit İmparatorluğu döneminde de sınır savunması adına konumlandırılmış olabilirler. İmparatorluk yıkıldıktan sonra da Doğu Anadolu'da Urartular ile Mezopotamya'da Asurlular arasında ticari, politik ve sosyal alanda bir geçiş noktasında bulunmalarının yanı sıra bir güç unsuru olmayı da sürdürdüklerini söyleyebiliriz.

Asur kaynaklarına göre; Kayseri, Niğde, Nevşehir, Aksaray ve Ereğli'yi kapsayan bölgelerde Tabal Devleti bulunmaktadır. Gürün, Malatya ve dolaylarını içine alan Kummuh Devleti sınırlarıdır. Gurgum Devleti'nin merkezini Maraş ve Gaziantep'in

¹⁰⁹ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*, s. 338.

¹¹⁰ Mehmet Ali **Dinçol**, *Geç Hititler*, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I, Görsel Yayınlar, İstanbul 1982, s. 124.

oluşturur. Que Devleti Adana ve dolaylarında bulunur. Hilakku Toros dağlık yöresindedir. Gaziantep'in güneyinde Fevzipaşa İstasyonu yakınındaki Sam'al (Zincirli) Devleti, İmparatorluk döneminden itibaren önemini kaybetmeyen olan Kargamış ve Antakya dolaylarında Hattina Devletleri vardır. Geç Hitit Devletleri olarak adlandırılan devletlerin sınırları bu şekildedir.¹¹¹

Son yıllarda bölgede yapılan kazılar ile birlikte özellikle Hitit İmparatorluğu'nun yaklaşık olarak M.Ö.1190 yıllarında yıkılışı ve Son Tunç Çağı'nın sona ermesi ile başlayan Karanlık Çağ'ın aslında Erken Demir Çağı olduğu söylenilebilir.

1.2. Geç-Hitit Tanımı

Hitit İmparatorluğu ve Mitanni Devleti'nin Geç Tunç Çağı boyunca Kuzey Suriye'deki hakimiyeti bir denge unsurudur. Ancak henüz büyük göç dalgası olmadan önce bile Hitit Devleti düşmanlarla çevrilmiştir. Batı'da Ahhiyawa, Kuzey'de Kaşkalar ve Güney'de Orta Asur Krallığıdır. Özellikle I. Tukulti-Ninurta'nın Kuzey Suriye'ye yaptığı ve binlerce Hititliyi esir etmekle övüdüğü sefer önemlidir.¹¹² M.Ö.1200 yılı civarında Tunç Çağı dünyası büyük bir yıkım görmüştür. Bunu arkeolojik kanıtlardan çıkartabiliyoruz.¹¹³ Hitit İmparatorluğu coğrafyası, Ege Uygarlıkları, Ortadoğu'daki yerleşimler bu yıkım dolayısıyla ciddi anlamda zarar görmüştür. Bu dönemde Batı'dan doğuya Mısırlıların Deniz Halkları diye isimlendirdiği kitleler, ayrıca Frig ya da Muški halklarının büyük bir hareket içinde oldukları görülür. Hattuša'daki Hitit hakimiyetinin yerle bir olmasından sonra Kuzey Suriye'de M.Ö.11.yy'dan itibaren büyük bir değişim süreci başlamıştır. Yazılı kaynakların neredeyse yok olma seviyesine geldiği “ Karanlık Çağ ” olarak tanımlanan tartışmalı süreç de bu döneme rastlar. Bu dönemdeki kriz arkeolojik bulgularla doğrulanmıştır. Örneğin Yesemek'teki bitmemiş heykellerden oluşan açık hava heykel atölyesi bulgular arasındadır. M.Ö.12. yy'ın hemen başında ciddi bir yükseliş gösteren sanatın tamM.Ö.11. yy civarında çöküşe geçmesi Asur tehlikesine de bağlanabilir.¹¹⁴

Asur hakkında, Kuzey Suriye'nin öneminden bahsetmek gerekirse Suriye, hem deniz hem de kara ticaretinin kavşağında, Fenike kıyılarına komşu, deve kervanlarının

¹¹¹ Dinçol, s. 124.

¹¹² Goetze, s. 265.

¹¹³ Goetze, s. 266.

¹¹⁴ Mazzoni, s. 33.

yolu üzerinde olduğu için Bronz Çağı'nın yıkıntıları üzerinde bulunan politik ve ekonomik merkez haline gelmiştir. Bulunan demir madenleri de göz önüne alınırsa süper güçler için ilk hedef haline geliyordu.¹¹⁵ Bu güçlerden en önemlisi uzun süredir Suriye'yle ilgilenen Asur'dur. Asur Devleti savaş makinesinin Suriye-Hitit coğrafyasına dönmesinin sebebini demir madenine olan ihtiyacını karşılamak olarak tanımlayabiliriz.¹¹⁶

11. yy'den başlayarak bölgeye düzenli bir şekilde sızan Aramiler bir asır içerisinde bölgede ciddi bir siyasi değişim oluşturmakla kalmayıp diğer kültürleri de derinden etkilediler ve Asur sınırları içine kadar nüfuz ettiler.¹¹⁷

Böylelikle 10. ve 9. asırlarda Kuzey Suriye ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun yani Geç-Hitit ve Arami kültürünün yerleşkesinin geçici bir süre de olsa süper güçlerin egemenliğine girmeden farklı bir kültür yeşerttiğini söyleyebiliriz. Ancak bu kültüre sahip bu devletlerin birbirlerini herhangi bir çeşit aidiyet ilişkisi içinde gördüğüne dair elimizde herhangi bir kanıt yoktur. Ne var ki Asurlular bölgeyi tanımlarken Hatti veya Arami terimlerini kullanmışlardır.¹¹⁸

M.Ö.14. yy'de Hititlerin ele geçirdiği, hem bir din merkezi olan Kargamış, Hitit İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra siyasi olarak Hitit varlığını uzun süre korumuştur. Kargamış başta olmak üzere Melid ve Maraş gibi bazı merkezler en baştan beri imparatorluk dönemiyle kültürel açıdan (dil, mimari, stil ve onomastik) yakından ilişkili olmuşlardır bu sebeple burada ortaya çıkan yeni kültüre de “ Hitit ” demek gerekir.¹¹⁹ Ayrıca yazıtlarda imparatorluğun çöküşünden sonra “ Büyük Hatti Kralı ” unvanını kullanan Kargamış Kralları Hattuşa Hanedanı'yla doğrudan akrabaydı. Bunun yanı sıra yeni arkeolojik buluntular aynı biçimde Melid Krallarının da onlarla akraba olabileceğini göstermektedir.¹²⁰ Henüz ilk aşamalarında olan bu kültürün gecikmiş de olsa Asur gibi güçlerle karşı karşıya gelmesi de kaçınılmazdır. Örneğin Kargamış ve Maraş çok ciddi demir yataklarını kontrol eden

¹¹⁵ Klengel, s. 23-24.

¹¹⁶ Rochel K. Maxwell-Hyslop, “Assyrian Sources of Iron”, *Iraq* 36, 1974, s. 148.

¹¹⁷ Amelia Kuhrt, *The Ancient Near East. 3000-330 BC. Volume II*, Routledge, NewYork 1995, s. 394.

¹¹⁸ Amelia Kuhrt, “*Journal of the Tel Aviv University Institute of Archaeology*”, Vol 3, 1976. s. 106.

¹¹⁹ Hawkins, “The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period”, in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, s. 372.

¹²⁰ Özyar, s. 16.

merkezler konumundaydı.¹²¹

1.3. Geç-Hitit Siyasi Coğrafyası

Geç-Hitit Devletleri özellikle Hitit İmparatorluğu'na nispeten çok daha küçük yapılarıdır. Urartu, Asur ve Frigya gibi devletlerle de zaman zaman ittifak, zaman zaman rekabet etmiş de olsa birer birer ele alındığında nispeten çok daha küçük ölçekte oldukları bilinmektedir. Dolayısıyla araştırmacılar bu devletlerle ilgili farklı terimler kullanmıştır. Geç-Hititlerle ilgili İngilizce'den yapılan doğrudan çevirilerde 'city states' kavramının karşılığı olan 'Şehir Devletleri' en çok kullanılan terimlerden biridir. Örneğin Firuzan Kınal bu terimi tercih etmiştir. Ancak Geç-Hitit Devletleri'nin tamamı şehir-devleti değildir. Aralarında Gurgum, Tabal ve Que gibi teritoryal ya da federatif yapılar da mevcuttur. Sedat ALP ve daha birçok araştırmacının sıklıkla kullandığı bir diğer terim de beyliktir. Bu tabiri yine bu devletlerin ölçeklerine istinaden kullandıklarını düşünebiliriz. Fakat bizce buradaki sorun "beylik" kavramının Geç-Hititler'in mensubu olmadığı bir kültüre ait siyasi ve feodal yapıları ifade ediyor oluşudur. Ekrem AKURGAL'ın da kullandığı bir diğer terim ise devletçiktir. Hangi terim doğru olursa olsun ufak tefek farklılıklara sahip olmakla birlikte aşağı yukarı aynı uygarlığın temsilcisi olan ve kendilerinden önce bu uygarlığı kurmuş olan devletten çok daha küçük ölçekte çok sayıda küçük siyasi yapılardan oluşan Geç-Hitit Devletleri hiçbir zaman bir araya gelerek büyük siyasi yapılar oluşturmadılar diyebiliriz.¹²²

Belli başlı Geç-Hitit şehirlerinin en başında Kargamış gelmektedir. Kargamış şehri modern Gaziantep'in Kargamış ilçesine çok yakın bir bölgededir. Fırat'ın çok yakınında ve çok merkezi bir konumda olan şehir Tunç Çağı'nın içlerine kadar geriye gittiğimizde bile önemini hep korumaktadır. Kargamış Kralı'nın Asur yazıtlarında ismi geçen şehirleri arasında Sazabe'yi söyleyebiliriz.

Melid ise günümüzdeki sınırlarıyla Elbistan'ı dışarıda bırakmak üzere Malatya ilini kapsayan bir alanda kurulmuştur. Asur Yazıtları'nda 11. yy'de adı Milidia olarak geçen şehir Klasik Çağ'daki Melitene'dir. Merkezi Arslantepe'de bulunmuştur. Melid Geç-Hitit uygarlığına ait ilk buluntuların da keşfedildiği merkezdir.¹²³ Melid

¹²¹ Maxwell-Hyslop, s. 148.

¹²² Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, s. 108.

¹²³ Özyar, s. 11.

ülkesinin hemen batısında Toroslar yöresinde de Til-Garimmu bulunmaktadır.

Kabaca Maraş ilinin güneyini kapsayan ve küçük bir teritoryal devlet olan Gurgum'a ait yazıtlar Maraş, İskenderun, Kürtül ve Hacıbekli'den bulunmaktadır. Krallığın başkenti Markasa'dır.

Daha sonraları Kommagene olarak anılacak Kummuh Krallığı Kargamış topraklarının hemen kuzeyine düşer. Kummuh'un Adıyaman'ı kapsadığı söylenebilir. Asur Yazıtları'nda ismi geçen Pakarhubuni şehri Kummuh ile Gurgum arasındaki sınır olarak gösterilebilir.

Torosların hemen batısına doğru gidildiğinde, Kapadokya'yı kapsayan Tabal Devleti vardır. Tabal ülkesinde birçok şehir ve bölge olduğu bilinmektedir. Kayseri civarına denk gelen ve başkenti Kululu olan Bit-Burutaş, Aksaray'da olduğu tahmin edilen Şinuktu sayılabilir. Biraz güneyde kalmakla birlikte Asur Yazıtları'nda Tabal ile ilişkilendirilen Atuna kenti şüpheli de olsa Zeyve-Höyük'le lokalize edilmektedir. Ayrıca buluntu merkezlerinden biri de Sultanhan'dır.¹²⁴

Bir diğer önemli geç Hitit Krallığı Que ya da Kue'dir. Antik Kilikya bölgesinde bulunan Que'nin aşağı yukarı Çukurova'yı kapsadığı düşünülmektedir. Modern Adana'yla eşitlenen Adanuwa¹²⁵ en önemli şehirlerinden birisidir. Asur kaynaklarında geçip lokasyonu olmayan Que şehirleri Abarnani ve Kisuatni ile Harrua ve Uşanis'tir. Bu bölgede bir de Adanuwa ile ilişkilendirilen Karatepe¹²⁶ ve Çineköy buluntu merkezleri vardır. Asur-Geç Hitit ilişkileri konusunda yeri geldikçe değineceğimiz bu iki bölgenin Que'ya değil ama daha küçük bir krallığa ait olma ihtimali de vardır.¹²⁷

Kilikya'daki bir diğer Geç-Hitit bölgesi Hilakku'dur. Modern Tarsus'a denk gelen Tarzu hem Asur kaynaklarında geçen hem de yerel yazıtlara ulaşılabilen bir yerleşimdir. Bunun dışındaki şehirleri Lusanda, Kisuatni, Timur, Tanakun, Pahari, Uşanis ve Harrua Asur yazıtlarında geçmektedir.

Pattin olarak da bilinen Unki ya da Unqi Krallığı Antakya ve Amik Ovası'ndadır.

¹²⁴ Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, s. 374.

¹²⁵ Çineköy Anıtı'nda geçen DDNYM ile eşitlenmektedir. Bu kelime Danuna ile de eşitlenmektedir: Özyar, s. 11.

¹²⁶ Karatepe anıtının yazarı Azatiwatas kendisini Adanuwa kralı Awarikus'la akrabalık ilişkisi içinde gösterir: Kuhrt, *The Ancient Near East. 3000-330 BC. Volume II*, s. 394.

¹²⁷ Kuhrt, *The Ancient Near East. 3000-330 BC. Volume II*, s. 394.

Büyük ihtimalle Tel-Ta'yinat'la eşitlenen başkenti Kunulua'dır.¹²⁸ Buluntu merkezlerinden biri Ayn-Dara'dır. Aynı zamanda Asur yazıtlarında bir Pattin şehri olarak geçen Hazazu modern Azaz'dır. Asur yazıtlarında geçen diğer şehirleri ise Alişir ve Aribua'dır.

Bu coğrafyada Geç-Hitit ve Arami sınırları birbirinin içine çok karışmış olduğundan yukarıda saydığımız genellikle doğrudan Geç-Hitit olarak kategorize edilen merkezlerin dışında birkaç tip kültürel birimden daha söz edebiliriz. Bunlar: Arami etkisinin daha baskın olduğu Hitit şehirleri, Hitit etkisinin de mevcut olup ama daha ziyade Arami kültürünün örneği sayılan şehirleri ve Hitit tarihini yakından ilgilendiren ama doğrudan Arami olarak sayılan yerleşimleridir.¹²⁹

Gaziantep'te Amanos dağlarının doğusunda, modern Zincirli'deki Sam'al şehri bir krallık merkeziydi. Bu şehir hem Arami hem de Hitit kültürünü simgeleyen önemli bir merkezdir. Asur yazıtlarında bu devlete Yau-di ya da Aramice ismi olan Bit-Gabbari de denmektedir. Asur yazıtlarında ismi geçen şehirlerinden biri Latibu'dur. Luwice kral isimleri, Arami ve Fenike dilindeki yazıtlar bu krallığın etnik yapısının karışıklığına dair ipucu vermektedir. Bölgede Yesemek Taş Ocağı ve Sakçagözü'nde ören yerleri vardır.¹³⁰

Geç-Hitit özellikleri de gösteren bir Arami Krallığı olan Bit-Adini'nin başkenti Tel-Ahmar örenine eşitlenen Til-Barsip'ti. Fırat ve Habur arasındaki bölgeye hakim olan krallığın Asur kaynaklarında geçen diğer şehirleri arasında Kaprabu, Burmarina, Surunu, Paripa, Til-Başere ve Dabigu sayılabilir. Asurca isimleri de bilinen ören yerleri arasında Kuzey Suriye'deki Arslantaş (Hadatu) ve Sultantepe (Huzirina) sayılabilir.¹³¹

Bir diğer Arami ülkesi Bit-Agusi'dir. Başkenti Arpad modern Suriye'nin kuzeyinde Halep'in hemen yakınındaki Tel-Rıfa'at'tır. Halep şehrinin de belli dönemlerde Bit-Agusi'ye ait olduğu kaydedilmektedir. Halep'teki Geç-Hitit/Arami öreni de yine Geç-Hitit bulgu alanlarından biridir.

¹²⁸ Kullania olarak da geçer: Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 410-411.

¹²⁹ Hawkins, *Die Hethiter. Das Volk der 1000 Götten*, s. 264.

¹³⁰ Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, s. 374.

¹³¹ Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, s. 374.

Yine bir Arami Krallığı olan Hama'da Luwice yazıt ve kabartmalarında da Hitit etkisi göze çarpmaktadır. Suriye'de modern Hama (Hamat-Amatu) çevresinde bulunmaktadır. Asur yazıtlarında adı geçen Luktuhi, Hatarikka büyük olasılıkla Hama Krallığı'na aitti. Asur yazıtlarında adı geçen Hama şehirlerinden Adennu, Parga ve Argana'yı ve Orontes (Asi) ırmağı yakınındaki modern Khirbet kasabasıyla eşitlenen Karkar'ı sayabiliriz. Hama kralları yazıtlarında kendilerini aynı zamanda Lu'aş Kralı olarak da belirtmektedirler. Lu'aş, Hama ile Pattin arasında bir bölgedir.

Bunun dışında yine bir yerleşim merkezi olup Asur kaynaklarında da geçen Şam (Damaskus) da sayılabilir. Ayrıca henüz lokalize edilmemiş ama Asur Yazıtları'nda Hatti şehri olarak geçen Manşuate, Simirra ve Şubutu kentlerini de anmak gerekir.¹³²

¹³² Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.)The Neo-Assyrian Geoprafic, s. 374.

İKİNCİ BÖLÜM

PATTİN KRALLIĞI'NIN SİYASİ TARİHİ VE YERLEŞİM YERLERİ

Asurca kaynaklarda Antakya ve yakın çevresi, önceleri Patina/ Pattin, daha sonrasında ise Unqi adını almış ve Aramca kaynaklarda, genellikle *Amik mq* olarak kaydedilmiştir.¹³³ Bu bölge, bulunduğu konum ve zengin hammadde kaynakları ile doğu ve batıyı birleştirmesi açısından önemli bir köprü görevi görmüştür (Fig. 1). İnsanların göç ya da ulaşım amacıyla kullandıkları bu köprüyü, Eskiçağın en büyük imparatorluklarından olan Asur İmparatorluğu'nun kralları, büyük çaplı ticari bir ağın önemli kollarından biri olarak görmüşlerdir. Antakya ve civarı ele geçirilirse, hem Akdeniz'e ulaşılabilirlik elde edilecek, hem de Anadolu'ya geçiş sağlanıp buradaki hammadde kaynakları kullanılacaktır. Bu doğrultuda geliştirdikleri politikaları, düzenledikleri planlı seferlerle perçinleyen Asur kralları, özellikle, başarılarını tarihe not düşerek bugüne ulaştırmış ve incelenen bölgeyi aydınlatmada kılavuzluk etmişlerdir. Yukarıda değindiğimiz ve Eskiçağın önemli güçleri tarafından izlenmek istenen siyasetin ilk tohumları Akadlı krallarca atılmış; ağaçsız ve verimsiz çöl koşulları, onları Amanos Dağları'na kadar getirmiştir.¹³⁴ Buradan elde ettikleri sedir ağacı hem dayanıklılığı, hem de kullanım alanının elverişliliğiyle Akadlı krallardan Asurlu krallara kadar geniş bir zaman diliminde ihtiyaçlarını karşılamıştır. Ardından, Amanos Dağları ve civarındaki bölgelerde var olan zengin hammadde kaynakları, özellikle, Asurlu kralların Anadolu'ya, yalnızca ticari amaçla, koloniler kurmalarına neden olmuştur. M.Ö.I. Bin de güçlenmeye başlayan Asurlu Krallar için Amanos Dağları ve Amik Ovası, mutlak hakimiyetin sağlanması gereken bölgelerin başında ilk sıraya yerleşmiştir. Çünkü bölgedeki dengeler, Büyük Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından, Asur lehine dönmüş ve Asurlu krallarca bu fırsat iyi değerlendirilmiştir. Artık, bu büyük imparatorluk, yalnızca ticari kolonileşme ile sınırlı kalmayacak, sistemli bir batı

¹³³ Hawkins, Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions Vol. 1, s. 361.

¹³⁴ Cahit Günbattı, "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum* 3, Ankara 1997, s. 131.

yayılmacılığı politikası da güdecektir. Bu politikanın hayata geçirilmesi adına, hem Doğu Akdeniz ticaretine hakim bir coğrafya oluşuyla, hem de Anadolu'daki ham maddeye erişimi sağlamasıyla Amanos Dağları, Amik Ovası, yani kabaca, günümüz Antakya ve yakın çevresi büyük önem kazanmıştır (Fig. 2). Bu öneme kayıtsız kalmayan Asur İmparatorluğu'nun burada sistemli bir politika yürütmeye başladığı dönemde bu bölge, halkının öncelerde Luwiler, sonrasında da çoğunlukla Aramiler'den oluştuğunu göreceğimiz¹³⁵, tipik bir Geç Hitit yerleşimi görünümündedir. Zamanla Asurlulaştırılmaya çalışılacak olan bu bölge, Asurlu kralların yıllıklarında zengin ganimetlerle ayrıldıkları bir coğrafyayı tanımlamada da kullanılmıştır.

Günümüz Antakya ve Amik Ovası'nın bağımsız Patina Krallığı'ndan yarı bağımsız Unqi Krallığı'na, sonrasında Kunalia/Kunulua adı altında bir Asur eyaletine dönüştürülmüş olduğu, bu kısa sayılabilecek tarih (yaklaşık 250 yıl) aralığına, Asur İmparatorluğu ve onun izlediği yayılmacı siyasetin damgasını vurduğu açıkça gözlemlenmiştir. Pattin Ülkesi, bugünkü Antakya ve Amuk Ovası'nı kapsar. İsmi yakın zamanda Hattin olarak okunduysa da, bugünkü belgeler doğru adının Pattin olduğunu ortaya koyar. Hitit İmparatorluk Dönemi'nde aynı bölge, başkenti Alalah (bugünkü Hatay-Tel Açana Höyüğü)¹³⁶ olan Mukiş Ülkesi'nin bir parçasıydı. Pattin hakkındaki Pattin Ülkesinin başkenti, yazılı kaynaklarda Kunalua olarak geçer. Bilgilerimiz daha çok Asur belgelerine dayanır. Bu nedenle, Hitit İmparatorluğu'nun çöküşünden Asur Kralı II. Aşşur-nasir-apli dönemine kadar, Pattin Ülkesi hakkında bilgiye sahip değiliz. M.Ö.858'de Asur Kralı III. Salmanassar Kuzey Suriye'ye bir sefer düzenler. Gurgum'dan (Kahramanmaraş) Sam'al'a (Gaziantep'in güneyinde Fevzipaşa tren istasyonu yakınındaki Zincirli höyüğü) inerken Sam'al Kralı Hayanu'yu, Pattin Kralı Şapalulme (Hitit Kralı Şuppiluliuma isminin bozulmuş şekli), Bit-Adini Kralı Ahuni

¹³⁵ Yerli halkın çoğunlukla Luwilerden oluştuğu ve Antakya —Amik Ovası'nın Geç Hitit Uygarlığının kültürel mirasına sahip çıktığı dönem için adı Patina/Pattin iken, buraya Arami kabilelerin yerleştiği ve Asur egemenliğinin mutlak bir biçimde sağlandığı dönem adı ise Unqi'dir. Timothy **Harrison**, "Tell Ta'yinat and The Kingdom of Unqi", *The World of the Arameans II* 2001, s. 129.

¹³⁶ Açana Höyüğü kazıları ile Tabaka XVII- Tabaka 0 arasına yerleştirilen 18 yerleşim katına sahip bir kentin varlığını ortaya çıkarmıştır. Kazılar, olağanüstü mimari anıtların ve farklı bölgelerden gelen ithal buluntuların yanı sıra Akadca ve Hurrice yazılmış yaklaşık 550 tableten oluşan geniş bir kraliyet arşivinin varlığını ortaya çıkarmıştır. Adı çivi yazılı tabletlerde Allalakh olarak geçen kent, Amik Ovası'nı içine alan Mukish Bölgesi'nin yönetim merkezi/başkenti olarak, yaklaşık İ.Ö.19/18.yüzyıl'dan İ.Ö. 12.yüzyıl ortalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Alalakh'ın mimarisini yansıtan kalıntılar saray, tapınaklar, özel konutlar, anıtsal kapı ve şehir savunma surlarıdır: Smith **Sidney**, *Assyrian Sculptures in the British Museum from Shalmaneser III to Sennacherib*, London 1938, s. 101

ve Karkamış Kralı Sangara tarafından desteklenmiş olarak bulur. Bir Kuzey Suriye koalisyonu olarak değerlendirebileceğimiz bu ittifaka karşı III. Salmanassar zafer ile ayrılır ve sonunda Pattin topraklarının bir kısmını işgal eder. Pattin tahtında Halparunda adlı bir kralın Asur'a vergi ödediğini biliyoruz. Bu kral vergilerini öderken, ünlü Balavvat Kapısı'nın kabartmalı tunç kaplamaları üzerinde betimlenmiştir. M.Ö.829 yılı Asur kaynaklarında Pattin Devleti'nde olan taht tartışmalarından bahsedilmektedir. Kaynaklarda Surri adlı biri tarafından Pattin Kralı II. Lubarna devrilir, III. Şulmanu-aşerid bunu haber alıp ordusunu Pattin'e gönderir. Tahtı ele geçiren Surri öldürülür.¹³⁷

Kaynaklarda devlet ismi Aramice kelime olan Unqi olarakta geçmektedir. Bunun sebebi arami etkisidir. M.Ö.743'te Gurgum, Kummuhu ve Melid'i de (Malatya) içine alan Urartu-Arpad ittifakı Asur Kralı III. Tukulti-Apil-Eşarra tarafından yenilmiş bu tarihte Unqi'nin adına rastlanmaması, siyasetin Asur yanlısı olduğuna kanıttır. Bu tarihlerden hemen sonra Unqi Kralı Tutammu yapılmış olan antlaşmayı bozar ve ayaklanır. M.Ö.738'de Tukulti-Apil-Eşarra Unqi topraklarına hareket eder, Tutammu'yu tahtından indirir, Unqi'yi talan eder ve Asurlu bir valiyi yönetici olarak atar. Unqi artık Asur eyaleti olur. Dönem ile alakalı bölgesel araştırmalar maalesef fazlaca eksiktir.¹³⁸

Pattina-Unqi Krallığı'nın sınırları M.Ö. 9. yy sonlarından itibaren oldukça küçüldü. Buna karşılık batı komşusu Aramilerin kurduğu Bit-Agusi Krallığı etki alanını genişletmişti. Bu döneme ait Aramice yazıtlarda Pattina bölgesinden 'mq (Amik) olarak söz edilmeye başlandı. Öyle anlaşılıyor ki Aramice konuşan Batı Sami nüfusun etkinliği giderek artıyordu. Eskinin Luvi (Hitit) ağırlıklı Pattina Krallığı yerini Arami nüfusun ağırlıkta olduğu Unqi Krallığı'na bırakmaktaydı.

Asur İmparatorluğu'nda tahta III. Tukulti-Apil-Eşarra'ya (Tiglat-pileser, M.Ö.745-727) geçmesiyle imparatorluk neredeyse tüm Yakındoğu'nun hakimi haline gelmiştir. Kral, Önasyanın büyük kısmını Asur toprakları içine alarak yeni eyaletler kurmuştur. Bu gelişmeyle paralel olarak M.Ö.738 yılında Unqi toprakları zapt edilerek Kullania-Kullani adında yeni bir Asur eyaleti haline getirildi. Böylece bağımsız

¹³⁷ Hawkins, *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, s. 415.

¹³⁸ Harrison, "Tell Ta'yinat and The Kingdom of Unqi", s. 130.

Pattina-Unqi Krallığı son buldu ve Asurlu bir vali tarafından yönetilmeye başladı.¹³⁹

Bugün Türkiye ve Suriye sınırları içinde yer alan Tel-Tayinat, Afrin, Tüleyl, Ain-Dara, Cisir el-Hadid, Azaz, Kirçoğlu ve Antakya'da bulunan yazıtlar sayesinde bazı yerleşmeler hakkında fikir edinmemiz mümkündür. Ancak yazıtların içerdiği tarihi bilgiler son derece kısıtlıdır. Öyle ki sadece Amik Ovası'ndaki Tel Tayinat'ta elde edilen yazıtta Asur kaynaklarındaki Halparun diye bahsedilen Halpa-Ruva diye kral ismi vardır.

Patina ile ilgili olarak Asurca kaynaklarda ilk bilgilere II. Asurnasirpal'e ait kral yıllıklarında rastlanmaktadır. Kral, gerçekleştirdiği 8. seferinde, (M.Ö.870) Karkamış'tan ayrılmış ve Patina Kralı Lubarna'ya ait olan Hazazu¹⁴⁰ kentine yaklaşmıştır, buradan aldığı altın ve kumaşları metinde şöyle belirtmiştir: (RIMA II, ii.A.0.101.1)

71) Patina Kralı Lubarna' nın kenti Hazazu'ya vardım, (buradan) altın ve kumaşlar aldım (kabul ettim)..."

Kral, Hazazu'dan ayrıldıktan sonra Afrin Çayı'na ulaştığını ve burada bir gece konakladığını bildirmiştir. Afrin Çayı'ndan ayrıldıktan sonra ise Patina Kralı Lubarna'nın kralı şehri Kunulua'ya¹⁴¹ ulaştığından şöyle bahsetmiştir: (RIMA II, iii.70b-77a)

72) Afrin Çayından ayrıldım, Patina Kralı Lubarna'nın kralı şehri Kunulua'ya vardım..."

Kral burada sert bir savaş yaşandığından, sahip olduğu silah teçhizatı karşısında Lubarna'nın paniğe kapıldığından, korktuğundan ve ayaklarına kapanarak hayatını bağışlamasını dilediğinden söz etmiştir. II. Asurnasirpal bu savaş sonrasında yüklü bir ganimet de elde etmiştir. Bu ganimetler arasında 20 talent 10 gümüş, 1 talent altın, 100 talent kalay, 100 talent demir, bin kadar büyükbaş hayvan, onbin küçükbaş hayvan, renkli simleriyle kumaşlar, fildişi ve ahşaptan kutular, kaplar bulunmaktadır. Sayılan bu

¹³⁹ Harrison, "Tell Ta'yinat and The Kingdom of Unqi", s. 130.

¹⁴⁰ Hazazu günümüz Azez (Halep yakını) olarak düşünülmektedir. J. David Hawkins, "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in Mario **Liverani**, (ed.) *The Neo-Assyrian Geography*, Roma 1995, s. 95.

¹⁴¹ Kunulua/Kinalua (Tell Tayinat), Antakya'nın 35 km doğusuna lokalize edilmiş, Patina ve Unqi krallıklarına başkentlik yapmış ve III. Tiglat-pileser döneminde idari bir merkez haline getirilmiştir: Timothy **Harrison**, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications", *Congress Volume Munich*- Brill 2013, s. 396-397.

ganimetlere ek olarak 10 adet şarkıcı kadın ve Lubarna'nın yeğenini, zengin çeyiziyle birlikte, aldığını da bildirmiştir. Lubarna'dan ise, minnet duygularıyla birlikte, savaş arabalarını, piyade ve süvarilerini kabul ettiğini kaydettirmiştir. Kunulua'nın yakınında olan Yahanaya (KURIA-ha-na-a-a) ülkesine geçen II. Asurnasirpal, buradan da altın, gümüş, kalay ve yine çeşitli hediyeleri kabul etmiştir.

II. Asurnasirpal Kunulua'dan ayrıldıktan sonra Asi Nehri'ne ulaştığını ve buradan iki gün sonra Aribua şehrine girdiğinden söz etmiştir. Bu bilgi yıllıklara şöyle kaydedilmiştir:

78-81 Lubarna'nın kralı şehri Kunulua'dan ayrıldım. Asi Nehri'ne ulaştım.. Patina Kralı Lubarna'nın kale şehri Aribua'ya girdim.”¹⁴²

Aribua kentini ele geçiren kral, bu kentin yakınında yer alan Luhutu¹⁴³ kentini de işgal ettiğini, halka şiddet uyguladığını, kenti yakıp yıktığını ve buradaki askerleri canlı olarak kazığa geçirttiğini anallarında kayıt altına almıştır.¹⁴⁴

Luhutu, Hazazu ve Urime bu dönemde Patina topraklarında tahrip edildiği anlaşılan üç şehri simgelemektedir. Kral, Urime şehrini tamamen ele geçirdiğini şehrin girişine bıraktığı yazıtlı stelle de kanıtlamıştır. İlgili satırlarda bu bilgi şöyle kaydedilmiştir:

“ Patina Kralı Lubarna'nın kale kenti Urime kentine yöneldim, bu şehri yerle bir ettim, yaktım, yıktım. Kentin girişine yazıtlı bir stel diktim...”

Urime'den ayrılıp, Fenike ülkelerine yönünü çeviren kral, Tyre, Sidon ve Biblos'u geçerek Lübnan dağlarına ulaşmıştır. Tüm Doğu Akdeniz sahil şeridindeki ülkeleri bir şekilde kendisine bağlamaya çalışan kralın amacı, bu coğrafyadaki zengin ticaret üzerinde söz sahibi olmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

II. Asurnasirpal M.Ö.876-875 yılları arasında yaptığı Akdeniz seferinde detaylı olarak belirtmemiş, ancak diğer belgeler buradan aktarılan nüfusun Kalhu'ya götürüldüğünden söz etmiştir.¹⁴⁵ Bu belgeler doğrultusunda, Kalhu'ya aktarılan nüfus içerisinde sanat ve

¹⁴² Bir tür Asur ölçü birimi olan talent, yaklaşık 30 kg ağırlığı tanımlamada kullanılmıştır. Frederick Mario Fales, “Prices in Neo-Assyrian Sources”, *State Archives of Assyrian Bulletin*, VolumeX/I, 2003, s. 14.

¹⁴³ Luhutu, Patina ülkesinin güneyine lokalize edilmiştir. Luhutu'nun Hama krallığına bağlı bir yerleşim olduğu bilinmektedir: Harrison, *Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications*, s. 397.

¹⁴⁴ “al dannuti” ile yöneticisi belli olmayan, kabile yaşantısının egemen olduğu kentler belirtilirken, “al sarruti” ile idarecisi belli olan, merkezi bir yönetim tanımlanmıştır: Yutaka Ikeda, “Royal Cities and Fortified Cities”, *Iraq 41*, 1979, s. 75-76.

¹⁴⁵ John D. Wiseman, “The New Stele of Asurnasirpal II”, *Iraq 14*, 1952, s. 24-25.

zanaatla usta kişilerin yer aldığı bilinmektedir. Dahası, Patina'nın yanı sıra Bit-Adinili, Kargamışlı ve Queli insanların da içinde yer aldığı bir halkın Kalhu'da oluşturulmak istendiği açıkça gözlenmektedir. Yine bu seferi konu eden metinde, Patina, Tyre, Sidon, Gurgum ve Melidli elçilerin de (LU.MAH.MEA/Vara) davet edildiği, toplam davetli sayısının 69.574 olduğu ve görkemli bir açılış töreni düzenlendiği anlatılmaktadır.¹⁴⁶

“II. Aurnasirpal'in ardından oğlu III. Salmanassar tahta çıkmıştır. III. Salmanassar'ın ilk saltanat yılında bu coğrafyaya gerçekleştirdiği seferlerin temel amacı, tapınak yapımı için kereste temini olmuştur.¹⁴⁷ Kral, Amanos dağlarından ve Lallar Dağı'ndan¹⁴⁸ sedir ağacı tohumu aldığından söz etmiştir. Gerçekten de III. Salmanassar'ın Amanoslar'a düzenlediği 17. ve 19. seferler¹⁴⁹, tabletlerde “*Hamanu Dağı-Sedir Dağı*” olarak geçen Amanoslar'ın, kereste temini nedeniyle ekonomik değerini devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak söz konusu dağlar, sadece inşaatlara sağlam kereste sağlamak için değil, aynı zamanda Güneydoğu Anadolu'ya ve bu arada Patina yerleşimlerine karşı Asurluların girişmiş oldukları askeri seferlerde stratejik bakımdan da büyük rol oynamış olmalıdır.¹⁵⁰ Çünkü burası, kervanlara ve ordulara yol veren Belen Geçidi (PylaeSyriae) ve Arslanlı Bel (Porta Amanica) gibi iki önemli geçide sahiptir.”¹⁵¹

III. Salmanassar, M.Ö.858'de düzenlediği seferde Amanos dağlarına yeniden geri döndüğünden bahsetmiş, Asi Nehri'ni (Orontes) geçtiğini ve Patina Kralı Şapalulme'nin¹⁵² kale kenti olan Alimus'a ulaştığını belirtmiştir. Kral burada kendisine karşı birleşmiş olan Bit-Adinili, Karkamışlı, Queli, Sam'alli ve Yahanlı birliklerle mücadele etmiştir. Onları yenmiş ve Alimus/Alışir'i fethetmiştir.¹⁵³ Annalda yer alan ilgili satırlar şöyledir.

¹⁴⁶ Amelie **Khurt**, *Eski Çağda Yakındoğu (M.Ö.3000-330)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009, s. 140-141.

¹⁴⁷ Andre **Lemaire**, “Rechreches De Topographie Historique Sur Le Pays De Que”, *Anatolia Antiqua I*, 1991, s. 270.

¹⁴⁸ Lallar Dağı Amanoslar'ın güneyi olarak belirlenmiştir. Atalur Dağı ile aynı dağ uzantısında yer aldığı tartışılmaktadır. Nadav Na'aman, “Two Notes on the Monolith Inscription of Shalmaneser III. From Kurkh”, *Journal of the Tel Aviv University Institute of Archoeology Vol.3-No.3*. Tel Aviv (1976), s. 92. Atalur/ Lallar Dağı'nın günümüz Azez (Hazazu) ile Amanoslar arasındaki alana lokalizasyonu ve Kurt Dağ olarak tanımlanabileceği de düşünülmektedir: Alp, s. 278.

¹⁴⁹ Daniel David **Luckenbill**, *Ancient Records of Assyria and Babylonia Vol.I-II*, The University of Chicago Press, Chicago-Illinois 1924, s. 205.

¹⁵⁰ Bahadır **Alkım**, “The Road From Sam'al to Asitawandawa”, *Anadolu Araştırmaları*, II/1-2, 1965, s. 13.

¹⁵¹ Mehmet **Kurt**, “M.Ö.I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi”, *Belleten*, Cilt LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006, s. 3-4..

¹⁵² Şapalulme (Hititce karşılığı Suppiluliumas/ M.Ö.— 858/857) kral Lubarna'dan (Hititce karşılığı Labarnas- M.Ö.- 870-858?) sonra Patina Krallığının başına geçmiştir. Timothy **Harrison**, “Bir Hitit Kralı Suppiluliuma”, *Aktüel Arkeoloji* 29, 2012.

¹⁵³ Harrison, “Tell Ta'yinat and The Kingdom of Unqi”, s. 116-117.

“ Patina yöneticisi Şapalulme, Adini'nin oğlu Ahuni, ve Karkamış kralı Sangara bana karşı birleşmiş (ve birbirlerine) yardım etmişlerdir. .(Amanos dağından ayrıldım) Asi Nehri'ni geçtim, Şapalulme'nin kale kenti olan Alişir'in¹⁵⁴ karşısına yaklaştım. Patina'da yaşayan Şapalulme, Adini'nin oğlu Ahuni, Karkamış kralı Sangara'yı, Sam'al Kralı Hayyanu'yu, Que kralı Kate'yi yardıma çağırmişti.”

Kral, bu seferin sonunda Karkamış'ı ele geçirmiş ve bu ülke topraklarını yağmalamıştır. III. Salmanassar yukarıda adları sayılan ülkelerdeki gerekli düzenlemeleri yapmış ve ardından yönünü Amanos Dağları'na çevirmiştir. Bir tür Asur İmparatorluk geleneği olarak devam ettirilen sedir ağacı temini için Amanoslar'dan ihtiyaç duyduğu kadar ağaç kestirdiğini belirterek, yine bu dağın uzantısı olduğu düşünülen Atalur Dağı'na¹⁵⁵ varmıştır. Buraya yakın bir mesafedeki yerleşim birimlerinden aldığı 28000 savaşçının 14600'nü Asur'a götürmek için yola çıktığından bahsetmiştir. İlgili satırlarda yer verdiği Patina Krallığı'na bağlı yerleşim birimlerini şöyle belirtmiştir.

“ Anum-Hirbi heykelinin dikili olduğu Atalur dağına ulaştım, onun heykelinin yanına kendi heykelimi diktirdim.. .Patina ülkesine bağlı Taiya, Hazazu, Nuliya ve Bu-tamu şehirlerini.. .aldım...”

Metnin devamında III. Salmanassar, Arame'nin topraklarına girdiğinden ve buradan gümüş, altın, şarap ve hayvan aldığından söz etmiştir. Kralın bundan sonra izleyeceği sefer güzergahı, Lübnan'a kadar devam etmiştir. Ancak Asur Kralı'nın, Aramiler'in çoğunlukta yaşadığı Suriye'deki krallıklardan ciddi bir direniş görmeden yolunda ilerlemiş olması, akıllara Asur ve özellikle bu tarihlerde Güneydoğu Anadolu ve Suriye'deki Arami kabileler arasında bir ittifakın gerçekleşmiş olabileceğini getirmektedir.

III. Salmanassar 2. saltanat yılında düzenlediği bir diğer Akdeniz seferinde ise, oldukça zengin bir ganimet elde etmiştir. Madenlere ek olarak kumaş ve yün, ayrıca sedir ağacı tohumu, büyük ve küçükbaş hayvan almıştır. III. Salmanassar'ın belirttiğine göre, Patina Kralı Qalparunda'nın¹⁵⁶ kızını çeyiziyle birlikte almıştır. Kralın düzenlediği bu

¹⁵⁴ Günümüz Antakya sınırları içinde yer aldığı bilinen Alimus/Alişir'in Samandağ yakınlarında olması gerektiği düşünülmektedir: Olmstead, s. 351.

¹⁵⁵ Atalur Dağı'nın Karadağ'ın güneyinde aranması gerektiği konusunda bkz. Gojko **Barjamović**, *Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, The Carsten Niebuhr of Near Eastern Studies*, Copenhagen 2011, s. 207.

¹⁵⁶ Qalparunda, Patina kralının Asurca tabletlerde geçen adıdır. Tell Tayinat kazıları sırasında, saray zemininde ele geçirilen ve yerlilere ait olan hiyeroglif Luwice yazıtlarda bu kralın adı Halparuntiyas

seferde zengin bir maden ganimetine sahip olduğu şu satırlarla netlik kazanmıştır. “Qalparunda’nın ülkesi Patina’dan 3 talents altın, 100 talents gümüş, 300 talents bronz kap.”

III. Salmanassar’a ait, Üçtepe’de bulunmuş olan, Kurkh Monoliti, Bit-Adini ve Karkamış ülkeleri ile ilgili savaştan bahsetmekte ve neticesinde değişen siyasi coğrafyadan bahsetmektedir. Literatüre Qarqar (Şam’ın kuzeyi) Savaşı (M.Ö.853) olarak geçen bu savaşta her iki tarafta ağır kayıplar vermiştir.¹⁵⁷ Bu monolit, savaş sonrasında bahsi geçen topraklarda oluşturulan yeni düzenlemelerle birlikte, coğrafi ve idari olarak bir genel görünüm sunmaktadır. Gurgum (Kahramanmaraş) ve Pattina’nın aynı kral tarafından yönetilmesi, yakın coğrafyalar olması da göz önünde bulundurularak, Qalparunda’nın Asur’a bağlılık göstermesi sonucunda elde edilen bir ayrıcalık olarak düşünülebilir. Buna ek olarak, böylesine geniş bir coğrafyanın Asur yayılmacı siyasetinin bir uzantısı olarak, tek elden, belki tek bir kral sülale tarafından, yönetilmesi olarak da değerlendirilebilir.

Halparunda’nın ardından Pattina tahtına çıktığı düşünülen Kral II. Lubarna’dır. Bu kral zamanında Asur ile ilişkilerde herhangi bir olumsuzluk yaşanmaması, buraya III. Salmanassar tarafından bir sefer düzenlenmemiş olmasına bağlanabilir. Ancak bu durumun M.Ö.831 yılına kadar böyle devam ettiği gözlenmektedir. M.Ö.831 yılında, Patina Kralı II. Lubarna’ya karşı, kendi komutanı (Surri) tarafından bir suikast düzenlenmiş ve kral öldürülmüştür. Pattina Kralı olarak komutan Surri tahta çıkmak istemiş ve Asur egemenliğine karşı bir isyan başlatmıştır. Bu durum üzerine, III. Salmanassar (M.Ö.829), Pattina’ya karşı bir sefer düzenlemiştir. Kral şehir Kunulua’da bir gece konakladığından bahseden kral, burada tahta çıkmak isteyen Surri’yi öldürmüştür. Bu sefer kaydının ilgili satırları şöyledir.

“ Lubarna’nın kralı olduğu Pattina Ülkesi’nde kraliyet soyundan olmayan Surri tahta geçmişti. Beyim Tanrı Asur’un görkeminden aldığım güçle, kral kent Kunulua’da Surri’yi boğarak öldürdüm. Pattina halkı benim silahlarımın ihtişamından korktular ben isyan edenlerle birlikte Surri’nin oğlunu da ele geçirdim. Onları kazığa asarak öldürdüm. Kuruşsa’nın oğlu Sasi ayaklarına kapandı (yalvardı)...”

(HALPA-pa-ru-ti-i-ia-sa) olarak kaydedilmiştir. Annick **Payne**, “Hieroglyphic Luwian: An Introduction with Original Texts”, *Subsidia et Instrumenta Linguarum Orientis 2*, Wiesbaden 2010.

¹⁵⁷ Annallerinde detaylı bir biçimde bu konuyu anlatmış olan Salmanassar, “Asi nehrine onların (ölü) bedenlerini uzattım, tıpkı bir köprü gibi. onların savaş arabalarını, süvarilerini, atlarını ve koşum takımlarını aldım.” demiştir: Luckenbill, s. 46.

Metnin devamında Surri'nin yerine Sasi'nin kral olarak atanacağı kaydedilmiştir. Artık yerli halkın (Luwiler) yerine Arami kökenli halkın yönetimde gittikçe etkin bir rol aldığı görülmektedir. Bu durumun devamlılığını sağlayan bir diğer kral III. Adad-nirari (M.Ö.810-783) olacaktır. III. Adad-nirari'nin tahtta kaldığı yıllarda birkaç askeri hareketin dışında, Akdeniz'e ulaşmak adına, Fırat Nehrinden Aşağı inerek, Hitit bölgesine girmiş olduğu; Tyre, Sidon ve Filistin'i haraca bağlamış olduğu bilinmektedir. III. Adad-nirari'nin, özellikle, Akdeniz coğrafyasında etkin olmak isteyen Urartu kralı I. Argiştî'ye karşı seferler düzenlemiş olduğu da bilinmektedir. Bu kral zamanında seferler ve savaşlarda etkin rol valiler ve komutanlarca sürdürülmüştür.

Akdeniz'in genelinde sürdürülen Asur egemenliğini, literatüre Antakya steli (Fig. 3) olarak geçen ve III. Adad-nirari adına diktirilen stelden anlamak mümkündür. Bu stelin onayı, kral adına bir idari amir olan Samsi-ilu tarafından gerçekleştirilmiştir. Stelin girişi, geleneksel bir biçimde “ Adad-nirari büyük kral, güçlü kral, dört cihanın kralı ” ifadeleri ile başlamaktadır. Stelin içeriği Kral Zakur'un yönetimindeki Hamat ve Atarsumki'nin yönetimindeki Nahlasi ile ilgili sınırlardaki problemler olarak söylenebilir. Stelde anlaşmaya Asi Nehri'nin ortak kullanılması ile varıldığı söz konusudur. Stel'in sonlarında ise, stelin önemi ve korunması amaçlanmış ve şu yazı yazılmıştır. “ Asur'un büyük tanrısı Asur, Adad ve Ber, Harran'da tapınağı olan Sin, bu stel üzerinde değişiklik yapmanın dualarını duymayacaklardır. ”

III. Adad-nirari yönetimi ile birlikte Pattina adı kullanılmamaya başlanacak, yerini ardından gelen krallar döneminde, Unqi yer adına bırakacaktır. Bu noktada, Antakya ve yakın çevresindeki yerleşimlerde gittikçe artan Arami nüfusun varlığının, Asur destekli bir politika sonucu yaşandığı düşünülebilir. Çünkü yaklaşık bir yüzyıl daha bu yöre üzerinde Asur egemenliği görülecektir.

M.Ö.745 yılında Asur tahtına çıkan III. Tiglat-pileser, M.Ö.738'de Urartular'ın güneyde egemenlik kurma çabalarını engellemek için gerçekleştirdiği seferinde, Unqi bölgesini tamamen ele geçirmiştir.¹⁵⁸ Bu bölgede yaşanılması olası herhangi bir isyan hareketini önlemek amacıyla da Unqi Krallığı'nı dört politik yapıya bölmüştür. Bu yapılar Unqi, Santal, Yaudi ve Pattin olarak belirtilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Nadav **Na'aman**, “*Ancient Israel and Its Neighbors: Interaction and Counteraction*” Collected Essays Vol. 1, Eisenburg 2005, s. 148.

¹⁵⁹ Bu bölünmüş yapı ile Antakya Bölgesi'nde artık siyasi bir bütünlükten Asurbanipal (M.Ö.668-631?) dönemine kadar söz edilmemiştir: Simo **Parpola**, “The Correspondence of Tiglat-pileser III from

Siyasi bütünlüğünü yitirmiş olan Unqi, Urartu, Melid, Gurgum, Samal ve Kummuh ülkelerince kurulan anti Asur koalisyonunda yer almamıştır. Ancak, III. Tiglat-pileser döneminde Unqi tahtında olan Kral Tutammu¹⁶⁰ (M.Ö.--738) Asur yanlısı bir politika izlemekten uzaklaşmış ve bu durum Asur Kralı ile yaptığı bağlılık antlaşmasını¹⁶¹ bozmuştur. Bunun üzerine Asur Kralı, Unqi'yi de dahil ettiği bir sefer düzenlemek zorunda kalmıştır. Sefer kaydının tutulduğu yıllığın ilgili satırlarında şu bilgiler kaydedilmiştir.: (Ann,II-92-101)¹⁶²

“Unqi Kralı Tutammu bağlılık antlaşmamızı hiçe saydı ve böylece hayatımı tehlikeye attı. Seferim esnasında bana danışmadı, beni öfkелendirdi. (Ülkesindeki) soylularla güçlerini birleştirdi. Ben onun kral kenti olan Kinalia'yı ele geçirdim. Ülke insanlarını, sahip oldukları koyun, katır ve öküzlerle birlikte saydım ve onları askerlere dağıttım. Tutammu'nun sarayında tahta çıktım..

III. Tiglat-pileser, yukarıdaki metinden anlaşılacağı üzere, Unqi'yi fethetmiş, yerli halkı sahip oldukları ile birlikte askerlerine ganimet olarak dağıtmıştır. Kral, Unqi Kralı Tutammu'yu yönetimden uzaklaştırmış ve koalisyon içine girdiği zengin sınıf ile birlikte Asur'a sürmüştür.

Metnin ilerleyen satırlarında III. Tiglat-pileser, saraydan kendisi için aldığı gümüş ve değerli eşyaları saymış ve sonrasında Kinalia şehrini yeniden kurduğunu belirtmiştir. Bu bilgiler kayıta şöyle yer almıştır:

“20-21) Ben otoritemi bütünüyle Unqi ve Bit-Agusi bölgesinde sağlamlaştırdım. Buralara onları yönetmesi için iki tane idareci yerleştirdim/görevlendirdim...”

III. Tiglat-pileser, Unqi ve Bit-Agusi yönetimine atadığı görevlilerin adlarını kaydettirmemiştir. Ancak Unqi Krallığı'nın başkenti olan Kinalia yeniden düzenlenmiş ve buraya Asur tarafından bir vali atanmıştır.¹⁶³

III. Tiglat-pileser'in ardından, II. Sargon ile birlikte Asur'un daha geniş bir coğrafyayı ele geçirdiği bilinmektedir. Sargonidler Devri olarak adlandırılan bu dönemde de Asur'un yayılcı bir siyaset izlediği ve özellikle Urartuların Anadolu'da bir egemenlik

Calah/ Nimrud”, *State Archives of Assyria*, Vol. XIX, Netherlands 2012, s. 35.

¹⁶⁰ Tutammu, ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Parpola, s. 183.

¹⁶¹ Asur tarafından yürütülen ve uzak bölgelerdeki egemenliği sağlamlaştıran önemli bir politik hamle, ele geçirilen ülkelerle yapılan “bağlılık antlaşmaları”dır. Bu konu ile ilgili olarak bkz: Wiseman, s. 88.

¹⁶² Paul Rost, *Die Keihchrftexte Tiglat-pilesers III Annuals I-II*, Leipzig 1893, s. 92.

¹⁶³ Hawkins, *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions* Vol. 1, s. 361.

kurmasına karşı önlem amacıyla seferler düzenlendiği bilinmektedir. Bu devrin ilk kralı olan II. Sargon'un Suriye ve yakın coğrafyasındaki yerleşimlere karşı düzenlediği seferler incelendiğinde, Asur'un bu coğrafya üzerindeki etkisini kırmaya yönelik gerçekleştirilmiş isyan girişimlerini önleme amacı güdüldüğü görülecektir.

II. Sargon'un tahtta geçirdiği ilk yılında gerçekleştirdiği, Babil baskını ve İsrailliler'e yönelik uyguladığı nüfus aktarımı, Hatti bölgesi olarak da adlandırılan Suriye ve yakınındaki coğrafyayı fazlasıyla etkilemiştir. Bunun en önemli nedeninin, İsrail'den aktarılan nüfusun bu coğrafyaya yerleşmesi olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Adı geçen kralın ikinci görev yılında Suriye'de çıkan ve Asur egemenliğini ortadan kaldırmayı hedefleyen isyanları bastırmak amacıyla düzenlediği seferlerin başarıyla sonuçlandığı, krala ait yıllıklardan anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Bu yıllıklarda Patina/ Unqi yerleşimi ile ilgili özel bir bilgi yer almamıştır.¹⁶⁵ Ancak, Hama'da bulunmuş, II. Sargon'a ait olan bir yazıtlı stelde, kralın Muški, Karkamıs ve Que'yi de içine alan bir sefer düzenlediği, adı geçen yerleşimlerde Asur'un gücünü kanıtladığı belirtilmiştir. Kral, düzenlediği bu seferde başarı gösteren askerlerine Hamat'ta ikamet etme fırsatı tanıdığını kaydettirmiştir. Kral Hamat'ın yakınında yer alan Bit-Agusi ve Unqi yerleşimlerini, yazıtın, yarısı kırık olan, son satırlarında şu ifadeler ile belirtmiştir: (B, A-11, 27ff)

17-19) Hatti'li ve Aramlı insanların oturdukları Bit-Agusi ve Unqi ülkelerinde bütün toplam.”

Kral, metinde de belirtildiği üzere, Unqi ve yakın coğrafyasında yer alan ve Arami bir kabile tarafından yönetilen Bit-Agusi krallıklarını tanımlamada, “ Hatti'li ve Aram'lı insanların yaşadığı bölge ” ifadelerine yer vermiştir. Bu kullanımdan hareketle, Unqi krallığında, azınlıkta da olsa, Hattili nüfusun varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Tell Tayinat/ Kunulua kazıları sonucu ele geçen ve II. Sargon'a ait olduğu düşünülen bir diğer yazıtlı stelin¹⁶⁶ girişinde kral, Tanrıça Istar'a övgülerini sıralamış ve ardından Unqi'nin güneyindeki irili ufaklı krallıkların (Arpad, Dımask-Şam, Simirra, Hamat)

¹⁶⁴ Luckenbill, s. 2-3.

¹⁶⁵ Sakçagözü kazıları neticesinde ele geçen Ain Dara yazıtları ve bu yazıtlardan elde edilen bilgilere göre, Zincirli ile sınırları olmamasına rağmen Gurgum ve Kummuh krallıklarının ticari faaliyetlerde bir ortaklık yaşaması ve buna karşı Bit-Agusi ve Unqi'nin de yine aynı şekilde hem ticari hem de politik bir ortaklık yaşadıkları açığa çıkarılmıştır: Hawkins, *Politikal Geography*, s. 94-95.

¹⁶⁶ Jacop **Lainger**-Stephan **Batiuk**, “A Stele of II. Sargon at Tell Tayinat”, *Feitschrift für Assyrologie*, 105(1), 2015, s. 54-55.

kendisine karşı bir koalisyon kurduklarından bahsetmiştir. Kurulan bu ittifakla birlikte başlayan Asur'a karşı isyanların, dindirilmesi adına, II. Sargon bir sefer düzenlemiş ve bu ittifakın önde gelen ismi Hamat Kralı Yaubidi'yi (Ilubidi) öldürmüştür. Kral, gücünün simgesi olan bu yazıtlı steli, kendisine karşı kurulan koalisyonda yer almadığı anlaşılan Kunulua/Kinalia'ya diktirmeyi uygun bulmuştur.

II. Sargon'un ardından tahta geçen Sanherib (M.Ö.704-681) dönemi, özellikle, Doğu Akdeniz ticaretine egemen olmak isteyen Muşki ve Urartu kralları ile mücadele ile geçmiştir. Yine aynı kralların, Anadolu ve Doğu Akdeniz'deki küçük krallıklar ile ittifaklar kurup, bu bölgelerdeki halkı isyana teşvik ettikleri bilinmektedir. Yaşanılan bu kaotik süreçte kral, Amik Ovası ve Suriye Bölgesi'ne düzenlediği seferinde, buralardan gemi işçilerini Asur'a sevk ettiğini kaydettirmiştir. Bu işçileri “ Hattili insanlar ” olarak tanımlayan kral, buradan daha güneye, Tyre ve Sidon sahillerine ulaşmıştır.¹⁶⁷ Sanherib döneminde düzenlenen sefer ve savaşların ana nedeninin sınırları koruma ve güçlendirme olduğu düşünülmektedir.¹⁶⁸ Bu durumu sistemli bir hale getiren, Sanherib'in ardından Asur'u yöneten, Asarhaddon (M.Ö.680-669) olmuştur. Asarhaddon Krallığı boyunca, çoğunlukla, seferlerini Mısır ve Filistin Bölgeleri üzerine yoğunlaştırmıştır.

Tell Tayinat kazıları sonucu ele geçirilen ve Asarhaddon'a ait olan bir “ vasallik/bağlılık antlaşması ” Patina/Unqi ya da M.Ö.738'den beri adıyla Kinalia/Kunalia üzerindeki Asur etkinliğinin güçlendirilip, devamlılığını sağlamayı amaçlamıştır (Fig. 4). Bu vasallik/ bağlılık antlaşmasında kral, kendisinin yerine geçecek olan kralı (Asurbanipal) belirlemiş ve kendisine olan bağlılığın aynısının yeni krala da gösterileceğinden emin olmak istemiştir. Metnin hemen girişinde “Tanrıların Kralı Aşşur'un imzası” ibaresi yer almıştır. İlk satırlarda antlaşmanın muhatabı yalnızca unvanıyla¹⁶⁹ şöyle belirtilmiştir;

“1-2) Bu *ade* (vasallik/bağlılık antlaşması) Kral Sanherib'in oğlu, Asur Kralı Asarhaddon'a aittir.3-4* Kunalia idarecisi ile, onun yardımcısı...”

¹⁶⁷ Luckenbill, s. 153.

¹⁶⁸ Khurt, *Eski Çağda Yakındoğu* (M.Ö.3000-330), s. 158-159.

¹⁶⁹ Metinde antlaşmanın muhatabı olarak Asurlu kral ve LUEN.NAM unvanlı bir görevli kaydedilmiştir. LUEN.NAM-^el pıhata “ yönetici, idareci” olarak tanımlanmaktadır: Jacob **Lauinger**, “Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary”, *Journal of Cuneiform Studies-64*, 2012 s. 88-89.

Metnin devam eden satırlarında diğer görevliler, doğudan batıya bütün ülkeler ve hatta doğmamış çocukların bile bu antlaşmaya, bağlılık yeminine uyacağı garanti altına alınmak istenmiştir. Kral bu metindeki isteklerine kavuşmuş, oğlu Asurbanipal (M.Ö.668-630) Asur tahtına çıkmış ve bu antlaşma gereği kendisine Kunalia'da herhangi bir başkaldırı gerçekleşmemiştir. Ancak, güçlenen Babil karşısında hızla zayıflamaya başlayan Asur, sahip olduğu toprakları, dolayısıyla M.Ö.738'de mutlak hakimiyeti altına aldığı Kunalia'yı da, Babil egemenliğine terk etmek zorunda kalmıştır.

2.1. PATTİN KRALLIĞI'NIN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

Eski Hitit metinlerinden, adaleti sağlamak amaçlı polis benzeri bir sistemin olmadığını anlıyoruz. Hititlerin sosyal yaşamında zarara uğrayan kişi zarara uğratanı mahkeme zamanına kadar yakalar ve alıkoyardı diyebilmekteyiz. Aslında bulunulan kabile yardımı ile mahkemeye kadar zarar veren kişi takip edilmektedir.

Hitit kanunlarında bazı suçlar dışında genel olarak aynı yöntem vardır. Örneğin, "(madde 13) Eğer bir adam bir özgür vatandaşın burnunu ısırırsa: O bir mina gümüş öder " *parmassea suwaizzi* " " tercüme edildiğinde: " ve onu evine sürer ". Yani para cezası ödendikten sonra suçluyu alıkoymuş olan zarara uğrayan kişi suçluyu serbest bırakır. Suçluyu önceden alıkoymuş olduğunu buradan anlamaktayız. Bu durum saldırı, adam öldürme, dövme ve ciddi hırsızlıklar dışındaki suçlarda geçerlidir. Soucek, madde 38 in kendisini desteklediğini kanıtlamıştır. Bu madde: " Her ne kadar bu madde tümüyle anlaşılmasa da şu şekilde izah edilebilir: Eğer, mahkeme kararıyla tutuklanmış olan bir grup insan için " yardıma gelen " olursa ve " davanın sahibi tarafından öldürülürse, yasalarda " yardıma gelen "in öldürülmesi nedeniyle tazminat verilmemesi şart koşulur." " Yardıma gelen " diye geçen ifade mahkumların kaçması veya serbest bırakılması teşebbüsünü düşündürmektedir. " Davanın sahibi " ifadesi ise, zarara uğrayan kişi diye söylenebilir. Davanın sahibi yalnızca tutukluyu serbest bırakmaya yeltendiği zaman onu öldürme hakkına sahip olabilmektedir. Buradan tutuklunun zarara uğrayanın evinde tutuklu olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁰ Madde yorumu doğru kabul edilirse amaç mahkemenin vermiş olduğu gözaltı kararının çiğnenmemesidir.

¹⁷⁰ Alacaklının evini "girmeye" mecbur (ana bet PN erahum) olan iflas etmiş borçlunun tahhüdü, Asurlu tüccarlar döneminde Anadolu'da varlığı kabul edilen, bir gelenektir. Taahhüdün bu çeşiti Louvre Müzesindeki antlaşma metninde vardır: John **Levy**, *Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, I. und 2. Teil, Leipzig 1930, s. 65'te tercüme edilmiştir. Bu belgede geçen tüm şahıs isimlerinin Asurlu olmayıp Anadolu olması dikkat çekicidir.

Birkaç yerde geçen E.EN.NU.UN kelimesi özel ceza olmasının akıllara getirmektedir. “ Saray kroniklerindeki bu ideogramın bulunduğu kısımda, ileride tahta oturacak krallara, kral ailesi içinde suç işleyecek olan birine nasıl davranılması gerektiği anlatılmaktadır. ”¹⁷¹ Metinde, " krala karşı bir suç işlemiş " bir " oğul " yıkanma amaçlı nehir Ordeal'ine gönderilirdi. Ordeal suç işlemiş oğul " temizlerse " ancak o zaman kralın kabulüne layık olurdu. Eğer ki ordeal oğul aleyhine biterse kabule layık görülmez kendi evinde kalırdı ":

" Onu hapishaneye atma, ona hiç zarar verme, onu öldürme! " buradan anladığımız kral ailesinden bir suçlu olursa cezanın verilmesine kadar onu hapsedmemek gerekir. Kral ailesinin önemi belli olmaktadır.

Yönetici ailelerine genel olarak verilen ceza sürgün ya da yeniden iskan şeklinde olmaktadır. Bu şekilde cezalandırılan kral Urhi-Tešup'tur. Urhi-Tešup amcası Hattušili tarafından tahtan indirilmiş sonrada ülke dışına gönderilmiştir. Yine benzeri şekilde krala karşı ayaklanan vasallar başkentte özel evlerde cezalarını çekiyorlardı.¹⁷²

Madde 23B de geçmekte olan krallık sembolünün çalınması, madde 197 ırza geçme, madde 199 hayvanlarla cinsel ilişki ve madde 170 kölelerin büyü yapması gibi suçlarda ve başka maddelerde geçen suçlarda uygulanan ölüm cezasının hangi şekilde uygulandığı bilinmemektedir. Asurlular döneminde ticaret hayatında oluşan sahtekarlık ve hırsızlık için verilen ceza ise sadece hapsedilme idi. Fakat Asur belgelerinde gözdağı vermek amaçlı boşanma ya da miras ile ilgili maddelerde ölüm cezasından bahsedilmektedir. Örneğin, daha önce evli olan fakat sonradan boşanan bir adam ya da bir kadın, daha önce evli olduğu eşinden boşanma sözleşmesine ters olan bir istekte bulunursa suçlu olarak değerlendirilmektedir ve cezası ölüm cezasıdır. Fakat metinde bahsedilen kısımda Asurca isimler olmadığı için bu

¹⁷¹ KBo III 28=BoTU 10. ; bak. Bu ideograra burada metnin 17. satırındaki 'ordeal' ile ilgili olarak geçmiş olmalıdır. 17. satırdaki at-ta-as-ma-as hur-aa-ni-i DIO-ya "ordeal'ler... de ve nehir ordealleri babam tarafından (emredildi)" anlamındadır; hursani'nin akkadca'dan alındığı açıktır; çünkü Akkadca'da ordeal için kullanılan kelime hursanu'dur. "Nehir" ile birlikte kullanılmış ve Nuzi'de karşımıza ID hur-sa-an olarak çıkmaktadır. Aynı ifade 17. satırdaki gibi, izleyen satırda A-NA SAG A R!-YA °ID-ya yazılmıştır; bu açıkça, /ar.«j-"baş" yerine llAR-sa-ni'yı alan, bu sonraki kopyenin katibinin yarılış anlamasından kaynaklanmaktadır. Bu yorum, Mrs. Ivka Frymer tarafından Aneleni Near East 'te yayınlanacak olan 'ordeal'ler üzerindeki çalışmada ayrıntılı olarak ele alınacaktır. E. Laroche, Festschrift Heinrich Otten, Wiesbaden 1973, s. 186-187.

¹⁷² Goetze, s. 101.

maddelerin yerel gelenek sonucu olduğu aklımıza gelmektedir. Yine verilen cezanın nasıl uygulanacağı bilinmemektedir. Ölüm cezasının boynunu vurarak gerçekleştiği düşünülmektedir. Bu zamandaki verilen cezalar zamanla değişikliğe uğramıştır. Mesela daha önceden ekili tarlayı tekrardan başka biri ekmeye kalkarsa cezası iki öküz çiftine koşulmaktı. Suçlu için bu çok zor bir durumdu. Hatta suçlunun öküzleri de öldürülürdü. Reformlar yapıldıktan sonra ise bir koyun kendi, iki koyunda öküzleri için alınacaktır. Suçlu haklıya bira ve ekmek verecektir. Eken tarlanın ilk ürününü alacaktır. (madde 166-167).

Eğer bir adam birkaç arı kovanını çaldıysa ona ölüm cezası verilmekte idi. Bu ceza para cezasına çevrilmiştir. (madde 92)

Reformdan sonra değişmediği düşünülen cezalardan biri açık olmamakla birlikte şöyledir; efendisine karşı gelen köleye ölüm cezası verilir. Ceza suda boğulmak veya canlı canlı gömülerek uygulanırdı. (madde 173)

2.2. BÖLGEDE BULUNAN HÖYÜKLER VE ELDE EDİLEN EŞYALAR

2.2.1. Alalakh

Amik Ovası'nda Erken Tunç Çağı'nda yaşayan toplulukların daha çok yerleşimlerini vadi boylarına ve göl kenarlarına kurdukları düşünülmektedir. Yine aynı zamanlarda toplulukların benzeri yerleşimlerin Amik Ovası'nın güneydoğusunda Reyhanlı ve güney batısında Antakya arasında uzanan yol boyunca yoğun yerleşim olmuştur. Yol Halep'ten gelip Antakya'ya ulaşmakta ve ikiye ayrılmaktadır. Güneye ayrılan yol Asi Vadisi'nden Akdeniz'e diğer yol ise kuzeye doğru Belen Geçidi'ne ve Anadolu içlerine kadar uzanmaktadır. Bu önemli ticaret yolunu kontrol etmek için Alalakh'ın bulunduğu yere yerleşmek gerekiyordu.¹⁷³

Güneye giden yol zamanla gelişip tamamen ticaret rotası olmuştur. Orta Tunç Çağı'ndan itibaren kullanıldığı düşünülmektedir. Açıana Höyüğü bu yolun güneyinde kalmaktadır. Açıana Höyüğü, 9 m. yüksekliğinde ve 22 hektarlık bir alana yayılmaktadır. Açıana Höyüğü'nü ilk defa Braidwood araştırmış ve belgelemiştir. (Resim 1) Açıana Höyüğü'nde ki yine sistematik kazılar ise ilk defa British Museum ve Oxford Üniversitesi adına L. Woolley'in yapmış olduğu kazılardır. Bu kazılar 1936-1937 yıllarında başlamıştır. Daha sonra 1939' a kadar devam eden kazılar ikinci dünya savaşı

¹⁷³ Cemil Bülbül, *Eski Yakın Doğu Tarihinde Alalakh*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012, s. 26.

sebebiyle ertelenmiş ve 1946 yılında tekrar başlamıştır. 1949'a kadar devam etmiştir.¹⁷⁴

Yapılan bu sistemik kazılar uzun bir aradan sonra 2000 yılından itibaren yine devam etmiş Woolley, bu kazılarında 17. Tabaka ve 8. Tabaka arasında 18 yerleşim katı bulunan bir kentin varlığını ortaya çıkartmıştır. Bu yerleşim katları Erken Orta Tunç Çağı'na ait mimari kalıntılar içermektedir. 7. ve 0. kat arası ise daha çok kentsel özellikler taşımakta olan bir mimari içermektedir. Kazılarda mimari kalıntılar ve farklı bölgelere ait ithal eserler ile Akadca ve Hurrice yazı kullanılan 550 tabletli bulunmuştur. Bu çivi yazılı tabletlerde Alalakh ismi geçmektedir. Bu isim bulunan kentin ismidir. Kent Amik Ovası'nı içine alan Mukish Bölgesi'nin başkenti olarak M.Ö.19/18. Yüzyıldan M.Ö.12. yüzyıla kadar varlığını korumuştur. Savunma surları, saray, tapınaklar, anıtsal kapı ve özel konutlar Alalakh'ın mimari yapısı hakkında bilgi vermektedir.¹⁷⁵

En önemli ticaret yollarının bu kentten geçmesi ve denize olan bağı dolayısıyla kentin refah seviyesi yüksektir. Ege, Yakındoğu ve Anadolu arasında ticaret bağlantı noktası olması ilgi çekicidir. Bu konum sebebi ile kent Amorit, Mısır, Hurri-Mitanni ve Hitit gibi büyük ve sürekli değişen siyasi güçlerin sürekli olarak ele geçirmeyi hedeflediği bir kenttir. Bu yüzden el değiştirdiği zamanlar olmuştur.¹⁷⁶

Alalakh'ın Suriye'de bulunan şehir devletleri ile ilişkisi VII. tabakadan elde edilen belgelerle anlaşılmaktadır. M.Ö.18. yüzyılda Kral Yarım-Lim'in yaptırdığı saray benzeri ofis mekanları, ikametgah bölümü ve yüksek duvarları bulunan dışarıdan korunma amaçlanan avlusu olmak üzere karmaşık bir yapıdır.¹⁷⁷

Alalakh kentinde yapılmış olan kazılar Anadolu' da Hitit İmparatorluk kentleri olan Boğazköy, Ortaköy ve Kuşaklı, Suriye'de Ebla, Karkur ve Katna gibi büyük bölgesel şehirlerle mimari açıdan benzeyen yönleri olduğunu göstermektedir. Alalakh, etrafında surlar çevrili olan, saraylar bulunan, tapınaklar bulunan, kent içi konutları barındıran yapıları ve tarımdan başka ticaret ve üretime endeksli ekonomisi, kral-yönetici, rahip, zanaatkar, tüccar ve köylülerden meydana gelen toplumsal yapısı, oluşturulan kanunları, dini yapısı ve inançları olan Amik Ovası'nda ortaya çıkan ilk kenttir. Arşivlerde, kentin

¹⁷⁴ Bülbül, s. 63.

¹⁷⁵ Murat Akar, Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh, *Aktüel Arkeoloji*, 2013, s. 84.

¹⁷⁶ Bülbül, s. 63.

¹⁷⁷ Bülbül, s. 64.

teritoryum alanında, çevresinde ve oadaki yakın köylerden bilgiler mevcuttur. Deniz Kavimleri diye isimlendirilen kuzeyden gelmiş kavimlerin istila ve göç hareketleri sonucunda Alalakh'da kentleşme süreci kesinti yaşamış 100 yıl kadar sonra Alalakh'ın 750m. kuzeyinde bulunan Tayinat Höyüğü ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸

2.2.2. Tel-Tayinat (Kunulua)

Tayinat Höyüğü, Antakya-Reyhanlı yolunun hemen kuzey yanında, Açana Höyüğü'nün 750m. kadar kuzeyinde ve Antakya'ya 15 km. uzaklıkta bulunmuştur. (Resim1) Höyük 1937'de Braidwood'un Amik Ovası arkeolojik çalışmalarında bulunmuş AS 126 ismiyle belgelere işlenmiştir. 1935-1938 yıllarında Chicago Üniversitesi'nin yaptırdığı sistematik kazılarda, Erken Tunç Çağı ve Demir Çağı'na uygun büyük alanlı yerleşim bulunmuştur. (Resim 4a) II. Dünya savaşı sebebi ile çalışmaların çok uzun bir aradan sonra 2004 yılı itibari başlayıp halen devam ettiği bilinmektedir.¹⁷⁹

1935-1938 yıllarındaki kazı çalışmalarında Demir Çağ (1250-550) tabakalarında saray, tapınak bulunmuştur. Tarihi kalıntılar ve Luwice/ Aramice yazı olan belgelerden meydana gelen epigrafik buluntularda, yerleşim yeri Kunulua ve Kinulua isimlendirilmekte, Luwice Pattina; Aramice Unqi bölgesinin başkenti olarak tanımlanır.¹⁸⁰

Bölgede yapılmış olan 1930-1939 yılları arası kazıların sonucunda 3 yapı evresi elde edilmiştir. (Resim 4b) I. yapı evresini incelediğimizde ortada avlusu bulunan iki adet büyük binanın planı bu kazılarda ortaya çıkmıştır. Bu binalardan 8 numaralı olan bina, Kuzey Suriye'de genel olarak kullanılan ve Bit-Hilani diye isimlendirilen yapıların planına uygundur. Ön giriş diye bilinen bina önünde giriş alanı vardır. Bina 3 adet oda barındırmaktadır.

2. yapı evresi incelendiğinde 1. yapı evresinde bulunan 2 binanın yıkılmış olduğu ve yerlerine Tayinat Bit-Hilani olarak isimlendirilen yeni bir saray yapılmıştır. Saraydan başka, saraya bitişik megaron planıyla tapınakta bulunmaktadır. Bu yapılar için yapılan avlu taş döşemeden oluşmaktadır. Taş döşeme avluya bakan ikinci Bit-Hilani yapısı bulunmaktadır. (Resim 5a-5b, Resim 8) 2. yapı evresinin üst kısmında yukarı şehir ve etrafında aşağı şehri ayıran anıtsal kapı, duvarlar bulunmaktadır. Sonraki yapı evreleri

¹⁷⁸ Bülbul, s. 65.

¹⁷⁹ Harrison, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications, s.397.

¹⁸⁰ Harrison, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications, s. 398.

olan III.-IV. yapı evreleri incelendiğinde oluşturulan yapıların genel olarak eski yapıyı yenileme ile oluşturulduğu, eski yapıların bir kısmının ise yıkıldığı anlaşılmaktadır. 5. yapı evresinde ise yapılar korunamamış bu yüzden bu evre son inşa evresi olabilir.

Yapılan Arkeolojik çalışmalardan anladığımıza göre Tayinat Höyüğü içerisinde belirlenen Kunulua kenti M.Ö.950-550 yıllarındaki Demir Çağı 2. ve 3. dönemine rastlamaktadır. Demir Çağı'nın bilinen yapı özelliklerine sahip olan kent surlarla çevrili ve aşağı şehir yine yukarı şehrin ortasında yüksektedir. Sokak ile yerleşim yerleri arasında duvar avlu bulunmaktadır. Geleneksel Demir Çağı yapı planına uygundur. (Resim 6, Resim 8).

Yapının avlusunun kenarlarına dizilmiş olan konutlar Kuzey Suriye'de kullanılan daha önce bahsettiğimiz Bit-Hilani yapı planına uymaktadır. Yapılan kazı ile bulunan tapınak ve tapınağın önündeki giriş alanındaki sütunlar aslan heykeli ve başlıkları ile bazalttan yapılmış mimari açıdan zenginleştirilmiştir. (Resim 5b, 6-7a-b).

Farklı bölgelerde üretilen Demir Çağ'a ait yerel çanak çömlekler ve çok sayıda ağırşaklar, Myken seramikleri, 1935-1939 ve 2004 yılındaki yapılmış olan kazılarda ele geçmiştir. Bu eserler bölgede ticaret ve dokuma, seramik alanındaki gelişmeyi ifade etmektedir. Yine bu kazılarda elde edilen tabletler vardır. Bu tabletler Akadca, Aramice, Geç Hitit veya Luwice yazı içermektedir.

Tayinat Arkeoloji Projesi¹⁸¹, TAP kapsamında T. Harison başkanlığında 2004'de iki haftalık keşif sondajları olarak başlamış ve bu sondajlar 2005 sezonunda 10x10 metrelik açmalar şeklinde genişletilmiştir. 2004'ten 2007 yıllarına kadar yapılan kazılar neticesinde 9 adet mimari evre saptanmış ve bu evrelerin ilki Erken Demir Çağına kadar uzandığı belirlenmiştir. 2009'da ise G4.55-G4.56 açmalarında çalışılmıştır.¹⁸²

2010 yılında sürdürülen çalışmalar sonucunda ise Erken Demir Çağı Tabakalarının altında uzanan yerleşim seviyelerine inilmiş ve bu seviyelerde Erken Tunç IVB ya da Amuk "J" evresine (M.Ö.2250-2000) tarihlenen büyük bir yapı kalıntısı ortaya çıkarılmıştır.¹⁸³

Açma G4.56, G4.65, G4.58, G4.38, G4.48,E5.65, E5.78, E5.88 alanlarında kazılar

¹⁸¹ Timothy **Harison**, Elif Denel ve Stephen Batiuk, "Tayinat Kazıları ve Araştırmaları" 29,30,31,33,34,37,38. KST.

¹⁸² Timothy **Harison**, Elif Denel ve Stephen Batiuk, "2010 Tayinat Kazıları ve Araştırmaları", 33.. KST, Kültür Bakanlığı Yayınları Cilt 3, Malatya 2011. S. 171.

¹⁸³ Harison, 33. Kazı Sonuçları, s. 182.

yapılmıştır. 2010 yılında bulunan tapınağın güney kısmında sondaj çalışmaları yapılmış bu çalışmalar sonucunda Demir II ya da Geç-Hitit Döneminde iç kaleye ulaşımı sağlayan anıtsal bir kirişe ait yapı ortaya çıkarılmıştır. Bu girişin Pattina Krallığının başkenti Kunulua olduğu döneme ait olduğu düşünülmektedir.¹⁸⁴

2012 yılında yapılan araştırmalar sonucunda Hitit Kralı Şuppiluliuma'ya ait olduğu anlaşılan bir heykel bulunmuştur. Bir elinde mızrak diğer elinde başak figürü olan heykelin üst kısmı sağlam durumdadır. Arka kısmında Şuppiluliuma ifadesi bulunan heykel 1.5 m. yüksekliğinde ve yaklaşık 1.5 ton ağırlığındadır.¹⁸⁵(Resim 9)

2017 yılında TAP kapsamında gerçekleştirilen yazılarda Geç Hitit dönemine ait bazalttan yapılmış bir kadın heykeli bulunmuştur. Heykel 110 cm uzunluğunda 40 cm derinliğindeki heykel Hatay Arkeoloji Müzesine kaldırılmıştır. Hitit kralı Şuppiluliuma'nın eşine veya Geç-Hitit dönemi soylu bir kadına ait olabilebileceği düşünülmektedir.¹⁸⁶(Resim 10)

Kunulua'nın resmi dilinin Luwice olduğunu bu tabletlerde ağırlıklı olarak kullanılmasından anlıyoruz.

Geç Asur belgelerinden anladığımıza göre kentte M.Ö.6. yüzyıl içerisinde yerleşime son verilmiştir.

2.2.3. Antigonos

Amik Ovası'nda M.Ö.6. yüzyıl ortasından M.Ö.4. yüzyıl sonuna kadar herhangi bir yerleşim olduğuna dair bir kanıtımız bulunmamaktadır. Bu dönemde Pers Dönemi olarak söylenebilir. Pers Dönemi'nde bölgede küçük küçük birçok yerleşim olmuş bölge çok dağınıktır. M.Ö.4. yüzyıl sonlarına doğru Büyük İskender ve arkasından gelen generaller bölgeyi Helenleştirme çalışmaları yapmıştır. Bunun sonucunda bölge çok farklı siyasi, ekonomik ve sosyal yapılarla karşılaşmıştır. Büyük İskender'in ölümünden sonra General Antigonos I. Monophthalmos, M.Ö.313/312-301 yıllarında Yakındoğu ve Anadolu'da kontrol sağlar. M.Ö.307/306 yılında ise yönetim merkezi olarak kendi

¹⁸⁴ Harison, Denel ve Batiuk, "2011 Tayinat Kazıları ve Araştırmaları" 34. KST 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çorum 2012, s. 205-119.

¹⁸⁵ <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/762851-adolunun-3-bin-yil-onceki-krali> Erişim Tarihi: 21.07.2017.

¹⁸⁶ <http://www.haberturk.com/yasam/haber/1569498-hatay-tayinat-koyunde-kadin-heykeli-bulundu>. Erişim Tarihi: 21.07.2017.

ismini taşıyan Antigonía kentini amik ovasında kurmuştur.¹⁸⁷

Malalas (VIII. 11 [198]), Libanius (XI. 85; 11. 92), Dio Cassius (XL. 29) ve Diodorus Sicillus (XX. 47, 4-5; XX. 73; XX. 108)'dan kent hakkında bilgiler elde edilmiştir. Bu elde edilen bilgiler ışığında kent Antakya'nın 8-9 km kadar kuzeydoğusunda, Amik Gölü'nün güneybatısında, güneyinde Asi Nehri batısında Karasu (Arceutha veya Iaphtha) ırmakları arasında kalmış bir platoya yayılmıştır.¹⁸⁸

Mısır'a ve Yakındoğu'ya hakim konumdaki kentin konumu siyasi olarak önemlidir. Bölgeye önceden gelen Girit, Kıbrıs Atinalılar ve Makedonlar'dan oluşan 5300 kişiyi ve Makedonya'dan gelen topluluğun kente yerleştirildiği bilinmektedir. Diodorus (XX. 108), Antigonos kent kuruluşunu kutlama amacı ile ünlü atletler ve sanatçıları Antigonía'ya davet etmiştir.

Kentin kuruluşundaki kutlamayı Malalas (VIII. 12-15 [199-202]), olimpik şenlikler yapılarak, heykeller ile donatılmasını, Yunan Panteonu'nun iki önemli tanrısı olan Athena ve Zeus tapınımından bahsetmektedir.¹⁸⁹

Nüvizmatik verilerde ise darphane M.Ö.306-301 yıllarında sikke basımı yapmış, sikkelerden 5 adet tetra drahmi üzerine Antigonos portre olarak yapılmıştır. Antigonía, Antigonos'un M.Ö.301'de İskender'in komutanı olan 1. Seleukos tarafından yenilmesi ile talan edilir. 1. Seleukos çok büyük bir coğrafyayı kapsayan Seleukos Krallığı'nı ilan etmiştir. Samandağ' da ise ismini verdiği Seleukeia Pieria' yı daha sonrasında Amik Ovası'nın güneybatısında babasının adına Antiokheia isimli şehri kurmuştur.

Mimari ve heykeltraş eserler yönünden gelişmiş olan Antigonía'a ait eserlerin büyük kısmı Antiokheia'ya nehir üzerinden getirilmiştir. Antigonía' da yaşayan halk ise farklı bölgelere yerleştirilmiştir.

2.3. Kıyı Şehirleri: Sabuniye, Al Mina, Rhosos, Myriandros,

2.3.1. Kinet Höyük, Issos

Büyük İskender' in Asya seferinde bulunan yazar Ksenophon Myriandros' a gelmiş ve kent için Fenikelilerin kurduğu ve liman şehri özelliklerini taşıdığını söylemiştir. Kentin otonom olduğunu ve darphanesinin olduğunu söylemiştir. Kent, Perslerin Büyük

¹⁸⁷ Harrison, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications, s.398.

¹⁸⁸ Harrison, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications, s.398.

¹⁸⁹ Harrison, (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications, s.399.

İskender'e yenilmesi ile Helenistik Dönem içerisinde gözden düşerek önemini kaybetmiştir. Büyük İskender, İskenderun Körfezi'nde ki kıyı şehirlerini Myriandros ve Issos'u *Synoikismos* yoluyla birleştirmiş ve bir şehre dönüştürmüştür, kentin ismini Alexandria ad Issum olarak değiştirmiştir.¹⁹⁰ 6. yüzyıl içerisinde yaşamış olan Malalas M.S. 507 yılları arasında kentin adı Alexandria Cambyses olmuştur. Alexandria ismi aynı zamanda Mısır' da kurulan Alexandria'dan farklı olması için sıfatlar eklenerek kullanılmıştır. Bu isimler: Alexandria Minor , Alexandria Kobiosa, Alexandretta, Alexandria Scobiosa , Alexandriaze' Ortha Qobiosa , Alexandriakat ' Isson , Alexandria Kabisso'dur. Alexandria ile Cambyses adının kullanılması kentin Pers Dönemi'ndeki adının ve etkilerinin yaşadığını vurgulamaktadır. Alexandria bugünkü İskenderun İlçesi sınırları içinde Esentepe ve Çankaya Mahalleleri'nde yer alan modern yerleşimin bulunduğu alana yerleştirilmiştir.¹⁹¹

Helenistik Dönem'de ızgara planda kurulduğu kabul edilen kente ait kalıntılardan kaya mezar odaları, duvar kalıntıları, sokak ve sarnıç gibi kalıntılar Roma Dönem'i yerleşimine aittir.

İskenderun Körfezi'nde ki Kinet Höyük'de yapılmış olan sistematik kazılarla kent yerleşimi olduğu ortaya çıkmıştır. Doğu Kilikya veya Kizzuwatna (Çukurova)'nın en büyük antik yerleşmesi olan Kinet Höyük yerleşmesi Neolitik Dönem'den Helenistik Dönem'e kadar her zaman topluluk yerleşimleri görmüştür. Kinet Höyük'ün iç kesiminde yer almakta olan Issos şehrinin, Kinet Höyük yerleşim merkezinin Helenistik Çağ'da uzantısı olarak kabul edilir.¹⁹²

Rhosos, İskenderun Körfezi'nin güneyinde şimdi tatil beldesi olarak bilinen Arsuz' un sınırlarının içinde bulunmaktadır. Rhosos ile alakalı bilgiler antik kayıtlardan Strabo , Plutarch , Ptolemy ,Plinius , Malalas'da yer alır, Helenistik ve Roma dönemlerinde

¹⁹⁰ Alexandria adı ile kurulan kentlerin Büyük İskender' in sağlığında kurulduğuna dair güvenilir kayıtların olmaması nedeniyle, antik yazar Appianus' un kayıtlarını esas alarak yapılan araştırmalara göre, Alexandria adı ile kurulmuş kentlerin belki de İskender' in ölümünün ardından komutanları tarafından adını yaşatmak amacıyla kurulduğunu veya kentlerin adlarının Alexandria olarak değiştirildiğini belirtir. Keza Alexandria ad Issum' da İskender' in generallerinden olan Seleukos I tarafından İskender' in onurunu yaşatmak için yeniden kurulmuş ve ismi değiştirilmiştir (Jones, 1999: 188) Whycherley (1986: 1-12, 169)' e göre Synoikismos, birden fazla topluluğun veya yerleşimin bir araya gelerek uygun bir yerleşimi kent yönetim merkezi/başkent seçerek, bu yerleşimlerin nüfusunun bir bölümünün yeni kurulan şehirde toplanması yolu ile kent kurma geleneği Yunan şehirciliğinde 8. yüzyıldan itibaren görülmektedir.

¹⁹¹ Antonella **Zanobetti**, "Ambient Pollutions and Blood Pressure in Cardiac Rehabilitation Patients." *Circulation* 110, 2004, s. 17.

¹⁹² Gates, s. 405.

liman şehri olarak varlığından sözedilmektedir. Kentin Helenistik dönem öncesindeki varlığı ile ilgili Malalas ve Plutarch bilgi vermektedir. Malalas kentin Fenike kralı Agenor'un oğlu Kilix tarafından kurulmuş olduğunu bildirmektedir. Plutarch ise Seleukos' un Antigonos' u bitirdikten sonra liman şehri Rhosos'a gelmiş ve bu şehirde yenilmiş kralın oğlu Demetrios ile anlaşma yapmış olduğunu bildirir.¹⁹³

¹⁹³ Bu steller 2009 yılında ele geçmiş olup yayın hazırlık çalışmaları devam etmektedir: Gates, s. 406

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Asur Kralları'na ait yıllıklar ve yazıtlı steller Pattina Krallığı'nın komşu devletlerle siyasi ve ticari ilişkilerinde bağımsız kararlar aldığını ortaya koymaktadır. II. Asurnasirpal döneminde şiddetli bir savaşa (M.Ö.878) sahne olan ve bünyesindeki pek çok şehir (Luhutu, Hazazu, Urime, Aribua) tahrip edilen Pattina'da, bu savaşın açtığı yaralar çabuk sarılmış olmalı ki, bu krallık yeniden Asur baskısına karşı direnç gösterebilmiştir. Bu direncin temel nedenleri arasında, yönetici sınıfın ve halkın çoğunlukla Luwi kökenli olması ve bu kökene sahip sınır komşularından oluşan koalisyonların varlığı yer almaktadır. III. Salmanassar döneminde Asur'a karşı, yine benzer yapıdaki krallıklardan oluşan bir koalisyon gücünün oluşturulması (M.Ö.857) ve Pattina Krallığı'nın bu koalisyon içinde yer alması, krallığın sahip olduğu egemen nüfus yapısının devamlılığının bir göstergesidir. Ancak gittikçe artan Arami nüfus ve bu nüfusun iktidar mücadelesi, yine aynı kral (III. Salmanassar) döneminde, yaklaşık bir yirmi yıl kadar sonra, Pattina'da Luwili krallar olan I. Lubarna, Qalparunda ve II. Lubarna'nın hakimiyetlerine son vermiştir. Asur destekli olan yeni Aram kökenli krallarla (Surri, Sasi, Tutammu) birlikte Pattina Krallığı yerini Asur egemenliğindeki Unqi Krallığı'na bırakmıştır. Bu krallık, Asur Kralı III. Tiglat-pileser tarafından Asur'a karşı herhangi bir ittifak ve isyan girişimini engellemek amacıyla, dört politik yapıya bölünmüştür. Merkezi yapısını yitirmiş, nüfus olarak oldukça karmaşık bir yapı sergileyen Unqi Coğrafyası, M. Ö. 738'de tamamen Asur egemenliği altına alınmıştır. Asurca metinlerde, Asur'un Unqi üzerindeki mutlak hakimiyetinin ilk yansıması, eski kral kenti olan Kunalia/Kunulua'nın büyük bir eyalete çevrilmesi ve buraya Asur tarafından bir idareci atanması olmuştur.

M.Ö.660'larda Asur ve Kunalia/Kunulua arasında yapılan bağlılık antlaşması ve bu antlaşmaya aykırı herhangi bir veriye ulaşılmaması, Asur'un, incelenen coğrafya üzerindeki emellerini gerçekleştirdiğinin bir göstergesidir. Krallara ait yıllıklar ve stelleri göz önünde bulundurarak, bu emellerin Amanoslar'ın ve Amik Ovası'nın zengin

hammadde kaynaklarından ve geçitlerinden yararlanmak, Doğu Akdeniz'deki ticareti ele geçirmek ve bu ticaretin devamlılığını ve güvenliğini sağlamak olduğu söylenebilir.

Geç-Hitit Uygarlığı sürecinin Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışından hemen sonra başladığı kabul edilmektedir. Eldeki veriler bu sürecin M.Ö.7. yy ortalarında son bulduğunu gösterir. Zaman dilimi ve yaşadıkları coğrafya itibarıyla Asur politik varlığı bu devletlerin siyasi yaşamının odak noktası olmuştur. Aslında Geç-Hititlerle ilgili bilgilerimizin çoğunluğu Asur yazılı kaynaklarından geldiği için Geç-Hitit siyasi tarihinin bir anlamda çoğunlukla Asur ile olan ilişkilerden oluştuğunu söylemek gerçekten çok uzaklaşmak olmayacaktır.

Yukarı da değinildiği gibi Geç-Hitit Devletleri'nin konumları yani Suriye ve Anadolu'nun güneyi Asur'un siyasi hedefi içindedir. Aramiler, Urartu, Frig, Kimmer ve İskit gibi ulusların girişimleri gibi engellemeler dışında Yeni Asur Krallığı bu bölgeyi siyasi olarak her zaman egemenliği altına almak istedi. Bunun sebebi birçok araştırmacıya göre Kuzey Suriye'nin gerek yer altı kaynakları gerekse de zengin ticaret yollarının kesişim yollarında bulunmasıydı. Yine aynı özelliğe sahip olan Arami Devletleri de Asur karşısındaki konumları itibarıyla Geç-Hititlerden çok farklı bir durumda değillerdi. Dahası II. yy'da başlayan Arami göçleri ile bu iki kültür Geç-Hititlerin egemen olduğu bölgelerin çoğunda birbiri içine karışmıştır. Dolayısı ile Asur'un bu bölge ile olan ilişkilerini anlamak için Aramilerden de geniş şekilde söz ettik.

Asur ise Geç-Hitit açısından bakıldığında çoğunlukla şiddetle direnilen bir düşman olmuştur. Kilamuwa, Bar-Rakib ve Çineköy Anıtı gibi örneklere bakıldığında bazı dönemlerde kimi Geç-Hititlerin bir yandan Asur'un mutlak gücünü kabul ettiğini ve bölgesel çekişmelerinde Asur'u kimi zaman bir hakem kimi zamansa bir koruyucu gibi görmek zorunda kaldıklarının da işaretidir.

Geç-Hitit ve Arami Devletleri Asur'a göre olan konumları itibarıyla şöyle sıralanabilir: Fırat Nehri yakınlarında Bit-Adini, Bit-Agusi ve Kargamış'tır. Bunların hemen güneyinde Luaş ve Hama ile daha güneye indiğimizde Şam gelir. Kargamış'ın güney batısında Bit-Agusi'nin hemen batısında Unqi (Antakya) yer alır. Hemen kuzeyde önce Sam'al (Zincirli), sonra Gurgum (Maraş), batıda Que (Adana), onun da batısında Hilakku (Kilikya) bulunmaktadır. Kargamış'ın kuzeyine çıktığımızda Toros Dağları'nın güneyinde ve kuzeyinde Kummuş ile Melid'i

buluruz. Anadolu'nun bu kadar içlerine girdiğimizde batıda artık Tabal kentleri bulunmaktadır. (Tüm bu devletlerin coğrafi ayrıntısı için Giriş bölümümüzde bkz: sayfa 3-6)

Geç-Hitit Uygarlığı'nda, Hitit İmparatorluğu geleneğini sürdüren ortostatlı anıtsal girişler, Bit-Hilani tipi kapılar, hiyeroglif stel ve yazıtlar yaygındır. Bunun yanı sıra siyasi konumlarına göre bu devletler Luwice dışında Arami ve Fenike dilinde de yazılı kaynaklar bırakmışlardır. Ayrıca özellikle kuzeydeki kentler başta olmak üzere Hitit İmparatorluk Çağı ile onomastik ilişkiler son dönemlere kadar sürdürülmüştür. Eserhaddon döneminde Melid ve Kummuh kralı olan Mugallu'nun ismi buna örnek olarak gösterilebilir.

Asur, Geç-Hitit ilişkilerini bizzat aktaran yazılı kaynaklar çoğunlukla Asurlardan kalan çok çeşitli belge ve evraklardır. Özellikle tarihsel süreci anlatan Asur Kral Yıllıkları ve kronoloji bilgisini veren Eponim Listeleri bizim için çok önemlidir. Asur Yazıtları, özellikle de kral yıllıkları bu konuda tamamen propagandist ve tek yönlüdür. Tarafsız bir kanıya varmak için yazılı kaynakları özel bir kritik yöntemiyle okumamız gerekmektedir.

Biz çalışmamızda Asur kaynaklarında, özellikle de yıllıklarda “ düşman ” ülkeler üzerine yapılan seferlerin kurgusal dokusunda bazı formüllerin varlığını hissettik. Bu sefer kayıtlarının inanılabilirlik kriteri ışığında sonuçlarının kesinliğine göre bazı sınıflara ayrılabilceğini düşündük:

F: Doğruyu söylediğinden, hatta savaşı kazandığından şüphelenilebilir.

E: Haraç alınmış olabilir, bu haraç almaktan kasıt yağma da olabilir. Bu tür ifadelerle kentin fethinden ve vergiye bağlanmış olmasından şüphelenilmeli.

D: Haraç alınmış, tehcir yapılmış olabilir, şehir zayıflamış olabilir ama direncin kırıldığı şüphelidir.

C: Yıllık vergiye bağlanmış, direnç kırılmış olabilir. Vassalıktan şüphe edilebilir.

B: Bağımlı devlet haline gelmiş, vassal olmuş olabilir.

A: Fetih vardır. Asur topraklarına katılmıştır.

Bu sınıflandırmaları yaparken sefer izlencelerine bazı sorular sorduk ve bu soruları bir akış formülü çerçevesinde sistematize ettik. (Ayrıntılı bilgi için Giriş bölümünde

bkz: sayfa 11-15) Şimdi bu yöntemi kullanarak Geç-Hititler üzerine yapılan üç seferi nasıl sınıflandırdığımızı sayfa 13'deki diyagrama göre inceleyelim:

1.1 Burmar'ına'dan çıkıp taşmış olan Fırat'ı keçi derileriyle geçtim. Kummuh'lu Katazuli'dan gümüş, altın, öküz, koyun ve şarap aldım.

1.2 Kummuh Kralı Katazuli'ya her yıl ödemesi için yirmi mina gümüş ve 300 sedir kerestesi vergi koydum.

1.3 Kummuh Kralı Uspilulume Asur Kralı Adad-nirari ve Kraliçe Semiramis'in Fırat'ı geçmesine sebep oldu. Arpad Kralı Ardamu oğlu Atarshumki ve sekiz krala karşı Pakarhubuni şehrinin önünde bir meydan savaşı verdim. Kamplarındaki tüm malları yağmaladım. Canlarını kurtarmak için kaçtılar. Aynı yıl Kummuh Kralı Uspilulume ile Gurgum Kralı Palalam'ın oğlu Kalparunda'nın aralarındaki sınırı değiştirdiler. Her kim ki Uspilulume'nin topraklarını almaya çalışırsa tanrılar Asur, Marduk, Adad ve Şamaş'ın gazabı üzerine olsun.

Örnek 1) III. Salmanassar'ın M.Ö.858 yılında Kummuh üzerine yaptığı sefer ve aldığı haraç. Soru 1: Sefer sonrasında yağma/vergi alınışının ayrıntılı bir anlatımı var mıdır? Cevap 1: Evet (bkz. 1.1). Soru 2: Deportasyon yapılmış ve ayrıntı verilmiş midir? Cevap 2: Hayır. Soru 3: Bu krallık yıllık vergiye bağlanmış mıdır? Cevap 3: Evet, daha sonra bu Kummuh'un tekrar haraç verdiği kaydedilmiştir (bkz. 1.2). Soru 4: Bu devlet üzerine tekrar sefer yapılmış mıdır? Cevap 4: Hayır. Soru 5: Kummuh'a vali atanmış ve Eponim listesinde de bu vali görülmekte midir? Cevap 5: Hayır. Bu cevap silsilesi bu seferi C Tipi yapmaktadır. Buna destek olarak da M.Ö.805 yılında Kummuh Kralı'nın Asur'u Şam-Arpad ittifakına karşı yardıma çağırması gösterilebilir. (bkz. 1.3)

2.1 Tabal'lı Ambaris'i daha önce kızımı verdiğim babası Hulli'nin tahtına oturttum.

Ona babasına ait olmayan Hilakku'yu da vermiş ve topraklarını genişletmişim. O kafir Urartulu Rusa'ya ve Muşkili Mita'ya benim toprağımı almak için haberci gönderdi. Ambaris'i ailesi, akrabaları, babasının hanedanın tohumu ve 100 savaş arabasıyla Asur'a gönderdim. 2.2 Amedi Valisi Nasur-Bel'in eponim zamanında Kral Tabal'a yürüdü... Kulummulu Gurdi'ye karşı yürüdü. Kral, Asur kampında öldürüldü.

Örnek 2) II. Sargon'un M.Ö.713 yılındaki Tabal Seferi. Soru 1: Sefer sonrasında yağma/vergi almasının ayrıntılı bir anlatımı var mıdır? Cevap 1: Bu yıldaki sefer

sırasında bu ayrıntı yoktur ama bu sefer Hulli Olayı ile ilgilidir. Yani Tabal'a daha önce sefer yapılmış ve tahta Hulli geçirilmiştir. Böylelikle bu sefer bir önceki seferin devamı olduğundan önceki verilen ayrıntı ve Hulli Olayı'nın kendisi seferin F Tipi sefer olmasını önler (bkz. 2.1). Soru 2: Deportasyon yapılmış ve ayrıntı verilmiş midir? Cevap 2: Hayır. Soru 3: Tabal yıllık vergiye bağlanmış mıdır? Cevap 3: Evet, ancak Sargon Tabal'ı yıllık vergiye bağladığını söylemese de bağımlı devlet yaptığını iddia etmektedir (bkz. 2.1). Soru 4: Tabal üzerine tekrar sefer yapılmış mıdır? Cevap 4: Evet, hatta 705 yılındaki bu sefer sırasında Kral II. Sargon hayatını kaybetmiştir (bkz. 2.2). Buradan bakıldığında seferde elde edilen başarının sınırlı olduğu kanaatine varabiliriz. Bu cevap silsilesi bu seferi D Tipi bir sefer yapmaktadır.

Bu sistemin ne tüm sefer kayıtları için kesin bir sonuç vereceğini ve de elimizde yeterli bilgi olmadığında tüm seferlere uygulanabileceğini söylemek doğru olmaz. Ancak Asur yıllıklarındaki bazı yinelenenden sistemleri çözmek için bir deneme olabilir. Yine de yukarıdaki örnekler bize bir durumu göstermektedir. Asur Kralları her ne kadar çıktıkları her bir seferde zafer ve fetih müjdeseler de aslında M.Ö.856 yılında Til-Barsip'in düşüşüne ve genel olarak 8. yy'da II. Sargon devrindeki ilhaklara kadar Geç-Hititler ve Suriye'nin diğer devletleri üzerinde ciddi ve uzun süreli bir hakimiyet kurdukları söylenemez.

Örneğin sefer yaptıkları bölgelere sonraki yıllarda tekrar tekrar sefer yapmaları ya da sonraki kralların aynı bölgeye sefer yapmaları ya da aynı bölgede direnişin diğer yazılı kaynaklarca teyit edilmesi gibi deliller bize ışık tutmaktadır.

Özellikle 2. örnekte II. Sargon seferin sonunda Tabal'a bir memur atadığını ve doğrudan tahta bağladığını iddia etmektedir. Ancak sayfa 12'de izah edip şemalandırdığımız akışa bağlı kaldığımızda sonraki seferde kralın Tabal'da ölmesi aslında ilk bakışta A Tipi gibi görünecek bu seferi D Tipi'ne indirgemektedir.

Aynı kurgusal formüllere savaş sebebi ya da *casus belli* ilan edilen metinlerde de rastlıyoruz. Asur'un bir ülkeye saldırmadan önce ileri sürdüğü birçok savaş sebebi vardır ve bunlar kanımızca neredeyse standart gerekçelerin formüle edilmiş biçimlerinden oluşmaktadır. Bu sebepler:

1. Düşman ülke kralının şeytani oluşu

2. Düşman ülke halkının Asur tanrularına boyun eğmeyişi
3. Düşman ülke kralının vergi vermeyi reddedişi
4. Düşman ülke kralının Asur Kralı'nın babasına da geçmişte vergi vermemiş oluşu
5. Düşman ülke kralının Asur ile imzaladığı anlaşmayı çiğneyişi
6. Düşman ülke kralının Asur'dan izinsiz tahta geçmiş olması

Bu sebeplerin özellikle ilk ikisinin tamamen şekilsel olduğunu söylemek çok hatalı olmayacaktır. Vergi vermeyi reddetmek konusunda ise Melid ve Gurgum gibi bazı örneklerde daha önce hiç vergi vermemiş ve vergiye bağlanmamış krallıklar için de bu gerekçenin sunulması bu ifadeye dayanılarak bir sonuca varılırken şüpheli davranılması gerektiğini göstermektedir. Anlaşmalar konusundaysa birçok bilim adamının da ortak kanısı bu anlaşmaların zaten tek yanlı yaptırımların dayatıldığı yönündedir. Çalışmamızda da örnek olarak verdiğimiz Mati-ilu anlaşmasına da bakıldığında içerik olarak çok ağır ve bağlayıcı koşullar altında imzalanan bu anlaşmanın yaptırım altında bırakılan tarafının Mati-ilu olduğu bellidir. Altıncı maddenin ise zaten Asur'un yayılmacı amaçlarının bir bahanesi olduğu açıktır.

Şüpheli bir gözle bakıldığında Asur propagandasının gerçeği saklayan ve şeklini değiştiren özelliği tüm Asur belgelerinde açık seçik görülebilmektedir. Yıllıklara bakılırsa Asur kralları her savaşlarında sebep itibarıyla haklı ve sonuçta da her seferlerinde fatih ve muzafferdir.

Asur Geç-Hitit ilişkilerini incelerken en önemli kaynağımızın Asur belgeleri olması beraberinde yukarıda izah etmeye çalıştığımız kritik yöntemini kullanmayı zorunlu hale getiriyordu.

Birkaç dönemde incelediğimiz Asur, Geç-Hitit ilişkilerinin başlangıç evresinde Arami göçleri nedeniyle neredeyse sadece birkaç sıcak temas olmuştur diyebiliriz. Sonrasında özellikle III. Salmanassar Dönemi'nde Asur Devleti artık bu coğrafya ile yakından ilgilenirken ciddi askeri hareketler yapmaya da başlamıştır. Bu dönemde Geç-Hititler gerek Arami gerekse de bölgedeki diğer siyasi varlıklarla ittifaklar kurmuşlardır. Ama direniş tek tek de olsa ittifaklar halinde de olsa son derece şiddetli ve uzun süreli olmuştur. Asur bu dönemde ve sonrasında bağımsız kalmayı başarmış Geç-Hitit Krallıkları'yla iki yeni ilişki geliştirmiştir.

Birincisi örneğin Tabal Krallığı'nda Kate ve Kiri olayında olduğu gibi yerli

hanedanların çekişmelerinde hakem olmaya çalışmak. İkincisi Kilamuwa olayında olduğu gibi Geç-Hitit Krallıkları arasındaki çekişmelerde taraf olma. Ancak bu dönemde her ne kadar ciddi bir direniş de olsa Geç-Hitit kültüründe git gide yükselen bir Asur etkisi gözlemlenmektedir.

Asur ilerleyişi döneminde (M.Ö.883-824) Geç-Hitit ya da Arami şehir devletleri doğrudan Asur egemenliğine girdikten sonra Asurlar yayılcı politikaları için üsler kurdular. Örneğin ismi Kar-Salmanassar olarak değiştirilen Til-Barsip bu dönemde örneğin Şamşi-ilu gibi valiler Geç-Hitit Devletleri üzerinde Asur hakimiyetini sıkılaştırmak için üs olarak kullanılırken bir yandan da aslında bu kez de Geç-Hitit kültürünün Asur kültürüne tesiri için bir kapı olmuştur.

M.Ö. 9. yy sonu ve 8. yy başlarındaki (IV. Salmanassar, III. Asur-Dan, V. Asur-nirari devirleri) Asur ilerleyişindeki duraklama olarak adlandırdığımız ara dönemde Geç-Hitit siyasi bağımsızlığı ayakta güçlü bir şekilde dururken Arami ve Asur etkileri gözlemlense de sanatsal alanda en kayda değer eserlerin verildiği ve pek çok yazıtın bırakıldığı ikinci bir parlak dönem olmuştur.

III. Tiglat-pileser'in tahta geçişiyle (M.Ö.744) başlayan dönemde Geç-Hitit siyasi bağımsızlığı yitirmeye başlanmıştır. II. Sargon döneminde ve sonrasında Tabal ve Melid gibi bazı istisnalar dışında Geç-Hitit siyasi egemenliği birer birer doğrudan Asur boyunduruğuna girmiştir. II. Sargon döneminde bile yukarıda bahsettiğimiz türden ittifakların hala devam ettiğini ve egemenlik altına giren şehirlerin ise sık sık isyan ettiğini görmekteyiz. Ayrıca ayakta kalan Geç-Hitit şehirleri Frig ve Urartu krallıkları gibi güçlü devletlerin yanında Asur'a direnmeyi sürdürmüşlerdir. Kargamış, II. Sargon tarafından kesin olarak fethedilmiştir.

II. Sargon'un ölümünde hala bağımsız olan Melid ve Tabal gibi Geç-Hitit Devletleri Eserhaddon dönemine kadar Asur egemenliğine direnmeyi sürdürmüştür. Ancak son dönemde yükselen Kimmer akınları, Frig Krallığı'nın çöküp yerini Lidya'ya bırakması gibi değişimlerin yaşandığı dönemde Geç-Hitit yazılı kaynakları git gide azalarak tükenmeye yüz tutar. Bu noktada Geç-Hitit kültürünün Asur Uygarlığı üzerindeki etkisi git gide yükselmektedir. Örneğin II. Sargon, Esarhaddon ve Sanherib gibi kralların saraylarında Hitit mimarisinin etkileri ve bunun yazılı kaynaklarda dahi yansması çok açık maddi kanıtlardandır.

Melid, Tabal ve Kummuh'un da en azından bir kısmının otonom kaldığını buralara

yöneltilen seferlerin A Tipi'ne uymayacak özellikler içermesinden anlıyoruz. Bu bölgeler uzun bir süre en azından Eserhaddon dönemine kadar otonom olarak kaldılar.

Geç-Hitit kültürü Asur egemenliği altında da bir süre devam ettikten sonra 1.yy ortalarında Hitit Hiyeroglif geleneği tamamen sonra ermiştir. Geç-Hitit kültürünün bu tarihlerde ortadan kalkmakta olduğunu söyleyebiliriz. Bunda Asur'un uyguladığı sert nüfus değişim ve deportasyon siyasetinin de etkili olduğunu söylemek çok hatalı olmayacaktır. Tabii Asur boyunduruğunda olmayan bölgeler için ise önce Kimmer sonra da İskit akınlarının etkisi de olabilir.

Geçmişte Geç-Hititlere ait olan şehir ve yöreler Asur İmparatorluğu'nun 7. yy'nin sonunda çökmesiyle önce Babil ve Med, sonrasında da Ahamenid egemenliğine girmiştir. Hitit ya da Luwi kültürünün Roma Çağı'na kadar varlığını sürdürdüğü düşünülür. Helenistik Dönem'in içlerine kadar Luwi diliyle akraba diller kullanan yazıtlar ve Roma Çağı'nda bile hala onomastik işaretler vardır.

KAYNAKLAR

- AKAR, Murat. Krallar ve Tüccarlar Kenti Alalakh, *Aktüel Arkeoloji*, 2013
- AKŞİT, İlhan. *Türkiye'nin Tarih Hazinesi Orta Anadolu Uygarlıkları*, Sandoz Yayınları, Ankara 1981.
- AKTÜRE, Sevgi. *Anadolu'da Demir Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2003.
- AKURGAL, Ekrem. *Anadolu Kültür Tarihi*, TUBİTAK Yayınları, Ankara 2000.
- _____, Ekrem, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Tükelmat A. Ş. İzmir 1995.
- ALKİM, Bahadır. "The Road From Sam'al to Asitawandawa", *Anadolu Araştırmaları*, II/1-2, 1965.
- ALP, Sedat. *Song, Music and Dance of Hittites: Grapes and Wines in Anatolia During The Hittite Period* (English Translations by Yaprak Eran), Kavaklıdere Cultural Publications, Ankara 2000
- ALPARSLAN, Metin. "Pattin (Unqi) Krallığı, Gurgum Krallığı", *Arkeoatlas 4*, İstanbul 2005.
- ALPMAN, Adil. "Anadolu'da Hurriler." *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri (Çorum 16-22 Eylül 1996)*, Ankara 1998.
- ARIN, Engin. *Eti Tarihi*, Atatürkçülük Kültür Yayınları, Sayı 17, İstanbul 1998.
- BARJAMOVIÇ, Gojko. *Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period, The Carsten Niebuhr of Near Eastern Studies*, Copenhagen 2011.
- BARNETT, Richard David. "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *CAH II/2* 1975.
- BÜLBÜL, Cemil. *Eski Yakın Doğu Tarihinde Alalakh*, Altınpost Yayınları, Ankara 2012
- BUNNENS, Guy. "Syro-Anatolian influence on Neo-Assyrian Town Planning". 1996.
- DONMAZ, Veysel. "One 1-B Kultepe text concerning onions." *Landwirtschaft im alten Orient*, Berlin 1999.
- FALES, Frederick Mario. "To Speak Kindly to him/them, as Item of Assyrian Political Discourse", *Of God(S), Trees, Kings, And Scholars: Neo-Assyrian and Related Studies in Honour of Simo Parpola*, Helsinki 2009.
- _____, Frederick Mario. "Prices in Neo-Assyrian Sources", *State Archives of Assyrian Bulletin*, Volume X/I, 2003.

- GRAYSON, Albert Kirk. Assyrian and Babylonian Chronicles, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2000.
- _____, Albert Kirk. "Assyrian Rulers of the Early First Millenium BC I (1114-859)", *The RoyalInscriptions of Mesopotamia Assyrian Periods*, Vol.2, University of Toronto Press, Toronto-Buffalo-London 1991.
- _____, Albert Kirk. Assyrian and Babylonian Chronicles, Eisenbrauns, Winona Lake-Indiana 2000.
- _____, Albert Kirk. "Assyria; Ashur-dan II to Ashur-nirari V (934-745 BC)", *Cah U1*. 1982.
- GOETZE, Alberech. "The Hittites And Syria (1300-1200 B.C.)" *CAHII/2*, 1975.
- GURNEY, Oliver. *The Hittites*, Socond Edition, Penguin Books, Harmondsworth Middlesex 1954.
- GÜNBATTI, Cahit. "Kültepe'den Akadlı Sargon'a Ait Bir Tablet", *Archivum Anatolicum 3*, Ankara 1997.
- HARRISON, Timothy. "Tell Ta' yinat and The Kingdom of Unqi", *The World of the Arameans II* 2001.
- _____, Timothy. "Bir Hitit Kralı Suppiluliuma", *Aktüel Arkeoloji 29*, 2012.
- _____, Harison, Elif Denel ve Stephen Batiuk , "Tayinat Kazıları ve Araştırmaları" 29,30,31,33,34,37,38. KST.
- _____, Harison, Elif Denel ve Stephen Batiuk, 2010 Tayinat Kazıları ve Araştırmaları, "33. Kst, Kültür Bakanlığı Yayınları Cilt 3, Malatya 2011, s. 174-190.
- _____, Harison, Elif Denel ve Stephen Batiuk, "2011 Tayinat Kazıları ve Araştırmaları" 34. KST 2. Cilt, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Çorum 2012, s. 205-119.
- HAWKINS, John David. "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAHIII/1* 1982.
- _____, John David. *Die Hethiter. Das Volk der 1000 Götten*, (Direktor)Wenzel Jacob, Konrad Theis Verlag GmbH, Stuttgart 2002
- _____, John David. RA, Vol.8, Ebeling E., Meissner B., Edzard O.D., Walter de Gruyter: MITA. 1997.
- _____, John David. *Corpus of Hieroglyphic Luwian inscriptions*, Vol.I,II, (ed.)Walter de Gruyter, Berlin-New York 2000.

- _____, John David. "Hattin", *RIA 4*, Berlin 1974.
- _____, John David. "The Political Geography of North Syria and South-East Anatolia in the Neo-Assyrian Period", in M.Liverani (ed.) *The Neo-Assyrian Geoprafic*, Roma 1995.
- _____, John David. *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions*; Vol. 1, Umq yazımı için bkz. Andre Lemaire,"Recherches de Topographie Historique Sur Le Pays De Que", *Anatolia Antiqua I*, 1991.
- _____, John David. *Büyük İmparatorluğun Mirasçıları, Hititler ve Hitit İmparatorluğu 1000 Tanrılı Halk*, Bonn 2002.
- _____, Timothy. (Ancient Kunulua/Calno) and Their Biblical Implications", Congress Volume Munich- Brill 2013.
- IKEDA, Yutaka. "Royal Cities and Fortified Cities", *Iraq 41*, 1979.
- JACQUOT, Paul. *Antioche: Centre de tourisme*. Comité de tourisme, 1931.
- KHURT, Amelie. *Eski Çağda Yakınoğu (M.Ö.3000-330)*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2009.
- _____, Amelie. "Journal of the Tel Aviv University Institute of Archaeology", Vol 3, 1976.
- _____, Amelie. *The Ancient Near East. 3000-330 BC. Volume II*, Routledge, NewYork 1995.
- KINAL, Firuzan. *Eski Anadolu Tarihi* Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1962.
- KLENGEL, Horst,"The Crisis Years and the New Political System in Early Iron Age Syria, Some Introductory Remarks", *Essays on Syria in Iron Age*, (ed.) Guy Bunnens, Peeters Pres, Sterling-Virginia 2000.
- KURT, Mehmet. "M.Ö.I. Bin Yıl Asur-Anadolu İlişkilerinde Kilikya Bölgesi", *Belleten*, Cilt LXX, Sayı 257, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- LAUINGER, Jacob. "Esarhaddon's Succession Treaty at Tell Tayinat: Text and Commentary", *Journal of Cuneform Studies-64*, 2012.
- _____, Jacop -Stephan BATIUK. "A Stele of II. Sargon at Tell Tayinat", *Feitschrift für Assyrologie*, 105(1), 2015.
- LEMAIRE, Andre. "Rechreches De Topographie Historique Sur Le Pays De Que", *Anatolia Antiqua I*, 1991.
- LEVY, John. *Die ahassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe*, I. und 2.Teil, Leipzig 1930.

- LİVERANİ, Mario. (ed.) *The Neo-Assyrian Geography*, Roma 1995.
- LUCKENBİLL, Daniel David. *Ancient Records of Assyria and Babylonia Vol.I-II*, The University of Chicago Press, Chicago-Illinois 1924.
- MACQUEEN, James G. "Hititler ve Hitit Çağında Anadolu" (Çev: Esra Davutoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara 2001.
- MAXSWELL-HYSLOP, K. Rochel"Assyrian Sources of Iron", *Iraq* 36, 1974.
- MAZZONİ, Stefania. "Syria and the Periodization of the Iron Age A Cross-Cultural 2000.
- MEMİŞ, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2006.
- _____, Ekrem. *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2001.
- MİLLARD, Alan. *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*, Helsinki University Pres. 1994.
- MUNN-RANKİN, Margaret. "Assyrian Military Power-1300-1200 B.C" *CAHII-2* 1975.
- NA'AMAN, Nadav. "Ancient Israel and Its Neighbors: Interaction and Counteraction" Collected Essays Vol. 1, Eisenburg 2005.
- OLMSTEAD, Albert Ten. "Shalmaneser III and the Establishment of the Assyrian Power", *JAOS*, Vol. 41 1921.
- ÖZÇELİK, Tarık. *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*, Çağ Yayınları, Ankara 2002.
- ÖZKAN, Süleyman. "Hitit İmparatorluğunun Yıkılışında Küçük Krallıkları Rolü" , *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı XIII, 1998.
- ÖZYAR, Aslı. "Geç Hitit Krallıkları İlk Geç Hitit Buluntuları", *Arkeoatlas 4*, İstanbul 2005.
- PARKER, John Bradley."Archaeological Manifestations of Empire: Assyria's Imprint on Southeastern Anatolia", *American Journal of Archaeology*, Vol.107/4.
- PARPOLA, Simo. "The Correspondence of Tiglat-pileser III from Calah/ Nimrud", *State Archives of Assyria*, Vol. XIX, Netherlands 2012.
- PAYNE, Annick. "Hieroglyphic Luwian: An Introduction with Original Texts", *Subsidia et Instrumenta Linguarum Orientis 2*, Wiesbaden 2010.
- POSTGATE, Nicholes John. "The Land of the Yoke of Asur", *World Archaeology* 23-3, 1992.
- ROST, Paul. *Die Keihchrifttexte Tiglat-pilesers III Annuals I-II*, Leipzig 1893.
- SİDNEY, Smith. *Assyrian Sculptures in the British Museum from Shalmaneser III to*

Sennacherib, London 1938.

UMAR, Bilge. *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1999.

USSİSHKİN, David. “Was Bit-Adini a Neo-Hittite or Aramaean State?”, *Orientalia* 1971.

TREVOR, Bryce. *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (Çev: Müfit Günay), Dost Kitapevi Yayınları, Ankara 2003.

ÜNAL, Ahmet. “Eski Çağlarda Çukurova’nın Tarihi Coğrafyası Ve Kizzuwatna (Adana) Krallığı’nın Siyasi Tarihi” *ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 3 (Arkeoloji Özel Sayısı), 2006.

_____, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları 2002.

WİSEMAN, D. John. “The New Stele of Aurnasirpal II”, *Iraq* 14, 1952.

YENER, Kutlu Aslıhan. *Hititler: Bir Anadolu Uygarlığı*, Yapı kredi Yay. İstanbul 2013

YILDIRIM, Nurgül. “Hatay’da Bulunan Çivi Yazılı Belgeler Ve Hiyeroglif Yazıtlar Üzerine Bir Değerlendirme” *Hatay Araştırmaları II*. 2015.

ZANOBETTİ, Antonella. “ Ambient Pollutions and Blood Pressure in Cardiac Rehabilitation Patients.” *Circulation* 110, 2004.

<https://yikaroglu.wordpress.com/2011/10/19/luviler-luvi-dili-ve-anadolunun-kokleri/> (Erişim Tarihi), 21.08.2017.

<http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/762851-anadolunun-3-bin-yil-onceki-krali> (Erişim Tarihi), 21.08.2017.

<http://www.haberturk.com/yasam/haber/1569498-hatay-tayinat-koyunde-kadin-heykeli-bulundu> (Erişim Tarihi), 21.08.2017.

EKLER

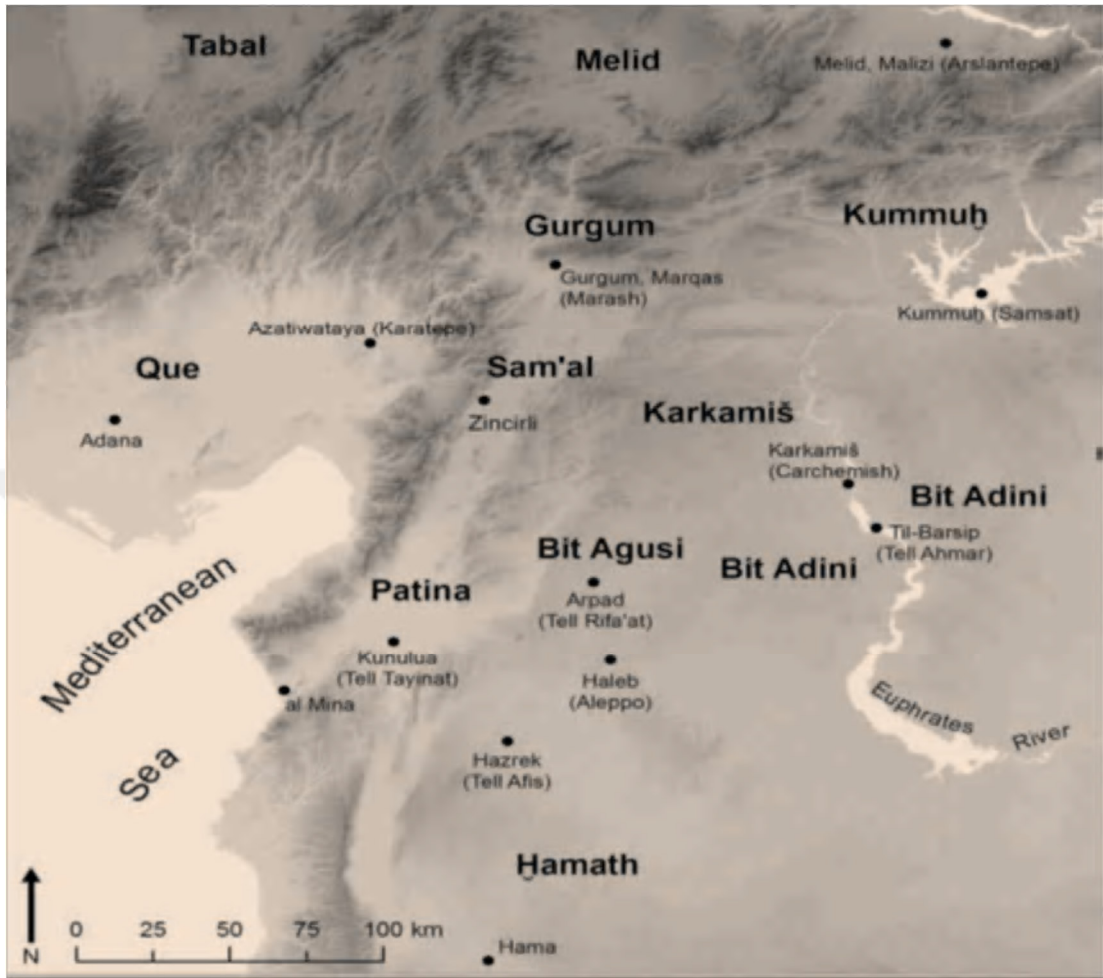

Fig. 1. Yeni Asur Devri-Doğu Akdeniz ve Suriye'nin Kuzeyinde Kurulan Geç Hitit Krallıkları (Benjamin Porter, 2013).

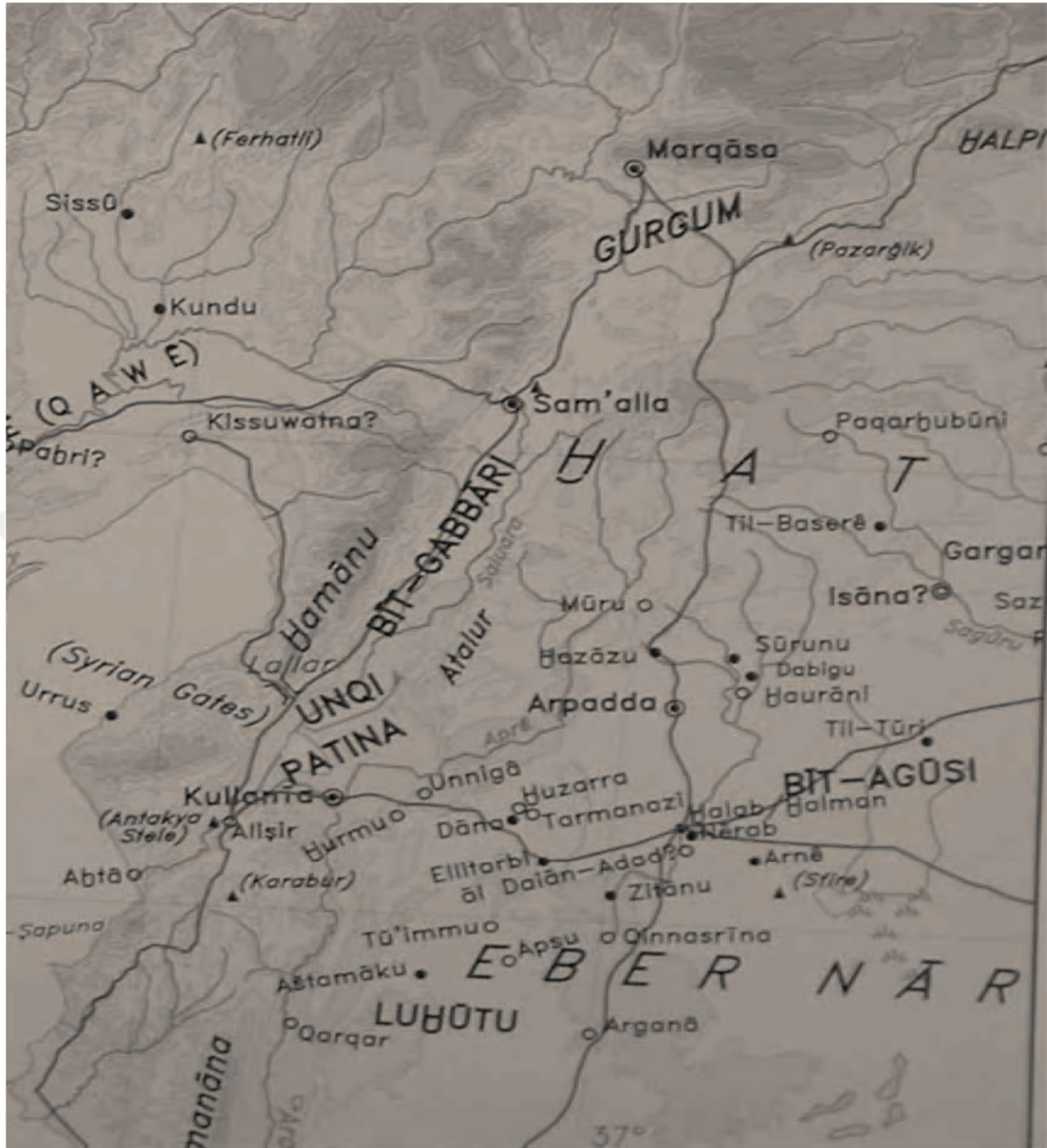

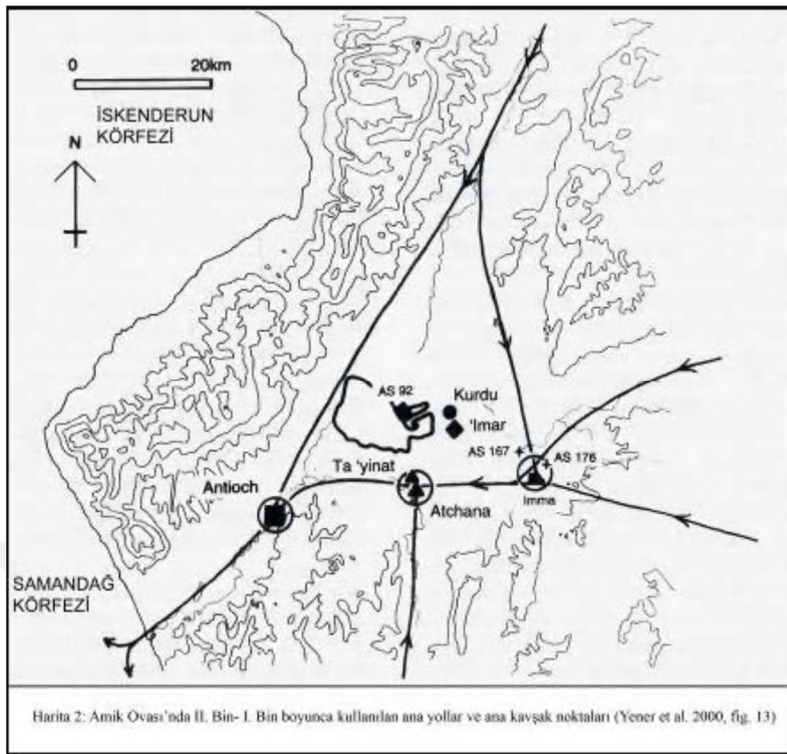
Fig.2. Yeni Asur Devri Patina-Unqi Bölgesi (Simo Parpola, 2001).

Fig. 3. Antakya Steli (Veysel Donbaz, 1999).

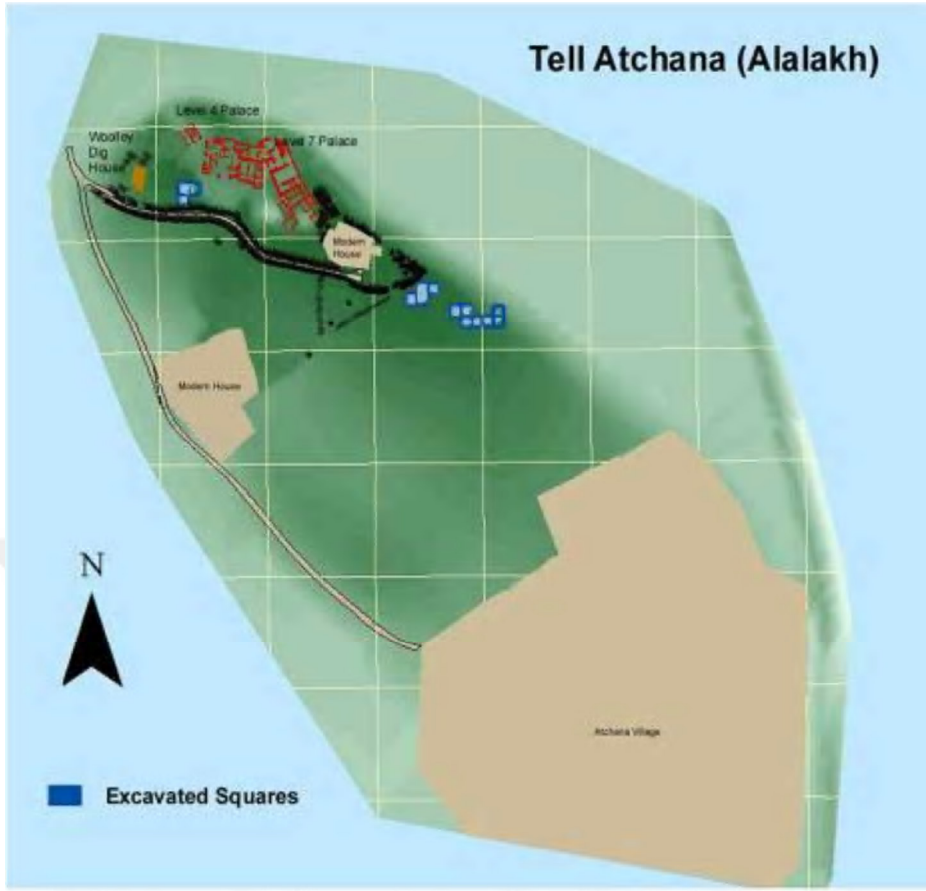

Fig. 4. Tell Tayinat(Kunulua) Kazılarında Bulunmuş II. Sargon'a ait Stel (Jacob Luinger-Batiuk Stephan, 2015).

Resim 1: Aççana Hyg ve Tayinat Hyg'nin hava fotoğrafi (Cassana-Wilkinson 2005, fig. 2.3)

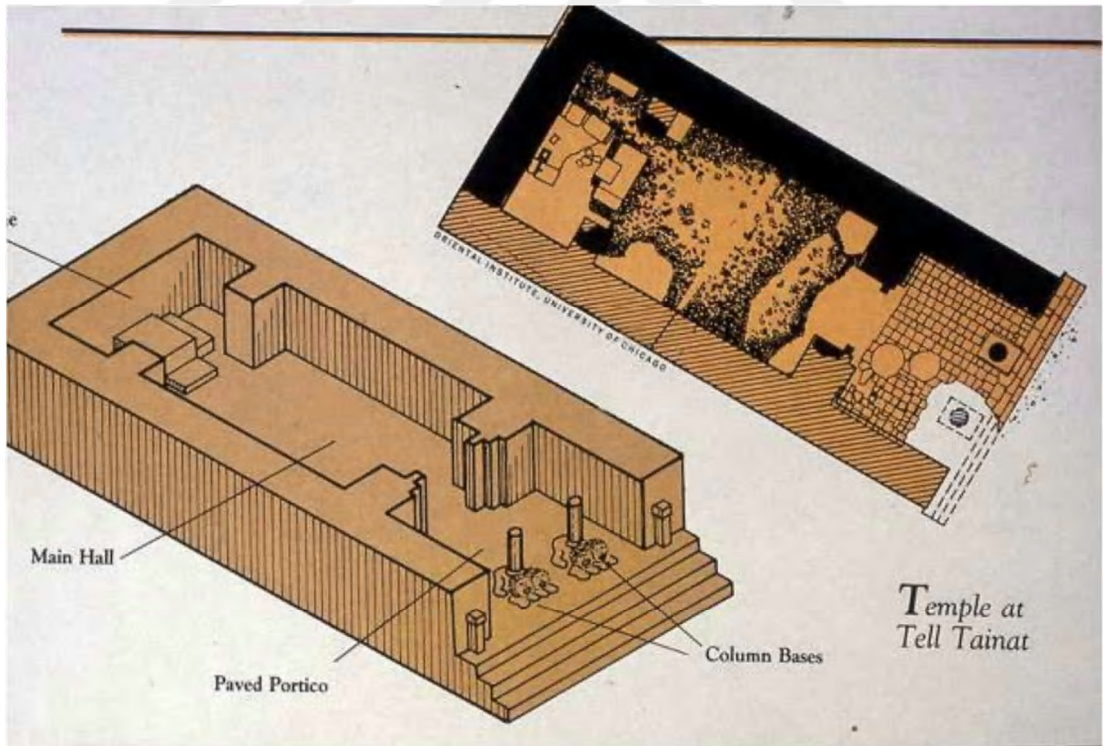
Resim 2: Aççana Höyüğü topografik plan, VII. ve IV. tabaka saraylarının planı (A. Yener'in izniyle)

Resim 3: IV. tabakaya ait tapınağın girişinde in situ bulunan bazaltdan yapılmış aslan heykelleri (Wolley 1955, Pl. XIa)

Resim 4a: Tayinat Höyüğü 1937 kazılarında höyüğün hava fotoğrafı. (Haines 1971, Plate 92)

Resim 5a: Tayinat Höyüğü/Kunulua II Yapı evresi megaron planlı tapınak kazı planı ve illüstrasyon çizimi. (T. Harrison'un izniyle)

Resim 5b: Tayinat Höyüğü kazıları II. Yapı evresi megaron tapınağın bazalttan çift aslanlı sütun kaidesi (Haines 1971, Plate 80 B)

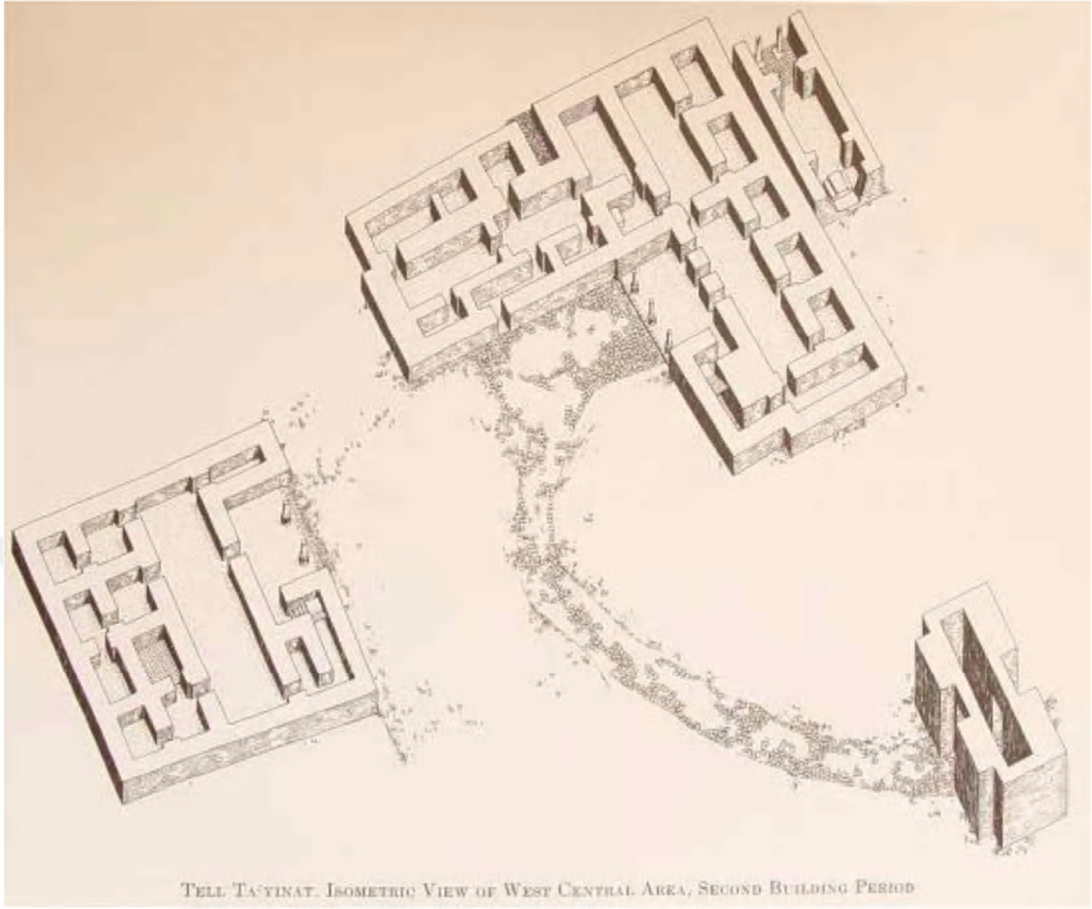
Resim 6: Tayinat Höyüğü II. Yapı Evresi, VIII Yapı avlu, sokak ve temel kalıntıları (Haines 1971, Plate 72 B)

Resim 7a: Tayinat Höyüğü, I. Yapı avlu ve sütun kaideleri (Haines 1971, Plate 75A)

Resim 7b: Tayinat Höyüğü, I. Yapıda kullanılan in situ sütun kaidesi ayrıntı (Haines 1971, Plate 75B)

Resim 8: Tayinat Höyüğü, II. Yapı evresi tapınak saray kompleks planı (Haines 1971, Plate 106)

Resim 9-II. Šuppiluliuma ait olduğu heykel

<http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/762851-anadolunun-3-bin-yil-onceki-krali>
(Erişim Tarihi), 21.08.2017.

Resim 10- Šuppiluliuma'nın eşi olduğu iddia edilen kadın heykeli

<http://www.haberturk.com/yasam/haber/1569498-hatay-tayinat-koyunde-kadin-heykeli-bulundu>
(Erişim Tarihi), 21.08.2017.

eskiçağ halil

ORIJINALLIK RAPORU

% **13**

BENZERLIK ENDEKSI

% **9**İNTERNET
KAYNAKLARI% **8**

YAYINLAR

%

ÖĞRENCİ ÖDEVLERİ

BİRİNCİL KAYNAKLAR

1	PAMİR, Hatice. "Alalakh'dan Antiokheia'ya Hatay'da kentleşme süreci", Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009. Yayın	%4
2	cahij.com İnternet Kaynağı	%4
3	www.ankara.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
4	turkoloji.cu.edu.tr İnternet Kaynağı	%1
5	www.researchgate.net İnternet Kaynağı	<%1
6	bilgi-bilgi.com İnternet Kaynağı	<%1
7	YILDIRIM, Nurgül. "Anadolu'da bulunan yeni Asurca belgeler", Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi, 2010. Yayın	<%1

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Halil ÖZKAN

Uyruğu: Türkiye (TC)

Doğum Tarihi ve Yeri: 13.09.1986

email: karacay1905@hotmail.com

Yazışma Adresi: Seyrantepe mahallesi Maşuk Belediye evleri sokak 2.etap e blok kat:5

No: 11 Karaköprü/ Şanlıurfa

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
Y. Lisans	Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü	2010-2017
Lisans	Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	2006-2010
Lise	Kayseri Sümer Lisesi	2000-2003

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2012- 2017	Emniyet Genel Müdürlüğü	Polis Memuru
2010-2012	Erciyes Üniversitesi Rektörlük	Burs işleri